

REDAKSİYA HEYƏTİ

Vasim Məmmədaliyev akademik

İsa Həbibbəyli akademik

Şahlar Əsgərov professor

Oruc İbrahimov professor

Nizami Cəfərov professor

Orhan Kavuncu professor

Kərim Şükürov professor

Firudin Ağasıoğlu professor

Şamil Vəliyev professor

Fəzail İbrahimli professor

Xəqani Məmmədov professor

Fethi Gedikli (Türkiyə) professor

Qulu Məhərrəmli professor

Əhməd Qəşəmoğlu fəlsəfə doktoru

Elçin Əsgərov İslam Konfransı Gənclər Forumu

Nəzirməmməd Qaramanlı politoloq

Araz Qurbanov Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi

Dr. Abdulhamit Avşar (Türkiyə) TRT

Güllü Yoloğlu tarix elmləri doktoru

elmi-ictimai-ideoloji jurnal

TürkEli

DEKABR. 2012. № 13

Editör:
Halil Öztürk

Təsisçi:
Mübariz Göyüşlü

Baş redaktor:
Nicat Göyüşlü

Redaktor:
Əfsanə Bayramqızı

Qeydiyyat:

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyata alınıb.

Qeydiyyat nömrəsi 2607 - VÖEN 2000841282

Tel: (+994 12) 434 34 44

Mob: (+994 70) 736 11 44

(+994 50) 340 86 33

(+994 50) 529 28 33

E-mail: turk-islam@mail.ru; **URL:** www.uluturk.info

“QİSMƏT” nəşriyyat-poliqrafiya
qismetaz@yahoo.com

Sayı: 500 ədəd; **Qiyməti:** 5 manat;

“Azərbaycan Beynəlxalq Bankı Yasamal filialı

Bankın kodu: **805562**

Müxbir hesab: **0137010002944**

VÖEN: **9900001881**, SWİFT: **İBAZAZ2X**

Müştəri hesabı: **33821019443103392216**

YAYIM QAYDALARI

Redaksiyanın icazəsi olmadan jurnaldakı məqalə və şəkilləri çap etdirmək qadağandır. Göndərilən məqalə və şəkillər geri qaytarılmır. Redaksiya daxil olan materialları redaktə və ixtisar etmək hüququna malikdir. Məqalə, rəsm və reklamların məzmununa görə məsuliyyəti yazar və sifarişçi daşıyır.

İÇİNDƏKİLƏR

- Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasının II Zirvə Toplantısının Bəyannaməsi**5
Suverenlik, ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq, zor işlətməmək və ya zor işlətməklə hədələnməmək prinsiplərinə uyğun olaraq, dövlətlərin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinin məhkəmləndirilməsini güdürək, bəyan etdilər:
- Aqşin ATALIZADƏ**
- Milli dövlətçiliyimizə daxili təhdidlər**9
Təəssüflər olsun ki, bəzən dövlətə qarşı olan mənfi ünsürlərlə mübarizə üsulları da tamamilə əks effektlər verir ki, bu da onların yanlışlığını göstərir. Dövlətçiliyə zidd dini qruplarla ən yaxşı mübarizə heç də onlarla açıq mübarizə deyil, istifadə etdikləri əsas silahı – dini və mənəvi dəyərləri milliləşdirmək və dövlət siyasətində ondan səmərəli şəkildə istifadə etməkdir.
- Ramil CƏFƏROV**
- Doğu Türkiyə**14
Uyğur ölkəsi Çinin daxili müstəmləkəsinə çevrilmişdir. Qeyd edim ki, bu fikri uyğurlar haqqında ilk dəfə 1998-ci il 6-7 aprel tarixində Fransa-Anadolu Araşdırmaları İnstitutu tərəfindən İstanbulda təşkil edilən «XX əsrdə uyğurlar» mövzulu konfransda Havay Univesitetindən professor Dru Ce. Qladney tərəfindən işlənilmişdir.
- Mehmet ÖZ**
- “Geçmişimizdən aldığımız ilhamla geleceğe doğru yürümək istiyoruz”**18
Türkiyə ilə Azərbaycan gerçektən de tek millet iki devlet olarak çok yakın münasebetlər içindedir. Bunları daha da yoğunlaştırmak, Azerbaycanlı dostlarımızın faaliyetlerimize daha fazla iştirak etmesini sağlamak Türk Ocağı olarak arzu ettiğimiz bir husustur. Baku’daki Temsilciliğimiz vasıtasıyla bu tür faaliyetleri inşallah daha da ilerleteceğiz. Genel Merkezdeki TÜRDAM bünyesinde bütün Türk Dünyasında ve tabii ki Azerbaycan’daki gelişmeleri daha yakından izlemeye çalışacağız.
- Ələsgər ƏLƏSGƏRLİ**
- Türkiyədə Azərbaycan tarixi-mədəni dəyərlərinin tanınması və qəbul edilməsinə dair bəzi məsələlər**21
Başqa bir vacib məsələ Azərbaycan, Azərbaycanlılar, Azərbaycan Türkləri (bu eyni zamanda dilə də aiddir) ifadələrinin yerinə “Azəri” ifadəsini istifadə etmələridir. Sadəcə gündəlik həyatda, mediada və kitablarda deyil, rəsmi yazışmalarda və danışıqlarda da bu ifadədən istifadə edilir. Azərbaycan sözü ən yüksək səviyyədə AZARBAYCAN, AZERBEYCAN kimi tələffüz edilməkdə və hətta yazılmaqdadır.
- Elşən MUSTAFAOĞLU**
- Cəhalətdən qurtuluşu**27
Cəhalətdən qurtuluşun yolu məhz düşünmək, əql işlətmək, oxumaq, öyrənmək, bilməkdən keçir. Rəbbimiz “Quran”da buyurur: “...Məgər əqlinizi işlətmirsinizmi?” (surə 21, ayə 10). Bu ayədə insan düşünməyə, əql işlətməyə çağırılır. Təsədüfi deyil ki, “Quran”ın ilk nazil olan ayəsi, ilk sözü də elə “oxu!” olub.
- Faiq ƏLƏKBƏROV (QƏZƏNFƏROĞLU)**
- Milli Azərbaycan ideyasının siyasi müəllifi: Nəsim bəy Yusifbəyli**30
Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasında mühüm işlər görmüş Nəsim bəy bu dövrdə bir baş nazir kimi bəyan edirdi ki, Azərbaycan Türklərinin yeganə ideyası Azərbaycanın milli istiqlalıdır. N.Yusifbəylinin fikrinə görə, bu dövrdə Azərbaycan Türklüüyü ideyasının tamamilə ziddinə olan isə bolşevizm olmuşdur. «Bolşevizm bizim üçün bir təhlükədir, bəlkə də daha böyük təhlükədir»
- Ceyhun BAYRAMLI**
- Bir daha Babəkin Türk-müsəlman hökmdarı olması barədə**33
Babəkin İslamın sufi yolunda olduğunu bir çox mənbələr qeyd edir, sufilikdə isə insanın şəxsi “mən”i arxa plana keçməlidir. Belə olduğu halda, Babək niyə öz adına pul sikkəsi buraxdırmalı idi ki?

İÇİNDƏKİLƏR

Əli ŞAMİL

- Noqay şairi Qədriyə nədən 29 yaşında öldürüldü?**36
Rəsmi toplantılarda öyülən, mükafatlandırılan, arxada isə hədələnen, qorxudulmağa çalışan gənc şair yolundan dönməz olduğunu nümayiş etdirir. 1978-ci ilin iyulunda onun adını da Kubanın paytaxtı Havanada keçiriləcək XI Ümumdünya Gənclər Festivalına gedəcək nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil edirlər. Lakin bu səfər Qədriyəyə nəsib olmur. İyun ayının 30-da, günün-günorta çağında onun cəsədini öz evində tapırlar.

Yasəmən QARAQOYUNLU

- Terrorizm və resurslar uğrunda mübarizə Şərqi-Qərbi qarşıdurmaları aspektində**40
Qərbi ölkələri və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Şərqi ölkələrinə yatırım qoyulması və bunun əsas təminatı kimi yerli diktatura rejimlərinin ciddi şəkildə dəstəkləmələri vətəndaş cəmiyyəti və demokratiya uğrunda mübarizələrin nəticə verməməsi ilə sonlanmış və bütün bunlar bölgədə terrorizmin çiçəklənməsinə səbəb olmuşdur.

Tələh CƏFƏROV

- XX əsrin 50-60-cı illərində erməni diasporasının antitürk fəaliyyəti**48
Erməni diasporasının maaliyyə vəsaitləri hesabına ucaldıları abidələrin növbəti Avropada ermənilərin daha çox məskunlaşdığı ölkədə - Fransada ucaldı. Fransada ilk erməni "soyqırımı" abidəsi 1971-ci ilin aprel ayında Marsel şəhərində erməni kilsəsinin baxçasında ucaldı.

Natiq RƏHİMOV

- Məşhur rus səyahətçisi Afanasi Nikitin müsəlman imiş?**53
Afanasi Nikitin yazır: "Mühəmməd Rəsulullahın dininə əsasən, müsəlmanların ulu bayramından bir ay əvvəl Bidardan çıxdım. Pasxa, İsanın dirilməsi bayramları nə vaxtdır bilmirəm. Müsəlmanlarla birlikdə onların oruc vaxtında oruc tutdum, onlarla eyni vaxtda orucumu qurtardım".

- "Türk Dünyası QHT-lər Birliyinin yaradılması" mövzusunda konfrans keçirildi**56
Bu işin təşkil olunmasının zamanı çatıb. Madam ki, rəsmi səviyyədə əlaqələr sürətlənir, genişlənir niyə də ictimai sektorda bu istiqamətdə işlər görülməsin, niyə Türk Dünyası bu sektorda da bir araya gəlməsin? Bu baxımdan rəsmi qurumlar məsələni öz himayələrinə götürməli, amma iş aparıcı qeyri-hökumət təşkilatlarının fəallığıyla təşkil olunmalıdır.

- Dünya Türklərinin Həmrəylik Günü möhtəşəm bayram konserti ilə qeyd olunub**58
Rəşid Behbudov adına Dövlət Mahni Teatrında Dünya Türklərinin Həmrəylik Günü - Türk Dövlətlərinin Birliyi Günü hərə olunmuş vətənpərvərlik konsert proqramı baş tutub. Tədbir "Müasir İnkişaf" İctimai Birliyi, Bakı Şəhər Gənclər və İdman Baş İdarəsi, "Türk Hərəkatı" İctimai Birliyinin birgə təşkilatçılığı ilə həyata keçirilib.

- Naxçıvan Bəyannaməsində nələr var?**59
Tərəflər Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinə hörmət prinsipləri əsasında tezliklə həll olunmasının vacibliyini qeyd edir və regional əməkdaşlığın təşviqi vasitəsilə sülh və sabitliyin qorunub saxlanılmasının gücləndirilməsinin regional münaqişələrin sülh yolu ilə həllinə müsbət təsir göstərəcəyini və ümumi maraqlara xidmət edəcəyini vurğulayırlar.

Elvin SƏLİMOV

- Fəal interaktiv təlim müasir dövrün tələbi kimi**61
Bu proqram və sənədlər təhsil prosesinin, fənn tədrisinin yenidən qurulmasını tədricən ənənəvi dərslərdən fəal interaktiv təlimə keçilməsini zəruri edir. Digər fənnlər kimi tarix fənninin tədrisi də bu prosesdən kənar qalmayıb. Ümumtəhsil məktəblərində tarix fənni Azərbaycan tarixi və Ümumi tarix fənni istiqamətlərində aparılır.

- "O pilot mənəm!"**64
Kim Fuk istər istəməz kağızı göndərən adama baxdı. Onun əli-ayağı titrəyir və dəhşətli baxışlarla Kim Fuka baxırdı. Sonra Kim Fuk öləndəki kağızı oxudu. Kağızda: "Kim! O pilot mənəm!" sözləri yazılmışdı.

Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasının II Zirvə Toplantısının Bəyannaməsi

Bişkek, 23 avqust 2012-ci il

Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasının (bundan sonra Türk Şurası adlanacaq) Dövlət Başçıları Şurasının “Təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq” mövzusunda 23 avqust 2012-ci ildə iclası keçirildi. Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Zati-Aliləri Nursultan Nazarbayev, Türkiyə Respublikasının Prezidenti Zati-Aliləri Abdullah Gül, Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri Zati-Aliləri Artur Rasi-Zadə, Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti Zati-Aliləri Almazbek Atambayevin sədrlik etdiyi görüşdə iştirak etdilər.

Dövlət və hökumət başçıları,

Türk xalqlarının ümumi tarix, dil, mənsubiyyət və mədəniyyətə əsaslanan həmrəyliklərini gücləndirmək niyyətlərini bildirərək;

Türk Şurası çərçivəsində çoxtərəfli formatda əlaqələrini dərinləşdirmək qərarlarını bir daha təsdiq edərək;

Demokratik dəyərlərə öhdəliklərini, insan hüquqları və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində əks olunan prinsiplərə hörməti ifadə edərək;

Türk Dövlət Başçılarının əvvəlki zirvə toplantılarının qərarlarına sadiqliklərini təsdiqləyərək;

Almatı Zirvə Toplantısından sonra iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində əldə edilən inkişafdan məmnunluqlarını ifadə edərək;

Ölkələri və xalqları arasında gələcək inteqrasiya üçün mərkəzi elementlər kimi mədəniyyət, elm və təhsilin əhəmiyyətini vurğulayaraq;

Suverenlik, ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq, zor işlətməmək və ya zor işlətməklə hədələnməmək

prinsiplərinə uyğun olaraq, dövlətlərin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinin məhkəmləndirilməsini güdürək,

Bəyan etdilər:

Mədəni əməkdaşlıq

1. Cəmiyyətlərarası bağları dərinləşdirmək üçün hərtərəfli əsas yaratmaq məqsədilə Türk mədəniyyətinin yeni birgə gündəliyini hazırlamaq. Bu kontekstdə:

a) 3 avqust 2012-ci ildə Qırğızıstan Respublikasının Çolpon-Ata şəhərində keçirilmiş Türk Şurasının üzv ölkələrinin mədəniyyət nazirliklərinin birinci iclasının hesabatını alqışladılar;

b) Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun təsis edilməsindən məmnunluqlarını ifadə etdilər;

c) Türk Akademiyasının Türk tarixi və dilinin elmi-tədqiqat mərkəzi kimi təsis edilməsini yüksək qiymətləndirdilər;

d) Türk irsinə aid olan nümunələrin YUNESKO-nun müvafiq siyahısına daxil edilməsinə dair birgə təşəbbüsü dəstəklədilər və bu istiqamətdə hazırlıq işlərinin sürətlənməsinə

dair Türk Şurasının Katibliyi (bundan sonra Katiblik adlandırılacaq), mədəniyyət nazirlikləri, YUNESKO milli komissiyaları, TÜRKSOY və İslam Tarixi, İncəsənət və Mədəniyyət üzrə Araşdırma Mərkəzinə müraciət etdilər;

e)Türk xalqları arasında humanitar əlaqələri və sivilizasiyaların dialoqunu təşviq edərək, 2013-cü ildə Türk xalqlarının böyük yazıçısı, İssık-Kul Forumunun banisi Çingiz Aytmatovun anadan olmasının 85-ci ildönümü xatirəsinə İssık-Kul Forumunun keçirilməsi təşəbbüsünü dəstəklədilər;

f)Ümumi tarix, ənənə, dil və mədəniyyətə hörmət əlaməti olaraq Türk xalqlarının ənənələrinin dirçəldilməsi və dəstəklənməsi məqsədilə “Köçərilərin Oyunu”nun müntəzəm olaraq keçirilməsi barədə Qırğızıstan Respublikasının təşəbbüsünü alqışladılar;

g)2013-cü ildə Birgə Terminologiya Komitəsi tərəfindən rəsmi istinad üçün təqdim olunacaq yeni lüğətin qəbul edilməsi məsələsinə nəzərdən keçirmək niyyətini təsdiqlədilər;

h) TÜRKSOY-un 19 illik fəaliyyəti dövründə nailiyyətlərini yüksək qiymətləndirdilər və təşkilatın maliyyə və hüquqi əsaslarını möhkəmləndirməyin zəruriliyini qeyd etdilər;

i) Üçüncü Zirvə Toplantısından əvvəl Türk Dünyası Mükafatının Əsasnamə layihəsini yekunlaşdırmaq məqsədilə üzv dövlətlərin müvafiq hökumət qurumları ilə əlaqələndirilmiş qaydada işləmək üçün Katibliyə tapşırıq verdilər;

j) Türk xalqlarının mədəni inteqrasiyasına böyük əhəmiyyət verərək Türk Ölkələrinin Yazıçılar Birliyinin və Türk Ölkələrinin Kino İşçiləri Birliyinin yaradılması təşəbbüsünü alqışladılar.

Elm və təhsil sahəsində əməkdaşlıq

2.Xüsusi proqramlar və birgə institutlar vasitəsilə elm və təhsil sahəsində geniş əhatəli və əsaslı əməkdaşlıq yaratmaq.

Bu münasibətlə:

a)Türk Şurasının üzv dövlətlərinin 10 avqust 2012-ci ildə Qırğızıstan Respublikasının Çolpan-Ata şəhərində

keçirilmiş təhsil nazirlərinin birinci iclasının hesabatını alqışladılar və təhsil nazirlərinə müntəzəm görüşlərin davam etdirilməsini tapşırıdılar;

b)Təhsil nazirlərini milli tədris planlarına daxil edilmə imkanları olan Türk tarixinin ümumi dərslisinin hazırlanması üzrə işlərin davam edilməsinə çağırıdılar;

c)Türk Ölkələrinin Universitetlərarası Birliyinin təsis edilməsi təşəbbüsünü alqışladılar;

d)Katiblik tərəfindən təqdim olunmuş araşdırma layihəsi əsasında Türk Elmi-Tədqiqat Fondunun təsis edilməsi istiqamətində zəruri olan birgə addımları nəzərdən keçirmək üçün elm üzrə müvafiq qurumlara müraciət etdilər.

İqtisadi əməkdaşlıq

3.İqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsi və onun əhatəsinin genişləndirilməsi məqsədi ilə 14 avqust 2012-ci ildə Türk dövlətlərinin iqtisadiyyat üzrə məsul nazirlərinin Bakı şəhərində keçirilmiş ikinci iclasının hesabatını alqışladılar. Bu münasibətlə:

a)Sərmayə mühitinin yaxşılaşdırılması üçün hüquqi çərçivənin işlənilib hazırlanması barədə çağırış etdilər;

b)Sərmayə mühitinin təhlilinin, eləcə də Türk Şurasının üzv dövlətləri arasında beynəlxalq ticarət sahəsində təhlil araşdırmalarının aparılmasının əhəmiyyətini vurğuladılar;

c)Regionda rifahın və sabitliyin gücləndirilməsi, eləcə də iqtisadi əməkdaşlıq və in-

teqrasiya sahələrinin dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi məqsədilə Türk Şurasının İnkişaf Fondunun yaradılmasına dair Qırğızıstan Respublikasının təşəbbüsünü alqışladılar və İnkişaf Fondunun yaradılmasını əsaslandıraraq araşdırmaların tezləşdirilməsi barədə iqtisadiyyat üzrə məsul nazirlərə təlimat verdilər;

d) Nəqliyyat sahəsində mövcud əməkdaşlığı gücləndirmək və inkişaf etdirmək məqsədilə nəqliyyat nazirlərinə müntəzəm olaraq görüşlər keçirməyi tapşırıdılar;

e) Nəqliyyat imfrastrukturunu sahəsində təcrübə mübadiləsi və ən qabaqcıl təcrübənin tətbiq edilməsi məqsədilə aidiyyəti qurumlara mövcud nəqliyyat imfrastrukturunun araşdırılması barədə müraciət etdilər;

f) Türk Biznes Şurasını üzv dövlətlərin kiçik və orta sahibkarlığının rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün birgə proqramları inkişaf etdirməyə çağırıdılar;

g) Gömrük fəaliyyətinə aid olan məsələlər üzrə müntəzəm görüşlərin keçirilməsi vasitəsilə aidiyyəti qurumlara gömrük xidmətləri sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsini tapşırıdılar;

h) 2013-cü ilin birinci yarısında İstanbulda keçiriləcək Türk dövlətlərinin iqtisadiyyat üzrə məsul nazirlərinin üçüncü iclası zamanı Türkiyənin Palatalar və Birjalar Birliyi tərəfindən təşkil olunacaq Biznes Forum və İxrac Məhsullarının Sərgisinin keçirilməsinə dair Türkiyənin təklifini alqışladılar;

i) "Türk Şurasının Birgə Sərmayənin Təşviq Portalı"nın yaradılmasını alqışladılar və ən qabaqcıl təcrübənin mübadiləsi, eləcə də qadın və gənclərin sahibkarlığının təşviq edilməsinin əhəmiyyətini vurğuladılar.

Xarici siyasət və təhlükəsizlik məsələləri üzrə əməkdaşlıq

4. Regional və qlobal sabitlik, sülh və əmin-amanlığa birgə töhfə vermək məqsədilə üzv dövlətlər arasında xarici və təhlükəsizlik siyasətinin daha sıx əlaqələndirilməsinə təmin etmək. Bu məqsədlə:

a) Fəaliyyətdə olan sədrin himayəsi altında aşağıdakı vasitələr də daxil olmaqla beynəlxalq məsələlərə dair müntəzəm məsləhətləşmələrin

davam etdirilməsi barədə xarici işlər nazirlərinə təlimat verdilər:

I. hər ilin sentyabr ayında BMT Baş Assambleyası zamanı qeyri-rəsmi toplaşma;

II. hər hansı bir tərəfin təşəbbüsü əsasında Xarici İşlər Şurasının növbədənkənar iclasları;

b) Beynəlxalq təşkilatlarda, o cümlədən BMT-də bir-birinin namizədliklərinə dəstək verməyə çağırıdılar, beynəlxalq təşkilatlara və vəzifələrə namizədliklər, eləcə də beynəlxalq tədbirlər üzrə Türk Şurası Katibliyi vasitəsilə əməkdaşlıq və əlaqələndirmə aparmaq niyyətini ifadə etdilər;

c) Azərbaycan Respublikasının BMT Təhlükəsizlik Şurasına üzvlüyünün türkdilli dövlətlərin ümumi maraqlarına töhfə verəcəyinə dair əminliklərini ifadə etdilər;

5. Terrorçuluq, separatizm və ekstremizmin bütün forma və təzahürləri, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri və qeyri-qanuni miqrasiya, narkotik və psixotrop maddələrin qeyri-qanuni dövriyyəsi və silah alverinə qarşı mübarizədə əməkdaşlıq və əlaqələndirmə üzrə öhdəliklərini bir daha təsdiqlədilər.

6. Əfqanıstanın suverenliyi, ərazi bütövlüyü və milli birliyinə dəstəklərini vurğuladılar və İstanbul prosesi kimi regional əməkdaşlığın gücləndirilməsinə yönəldilmiş təşəbbüslər vasitəsilə ölkənin təhlükəsizliyi, sabitliyi və inkişafına töhfə verilməsinə hazır olduqlarını ifadə etdilər.

7. Suriyada davam edən böhran və onun regional təhlükəsizlik və sabitliyə mənfi təsirdən ciddi narahatlıq ifadə etdilər və böhranın Suriyanın ərazi bütövlüyü və milli birliyi çərçivəsində Suriya xalqının iradə və istəklərinə uyğun olaraq dərhal dayandırılması barədə çağırış etdilər.

8. Davamlı sabitliyə və regional əməkdaşlığa əsas maneələrdən biri olan Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi bütövlüyü və sərhədlərinin toxunulmazlığı əsasında sülh yolu ilə həll edilməsinin vacib olduğunu qeyd etdilər və Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinin Avrasiya məkanında sülh, sabitlik və rifahın təmin edilməsi istiqamətində mühüm tərəqqi olacağına əminliklərini bir daha

təsdiq etdilər.

9.Kipr məsələsinin adada iki xalqın siyasi bərabərliyinə əsaslanan, BMT-nin himayəsi altında danışıqlar vasitəsilə qarşılıqlı şəkildə razılaşdırılmış həllinə tam dəstəklərini təsdiq etdilər və Kiprin bərabər və vahid tərkibin tərəfdaşı olan Kiprin Türk əhalisinin dinc, təhlükəsiz və firavan həyat yaşamaq istəkləri ilə həmrəyliklərini ifadə etdilər.

10.Türk Şurasını BMT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Asiyada Qarşılıqlı Fəaliyyət və Tədbirləri üzrə Müşavirə, ATƏT, YUNESKO və Avropa Şurası kimi beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı fəaliyyəti inkişaf etdirməyə çağırıldı.

11.Türk Şurası və TÜRKPANın Dublində təşkil olunacaq ATƏT-in Nazirlər Şurasında iştirakı da daxil olmaqla onların ATƏT çərçivəsində daha da tanınması məqsədilə birgə səylərin gücləndirilməsi barədə xarici işlər nazirlərini təlimatlandırıldı.

12.Su ehtiyatlarına dair vacib məsələni 2013-cü ildən başlayaraq Xarici İşlər Nazirləri Şurasının sessiyalarının gündəliyinə mütəmadi mövzu kimi daxil etdilər. Bu məqsədlə Üçüncü Zirvə Toplantısına hesabat təqdim etmək üçün Katibliyə üzv dövlətlərin xarici işlər nazirlikləri və tədqiqat institutları, eləcə də beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməyi tapşırıldı. Hesabat ətraf mühitə dəyən zərəri, iqlim dəyişikliyinə və su ehtiyatlarının rəşional istifadəsinin geniş kontekstini əhatə edəcək və mövcud su ilə əlaqəli sosial-iqtisadi problemlərin həlli üzrə fəaliyyət planını təklif edəcəkdir.

13.Türk dövlətləri arasında siyasi dialoqu gücləndirilməməndə parlamentlərarası əlaqələrin əhəmiyyətini vurğuladılar. Bu baxımdan:

a)TÜRKPANın 3-cü sessiyasının nəticələrindən məmumluğu qeyd etdilər;

b)Türk Şurasının işinə təkən vermək üçün TÜRKPANı Türk Şurasının məqsədləri naminə üzv dövlətlərin parlamentlərində paralel olaraq mövzuların müzakirəsini təşkil etməyə çağırıldı.

Digər məsələlər

14.Baş katibin təqdim etdiyi illik hesabat əsasən əldə edilən ümumi nailiyyətdən mə-

munluq ifadə etdilər və Baş katibə 2013-cü ilin may ayına kimi əlavə aralıq icmal hesabat verilməsini tapşırıldı.

15.2011-2012-ci illərdə Türk Şurasına sədrlik edən Qazaxıstanın hesabatını qəbul edərək təşkilatın ilk fəaliyyətdə olan sədri kimi Qazax tərəfini uğurlu sədrliyə görə təbrik etdilər.

16.Naxçıvan Sazişinin 10-cu maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasından Qismət Gözəlovu və Qazaxıstan Respublikasından Darxan Kızıralını müvafiq olaraq 1 fevral 2012 və 24 aprel 2012-ci ildən Türk Şurası Baş katibinin müavinləri vəzifəsinə təyin etdilər.

17.Türk Şurasının Üçüncü Zirvə Toplantısının 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasında keçirilməsinə qərar verildi.

Türk Şurasının İkinci Zirvə Toplantısının müzakirələrini yüksək səviyyədə apardığına görə Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti Zati-Aliləri Almazbek Atambayevə dərin təşəkkürlərini ifadə etdilər və Qırğız Hökuməti və xalqının səmimi qonaqpərvərliyini yüsək qiymətləndirdilər. Yekun olaraq, 2012-2013-cü illər üçün Türk Şurasına sədrliyin Qırğız Respublikasına keçməsinə alqışladılar.

23 avqust 2012-ci ildə Bişkek şəhərində Azərbaycan Türkcəsi, Qazaxıstan Türkcəsi, Qırğızıstan Türkcəsi və Türkiyə Türkcəsində imazalanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri
Artur Rasi-zadə

Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti
Nursultan Nazarbayev

Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti
Almazbek Atambayev

Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti
Abdullah Gül

Milli dövlətçiliyimizə daxili təhdidlər

Aqşın Atalızadə*

“Vətən eşqi maya kimidir, südü pozuq olanlarda tutmaz”.

Türkiyə türklərində deyim

Son illər sosial, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət və irimiqyaslı islahatlar nəticəsində ölkəmiz sürətlə dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri sırasına yaxınlaşmış, bir çox sahələrdə böyük nailiyyətlər əldə edilmiş, əhalinin sosial rifah halında nəzərəcarpacaq dəyişikliklər baş vermişdir. İqtisadiyyatında müşahidə olunan canlanma Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının maddi vəziyyətinin sabitləşməsinə, dövlətin və vətənin problemlərinə həssaslığın artmasına şərait yaratmışdır. Respublikamız irimiqyaslı iqtisadi layihələrin iştirakçısına çevrilmiş, dövlətimiz dünya siyasi sitemində öz yerini möhkəmləndirmiş, siyasi və iqtisadi müstəqilliyimizin qorunması istiqamətində balanslaşdırılmış siyasət davam etdirilməkdədir.

Məqsədyönlü şəkildə Azərbaycan xalqının maddi-mədəni irsinin beynəlxalq miqyasda təbliği, düşmən tərəfindən mənimsənilən mədəniyyət nümunələrimiz üzərində adımızın bərpası prosesləri gedir, ölkəmiz bir çox beynəlxalq miqyaslı mədəniyyət layihələrinə ev sahibliyi edir. Ölkəmizin nailiyyətləri sadəcə mədəni sfera ilə məhdudlaşmır. Həyata keçirilən düzgün siyasətin nəticəsi olaraq artıq tam əminliklə demək olar ki, respublikamız üçün ən aktual məsələ olan Qarabağ probleminin həllində haqq səsimiz eşidilməyə başlamış, ölkəmizin beynəlxalq nüfuzu artmışdır. Respublikamızın BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-

daimi üzv olması da bu uğurların nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Sosial, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə dövlət tərəfindən görülən məqsədyönlü işlərin əhəmiyyətini vurğulamaqla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, ölkə əhalisinin mənəvi həyatı, milli-mədəni dəyərlərin qorunması, vətəndaşların, xüsusən gənclərin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi və ümumən milli kimliyin formalaşdırılması istiqamətində müəyyən problemlər mövcuddur ki, bu da bir sıra amillərlə bağlıdır.

1. Maddi dəyərlərə ifrat meyllilik

Bu amil daha çox obyektiv səciyyə daşıyır və ifrat dərəcədə maddiyyata meyl ilə bağlıdır. Belə ki, yüksək iqtisadi inkişaf, maddi resursların bolluğu şəraitində əhalinin əhəmiyyətli bir qismi cəmiyyətin problemlərindən uzaqlaşaraq, daha çox şəxsi mənfəət, mövcud imkanlardan maksimum dərəcədə yararlanmaq barədə düşünməyə başlamışdır. Tarixi təcrübə göstərir ki, insanların yalnız şəxsi mənfəətlərini düşündüyü, cəmiyyətin və dövlətin problemlərinə biganə yanaşdığı halda bu təkcə onların özünün deyil, bütün cəmiyyətin daxilində mənəvi aşınmaya səbəb olur. Fərdin cəmiyyətə və dövlətə qarşı biganəliyi son nəticədə cəmiyyətin maddiyyata uyaraq mənəvi cəhətdən kasadlaşmasına gətirib çıxarır. Son illər təəssüf ki, cəmiyyətimizdə də bu proseslərin cərəyan etməsinin şahid oluruq.

2. Mənəvi ruh düşkünlüyü

Bu xarakterli amillərə mənəvi-psixoloji

* “Müasir İnkişaf” İctimai Birliyinin İdarə Heyəti sədrinin müavini, hüquqşunas

xarakterli amilləri, Qarabağ müharibəsindən sonra əhalidə yaranmış nisbi ruh düşgünlüyünü aid etmək olar. Təəssüflər olsun ki, müstəqilliyinin ilk dövründə dövlətçilik təcrübəsi olmayan Azərbaycan Respublikasının zorla cəlb edildiyi ədalətsiz və qeyri-bərabər müharibə, uzunmüddətli sülhlə əvəz olunsada nəticə etibarilə beynəlxalq hüquq tərəfindən tanınan ərazimizin 20%-ni itirilməsi ilə nəticələnməmişdir. Bu isə əhalidə müharibə dövründə minlərlə vətən övladının mənasız yerə şəhid olması kimi bədbin fikir aşılammışdır. Xüsusən bir sıra hallarda müharibənin bir çox qəhrəmanlarının layiq olduğu qiyməti almaması, erməni şovinistlərinin insanlıqla və müharibə qanunları ilə bir araya sığmayan vəhşilikləri, baş vermiş bir çox xəyanət halları insanlarda müharibə xofu formalaşdırmış, bəzi hallarda isə valideynlərin övladlarına vətən qarşısında öz borcunu yerinə yetirməsinə əngəllər yaratması üçün bəhanə olmuşdur.

3. Xarici əks təsirlər

Bu qrup amillər daha təhlükəli olub qloballaşma və beynəlxalq inteqrasiya zəminində milli və mənəvi dəyərlərin aşınması, daha dəqiqi xarici qüvvələrin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində insanların öz dəyərlərinə qarşı yadlaşması, daha çox deformasiyaya uğraması ilə seçilən qərb dəyərlərinə meyil etmək, bütün bunların nəticəsi kimi, öz dövlətinə və cəmiyyətinə qarşı bəzi hallarda düşmən münasibətə keçən ifrat kosmopolitizm toxumlarının səpilməsi ilə müşayiət edilir. Bu məqsədyönlü fəaliyyət daha çox gənclərə qarşı yönəlmişdir. Artıq heç kimə sirr deyil ki, xaricdən Azərbaycan dövlətinə qarşı dost münasibətdə olmayan qüvvələr tərəfindən gənclərin milli-mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşdırılması, öz dövlətinə qarşı düşmən münasibət formalaşdırılması istiqamətində artıq uzun illərdir ki, məqsədyönlü iş görülür. Bu məqsədlə milli və mənəvi dəyərləri alçaldan, dövlətçiliyi zəiflədən layihələrə maddi dəstək verilir, bu sahədəki layihələrə

olduqca yüksək məbləğdə qrantlar ayrılır. Xarici qüvvələrin maraqlarına xidmət edən təlim-tədris mərkəzləri yaradılaraq, xüsusən bilikli, intellektual və perspektivli gənclər mərkəzlərdəki təlimlərə cəlb edirlər. Bu istiqamətdə informasiya texnologiyalarından olduqca səmərəli şəkildə istifadə edilir, sosial şəbəkələr vasitəsilə yalanlarla dolu rəy formalaşdırılaraq insanlar öz cəmiyyətinə və dövlətinə qarşı itaətsizliyə, özbaşınalığa, bu şəbəkələrdən kənara çıxmayan “inqilablara” çağırılır.

Nəticədə nə baş verir? Gələcəkdə öz milləti və dövləti üçün mühüm işlər görə biləcək bu kadrlar mənsub olduğu millətə tamamilə yadlaşdırılaraq iyrənc məqsədlər üçün istifadə edilir.

Son olaraq 2012-ci ilin may ayında təşkil olunan “Eurovision 2012” mahnı müsabiqəsi isə özünün möhtəşəmliyi ilə dünyaya səs-küy salmaqda yanaşı, ölkəmizə qarşı açıq şəkildə düşmən münasibətdə olan bir çox qüvvələrdə həsəd hisslərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Həmin dövrdə daxildə və xaricdə ölkəmizdə qarşı aparılan iyrənc əks-təbliğət dövlət rəsmilərini də məsələyə açıq şəkildə etirazını bildirməyə vadar etdi. Bununla bağlı olaraq dövlət başçısı baş verənlərə düzgün qiymət verərək bildirmişdi ki, “bizə qarşı informasiya müharibəsi aparılır. Bu informasiya müharibəsinin aparılması işində, əlbəttə ki, ilk növbədə, erməni lobbisi öz fəallığı ilə seçilir. Azərbaycanı qaralamaq, Azərbaycan reallıqlarını danmaq, Azərbaycan geridə qalmış, antidemokratik ölkə kimi dünyaya təqdim etmək cəhdləri, ilk növbədə, erməni lobbisinin çirkin əməllərindən qaynaqlanır”.

4. Dini və milli radikalizm

Azərbaycan dövlətinə qarşı düşmən mövqedə olanların gözə çarpayan daha bir məqsədyönlü fəaliyyəti dövlətçiliyimizin təməlləri olan Türklük, İslam və müasirlik arasında ziddiyyət yaratmaq, guya onların birinin digərini inkar etməsi istiqamətində təbliğət aparmaqtdı. Bəzi hallarda

vətənpərvər, millətçi qismə qarşı gizli təsirlər göstərilərək onlara radikalizm, faşizm elementləri sızdırılır. Bu zaman millətçi gənclərdə ifrat dərəcədə turançılıq, Azərbaycan Türklüyünün inkarı üzərində qurulmuş Türkiyə-Osmanlı Türklərinin üstünlüyü, min illər boyu qardaş kimi bir vətəni bölüşdüyümüz digər etnik qruplara qarşı düşmənçilik hissləri yaradılır. Türklüklə İslamın bir araya sığmaması kimi heç bir əsası olmayan mülahizələr yürüdüldür, yüzillər boyu dəyərlər sistemimizin tərkib hissəsi olan və artıq sistemləşmiş milli-mənəvi dəyərlərimiz olan İslam dini ehkamları inkar edilir, hətta Azərbaycanda nə vaxtsa mövcud olması mübahisəli olan tenqriçilik təbliğ olunur.

Eyni ssenari dindar əhali kütləsi arasında da cızılır. Tarixən Azərbaycan müxtəlif dindən və məzhəbdən olan insanların qardaş kimi bir yerdə yaşadığı tolerant bir cəmiyyət kimi bütün dünyaya nümunə olmuşdur. Məzhəb fərqliliyinə baxmayaraq müsəlman əhali İslam dəyərlərini yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla mənimsəmiş, tarixi inkişaf prosesində bir-birinə hörmət edən müxtəlif məzhəblərin mövcud olduğu özünəməxsus İslam dini modeli təşəkkül tapmışdır. Hətta sovet dövründə uzun illər mövcud olan ateizm siyasəti və təbliğati belə ölkəmizdə İslam dəyərlərinə zərbə vura bilməmişdir. Müstəqilliyin son illərində dini təbliğat sahəsində mövcud olan boşluqdan xarici qüvvələr öz məqsədləri üçün istifadə etməyə, müxtəlif maraqlara xidmət edən və Azərbaycan cəmiyyətinə yad olan dini təriqətlər və missioner sektalar ölkəmizə soxulmağa başlamışlar. Bu siyasətin mənfi nəticəsi olaraq ölkəmizin böyük bir qisminə İranmeylli daha radikal şiə qruplar və son 20 ilə qədər ümumiyyətlə respublikamızda rast gəlinməyən vəhəbilik adlanan sağ radikal dini qruplaşmalar formalaşmışdır. Bu qruplaşmalara cəlb edilən insanlarda digər məzhəblərə qarşı nifrət, məzhəb üstünlüyü kimi əhalini ümumi birlikdən uzaqlaşdıran çalışmlar aparılır, məzhəbdaxili sistem formalaşdırılır. Azərbaycan

vətəndaşlarına guya mənsub olduqları dövlətin Allahsız olması barədə fikir yeridilir, onlar daha çox maliyyələşdikləri dövlətlərin siyasətinin həyata keçirilməsinə cəlb edilir.

Bütün bunların nəticəsi olaraq ölkəmizdə az da olsa dini sferada qütbləşmə meyilləri hiss olunur ki, bu da gələcəkdə respublikamızda dini toqquşma potensialı yaradır. Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində əhalinin dini inanclarının qorunması istiqamətində bir çox tədbirlər həyata keçirilir. Ölkəmizdə daha çox xarici dini təsirlərin qarşısının alınması istiqamətdə tədbirlər görülsə də bu tədbirlər artıq oturuşmuş olan radikal qrupları daha da qıcıqlandırır.

Etiraf etmək lazımdır ki, hazırda ölkəmizdə milli, dini və mənəvi dəyərlərin təbliği bu hallara qarşı dayanacaq dərəcədə lazımı səviyyədə deyildir. Bir çox hallarda Azərbaycan Respublikasına qarşı heç də xoş münasibətdə olmayan qüvvələr tərəfindən dəstəklənən həmin qrupların öz sıralarına kifayət qədər gənci cəlb edə bilməsi, əslində heç də güclü ənənəvi qüvvəyə və təsirə malik olmalarında deyil, cəmiyyətimizin özündə həqiqi İslamın mahiyyətinin düzgün dərk edilməməsi və bu sahədə məqsədyönlü siyasətin aparılmamasındadır. Vətəndaşların, xüsusən gənclərin Azərbaycan üçün ənənəvi olmayan dini və dinə zidd olan birliklərə (məsələn, satanizm, krişnaizm, emoçuluğa, Yeqova şahidlərinə, vəhəbiliyə, ultraradikal şiəliyə və s.) qoşulması əsasən xarici qüvvələr tərəfindən maliyyələşdirilən təbliğatın, psixoloji təsirin nəticəsidir.

5. Mənəviyyatsızlaşdırma

Hazırda ölkəmizdə düşmən qüvvələr tərəfindən əhali arasında məqsədyönlü şəkildə əxlaqsızlıq, mənəviyyatsızlıq stimullaşdırılır, əxlaqi cəhətdən geri qalan, mənəviyyəti zəif insanların təbliğati aparılır, bu şəxslər yetişən gənc nəsle nümunə kimi təbliğ olunur. Bunun nəticəsində hazırda cəmiyyətdə gənclərin mənəvi və əxlaqi aşınması da müşahidə

edilməkdədir. Əsasən xarici dillərdə olan və cəmiyyətə yad dünyagörüşü və şüuru, ifrat müasirliyi təbliğ edən ədəbiyyatların, televiziya proqramlarının, teleserialların, filmlərin, musiqi janrlarının gənclər arasında geniş yayılması onlarda milli kimliyin unudulmasına, dövlətçiliyi istisna edən kosmopolitikaya meyilliyə, əsasən ənənələrə əsaslanan Azərbaycan cəmiyyətinin və dövlətin ilkin əsası olan ailə daxilində parçalanmalara, münafişlərə, millətə və dövlətə olan bağlılığın zəifləməsi kimi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Bu təsirlərin başlıca hədəfləri milli dəyərlər, İslam dininin yüzillər boyu xalqımızın şüurunda möhkəmlənmiş ehkamları və nəhayət ən əsası məhz Azərbaycan dövlətçiliyidir. Xüsusən son illər dini bayramların, ənənələrin, mərasimlərin, din xadimlərinin, vətənpərvər və əxlaqlı kütlənin ələ salınması, sıxışdırılması kimi hallar müşahidə olunur. Tam əsasla demək olar ki, ölkəmizdə aparılan ateizm təbliğatı insanları Azərbaycan dövlətinə qarşı itaətsizliyə sövq etməyə yönəlib. Çünki, İslam insanlarda vətənə, dövlətə məhəbbət hissi aşılayır. Müqəddəs kitabımız olan Qurani-Kərim də insanlardan bunu tələb edir. Nisa surəsinin 59-cu surəsində deyilir:

“Ey iman gətirənlər! Allaha, Peyğəmbərə və özünüzdən olan əmr sahiblərinə itaət edin!”

Göstərilən təsnifat şərti xarakter daşıyır və ümumilikdə dövlətimizə və millətimizə qarşı aparılan ümumi təxribat siyasətinin tərkib hissələridir.

Təəssüflər olsun ki, bu məqsədlərə müəyyən ölçüdə nail olunur. Buna səbəb kimi aşağıdakı amilləri qeyd etmək olar

1. Birinci növbədə həmin qüvvələrin güclü təbliğat mexanizminə, maliyyə dayaqlarına və xüsusi əlaqələrə malik olması. Bu mənbələr qismində maraqlı xarici dövlətlərlə yanaşı ayrı-ayrı dövlətlər üzərində təzyiq mexanizminə, güclü maliyyə resurslarına malik beynəlxalq təşkilatları, fondları da göstərmək olar. Həmin qurumlar ölkəmizdə guya demokratiya, insan hüquqlarının təbliği adı altında qərb dəyərlərinin

təbliği, paralel olaraq isə yerli əhalinin dəyərsizləşdirilməsi işi ilə məşğuldurlar.

2. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin kifayət qədər iqtisadi resurslara malik olmasına baxmayaraq sosial-mənəvi sferaya ayrılan vəsait əks qüvvələrin ayırdığı vəsaitlə müqayisə edilməyəcək dərəcədə azdır. Əslində hazırda dövlətə əks mövqedə dayanan bir çox ziyalıların belə ürəklərində güclü vətən sevgisi yatır. Nəzərə alsaq ki, yaradıcı insanlar öz qabiliyyətlərini daha çox maddi təminat üçün deyil, məhz ədəbi, bədii, incəsənət əsərlərinin yaradılmasına yönəldirlər, onların maddiyyat tələbatlarının kənardan ödənilməsi zəruridir. Bu baxımdan dövlətdən lazımınca dəstək görməyən bir çox yaradıcı insanlar sırf maddi həvəsləndirməyə görə əks qütbə cəlb edilirlər. Xüsusən intellektual gənclərin bu yolla cəlb edilməsi dövlətimizin gələcəyi üçün böyük təhlükə yaradır. Bir zamanlar ürəyi Türklüklə, milli-mənəvi dəyərlərlə döyünən şəxslər qəfildən tamamilə Allahsızlaşmış, milli dəyərləri ələ salan, dövlətçiliyə qarşı açıq düşmən münasibəti bəsləyən ifrat kosmopolitlərə çevrilirlər.

3. Hazırda Azərbaycan Respublikasında gənclərin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsi, onlarda yüksək dövlətçilik şüurunun, mənsub olduğu millətə və dövlətə qarşı qürur hissələrinin formalaşdırılması işində boşluqların olmasını da qeyd etmək olar. Hazırda torpaqlarının 20% qədəri işğal altında olan, bir çox tarixi doğma əraziləri başqa dövlətlərin tərkibində qalmış Azərbaycanda, gənclərin vətənpərvərlik və vətəndaşlıq ruhunda tərbiyə edilməsi, onlarda vətəndaşlıq vəzifələrinin və dövlətə sədaqət ruhunun aşılınması istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər lazımı səviyyədə deyil. Bunu ilk növbədə nə rəsmi, nə də ki, qeyri rəsmi səviyyədə analoji Konsepsiyaların, layihələrin və proqramların olmaması, yaxud lazımı səviyyədə olmaması ilə izah etmək olar.

4. Ölkə rəhbərliyi tərəfindən vətəndaşlarda milli vətənpərvərlik hissələrinin gü-

cləndirilməsi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, xaricdən gələn yad təsirlərin qarşısının alınması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Lakin, hazırkı vəziyyət görülən işlərin heç də lazımı səviyyədə olmadığını göstərir. Xüsusən son illər dövlətimiz tərəfindən gənclərin xaricdə təhsil alaraq ölkəmiz üçün lazımı kadrlar kimi yetişməsi yönündə aparılan siyasət, bunun üçün ayrılan maliyyə vəsaitləri bir sıra hallarda əks nəticələr doğurmuşdur. Xaricə göndərilən gənclər yaşlarının xüsusiyyəti və dövlət nəzarətindən kənar qalmaları ilə əlaqədar daha tez mənfi təsir altına düşür, xarici qüvvələr tərəfindən əməkdaşlığa cəlb olunaraq geri qayıtdıqdan sonra kənar məqsədlər üçün istifadə edilir. Nəticədə dövlətimiz öz pulu ilə özünə qarşı kadrlar yetişdirmiş olur. Yaranan bu problem də əslində bu sahədə olan boşluqlardan, xüsusən xaricdə fəaliyyət göstərən səfirliklərimizin fəaliyyətsizliyindən xəbər verir.

5. Təəssüflər olsun ki, bəzən dövlətə qarşı olan mənfi ünsürlərə qarşı seçilən mübarizə üsulları da tamamilə əks effektlər verir ki, bu da onların yanlışlığını göstərir. Dövlətçiliyə zidd dini qruplarla ən yaxşı mübarizə heç də onlarla açıq mübarizə deyil, istifadə etdikləri əsas silahı – dini və mənəvi dəyərləri milliləşdirmək və dövlət siyasətində ondan səmərəli şəkildə istifadə etməkdir. Buna görə də dini sahədə yarana biləcək problemlərin həlli üçün dəqiq mexanizmin işlənilməsi, mövcud mexanizmlərdən daha səmərəli şəkildə istifadə edilməsi zəruridir. Təcrübə göstərir ki, fəaliyyəti açıq şəkildə dövlətə xəyanət kimi görünən qüvvələrin güc strukturları vasitəsilə zərərsizləşdirilməsi cəhdindən digərləri dövləti ləkələmək üçün təbliğat vasitəsi kimi istifadə edir.

Belə hallarda ən səmərəli mübarizə üsulu isə təbliğata qarşı mübarizə yox, daha səmərəli milli təbliğatın aparılmasıdır. Bunun üçün dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının, ayrı-ayrı

fiziki və hüquq şəxslərin məqsədyönlü fəaliyyətlərinin koordinasiyası zəruridir. Bu məqsədlə müxtəlif üsul və mexanizmlər vasitəsilə əhali və xüsusən gənclər arasında Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələri, milli rəmzləri təbliğ edilməli, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması istiqamətində işlər görülməli, vətəndaşlarda vətənə və dövlətə münasibətdə qürur hissi formalaşdırılmalı, gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin gücləndirilməsi istiqamətində təhsil prosesinin keyfiyyəti artırılmalı, bu istiqamətdə elminəzəri və metodiki tövsiyələr işlənilib hazırlanmalı, əhalidə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin gücləndirilməsi üzrə normativ-hüquqi bazanın yaradılmasına nail olunmalı, gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin gücləndirilməsi prosesinə təhsil, mədəniyyət müəssisələrinin, hərbi hissələrin, bütün dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının və ayrı-ayrı fərdlərin cəlb edilməsinə nail olunmalı, milli-mənəvi dəyərləri, azərbaycançılığı təbliğ edən müxtəlif istiqamətli müsabiqələr keçirilməli, həyata keçirilən tədbirlərin nəticələrinin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi nəticəsində “Ümumi Konsepsiya” hazırlanmalıdır.

Bu cür proqram xarakterli sənədlərin zəruriliyini Prezident İlham Əliyev 28 May Respublika Günü münasibətilə rəsmi qəbulda da bildirmişdir: *“Bizim bu illər ərzindəki ən böyük uğurumuz ondan ibarətdir ki, müstəqillik yolundan dönməmişik. Müstəqillik sadəcə olaraq dövlət atributları deyildir. Müstəqillik o deməkdir ki, ölkə müstəqil siyasət apara bilir, yoxsa yox.... Xüsusilə, böyük güc mərkəzlərinin maraqlarının kəsişdiyi bir coğrafi məkanda yerləşən ölkələr üçün bu, aktualdır. Bu məkanda, bu qonşuluqda təbii sərvətlərlə zəngin olan Azərbaycan müstəqil siyasət aparır və aparacaqdır. Əgər sənin ləyaqətli siyasətin, kifayət qədər cəsarətin və ölkə üçün, ölkənin gələcəyi üçün aydın stratejiyan varsa bunu etmək mümkündür”*.

Doğu Türküstan

Ramil Cəfərov

Doğu Türküstan - Şərqi Türküstan dedikdə əslində Rusiya Federasiyasından sonra Türk Dünyasının ən çox zülm görmüş, assimilyasiyaya məruz qalmış bir parçası, eli, obası başa düşülür. Başqa cür desək, Şərqi Türküstan dedikdə Türk coğrafiyasının Çin dövlətinin işğalı altında olan hissəsi başa düşülür.

Çin əsarəti altında olan Türk ərazilərində yaşayan Türk boylarından ən çox saylıları uyğur, qazax, qırğız, salar Türkləri, sarı uyğurlar və tatarlar sayılır. Çin dövlətinin, daha doğrusu, Çin Xalq Respublikasının qurucu xalqları və ya muxtariyyəti olan Türk xalqları sırasında yuxarıda göstərilən sarı uyğurlar və tatarlardan başqa Türk boylarının adları da keçməkdədir. Xatırladım ki, Çin Xalq Respublikası deyilən kommunist, totalitar bir dövlətin 52 əsas etnosdan təşkil edilməsi sözügedən dövlətin Konstitusiyasında əks olunmuşdur. Bu Konstitusiyada nəzərdə tutulan hüquq və haqlara nə dərəcədə əməl edilməsinə toxunmazdan öncə Çin işğalı altında olan Türk coğrafiyası, onun əhalisi, siyasi-iqtisadi vəziyyəti haqqında bilgilərə diqqət edək.

ÇXR adlanan ölkədə Türk xalqları Şərqi Türküstan dediyimiz Sintszyan – Uyğur Muxtar Rayonunda və Qansu əyalətində yaşayırlar. SUMR-da başlıca olaraq uyğurlar, qazaxlar, qırğızlar, sarı uyğurlar və tatarlar yaşayırlar. Qeyd edim ki, Uyğur Muxtar Rayonunda qazaxlara məxsus muxtar vilayət, qırğızlara məxsus muxtar

qəza da mövcuddur. Həmçinin, Uyğur Muxtar Bölgəsində «parçala, hökm sür» prinsipinə uyğun olaraq xalqamonqollara məxsus muxtar vilayət və qəza, eləcə də, dunqallara və taciklərə məxsus muxtar qəza da vardır. Qansu əyalətində isə salar Türklərinə məxsus (tibetlilərlə birgə) 3 muxtar qəza mövcuddur.

Qeyd edim ki, Çində Türk xalqları digər bölgələrdə, xüsusilə Daxili Monqolustan Muxtar Bölgəsi və Tibet Muxtar Bölgəsində də ən qədim dövrlərdən indiyədək yaşamaqdadırlar. Dini baxımdan Çində yaşayan Türk xalqlarının, sarı uyğurlardan başqa, hamısı müsəlmanlardır. Sarı uyğurlar isə əsasən buddist, az qismi şamandırlar. Çin Türkləri içərisində göy tanrıçı inamlarını saxlayanlar da var.

Çağdaş siyasi etnoqrafik ədəbiyyatda Şərqi Türküstan dedikdə əsasən Sintszyan Uyğur Muxtar Rayonu başa düşülür. Şərqi Türküstanın adı 1876-cı ildə Çin-Mancur imperiyasının bu torpaqları işğal etməsindən sonra, 1884-cü ildə çinçə «yeni torpaq» anlamına gələn Sintszyan sözü ilə dəyişdirilmişdir. 1949-cu ildə Çində hakimiyyətə gələn kommunistlər tərəfindən yenidən işğal edildikdən sonra 1955-ci ildə Sintszyan Uyğur Muxtar Bölgəsi təşkil edilmiş və bu cür adlanmağa başlanılmışdır. Bölgə Asiyanın ortasında yerləşməklə bərabər, ərazisi 1828418 kv. kilometr (bir milyon səkkiz yüz iyirmi səkkiz min dörd yüz on səkkiz kv. kilometr) təşkil edir. Xatırladım ki,

bizim orta məktəb dərslərlərində səhvən bu ərazi 1650000 kv. kilometr olaraq göstərilir. Əlavə edim ki, Türk Dünyasının ən hündür (Coqori zirvəsi) və ən aşağı nöqtəsi (Turfan çökəkliyi) burada yerləşir. Avropalı elm adamları tərəfindən «Pivot of Asia», yəni «Asiyanın ürəyi» olaraq adlandırılan bu əsir ölkə geopolitik və strateji yerləşməsi, tarixi keçmiş, etnik kimliyi və dini inancları ilə birlikdə Türk və İslam Dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır.

Uzun tarixi gediş prosesində Şərqi Türküstanda bir çox Türk dövlətləri mövcud olmuşdur. Bu dövlətlər haqqında danışmadan öncə əlavə edim ki, son tarixi araşdırmalarda aydın olmuşdur ki, bu ərazilər ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Belə ki, burada tapılmış piramida quruluşlu tikililər və məbədlər, eləcə də mumyalar 15 min il eramızdan əvvələ aid edilir. Bu tikililər, yazı işarələri, mumyalar qədimliyinə görə Misir, Şumer, Mayya mədəniyyətlərindən çox-çox əvvəllərə aid edilir. Dünyada mövcud olan piramida tipli tikililərin Doğu Türküstanda mövcud olan mədəniyyətdən və tikililərdən qaynaqlandığı ehtimal edilir. Həmçinin, Türk xalqlarının simvol öndəri olan Oğuz xaqanının sonevinin (qəbrinin), hətta mumyasının burada tapılmış nəhəng tikililərdə saxlandığı ehtimal olunur. Həmçinin, Çörçvod adlı tarixçi alimin bildirdiyinə əsasən, qədim Mu imperiyasının və mədəniyyətinin uyğurlara məxsus olduğu isbatlanır. Eyni zamanda həmin alimin bildirdiyinə əsasən, Amerika qitəsində təşəkkül tapmış Mayya mədəniyyətinin də Uyğur Türk mədəniyyətinin davamı olduğu irəli sürülür.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əlavə olaraq, bu bölgədə qurulmuş bir çox Türk dövlətlərinin mövcudluq tarixinə nəzər salaq. Bu bölgə miladdan öncə VIII-III əsrlərdə iskitlərə, m.ö. 300-93-cü illərdə hunlara, miladdan sonra 40-420 tarixlərində Kuşan Türk dövlətinə, 220-386-cı illərdə siyempilərə, bizim eranın 383-460-cı illərində Tofar dövlətinə, bizim eranın 402-555-ci illərində Jujan tatar dövlətinə (bunlar avarların əcdadı hesab olunur), 450-ci illərdə Ağ Hun dövlət-

inə, 552-774-cü illərdə Göytürk dövlətinə, 774-840-cı illərdə Uyğur dövlətinə, 751-870-ci illərdə Qarluk dövlətinə, eləcə də Qaraxanlılar dövlətinə, 1217-1508-ci illərdə monqollara, 1509-1679-cu illərdə Seydiyyə xanlığına məkan olmuşdur. Çinlə Şərqi Türküstan arasında (o dövrdə çinlilər bura «Hsi Yu»- «Qərb ölkəsi» deyirdilər) qeydə alınmış ilk təmas Vu-Ti-nin elçisinin miladdan öncə 139-119-cu illərdə bu bölgəyə gəlməsi ilə başlamışdır. Daha sonra 744-cü ilə qədər Çin bu bölgəni 6 dəfə işğal etmişdir. Bu işğalların heç birinin müddəti 45 ildən artıq olmamışdır və cəm halında 175 il təşkil etmişdir. VIII və XVIII əsrlər arası minillik dönmədə Çin ilə bu bölgə arasında sülh dövrü yaşanmışdır. Ancaq sülh dövrü 1759-cu ildə Çin-Mancur imperiyasının işğalı ilə sona çatmışdır. Həmin vaxt Şərqi Türküstanı 4 bölgəyə ayıran Çin dövləti 1 milyondan artıq uyğur türkünə müxtəlif işğəncələrlə məhv etmişdir. Bu dəfəki işğal 103 il davam etmişdir. Çin zülmünə qarşı 42 dəfə üsyana qalxan uyğurlar 1863-cü ildə yenidən öz dövlətlərini qura bilmişlər. Bu ildə Yaqub xanın başçılığı ilə Şərqi Türküstan İslam dövləti qurulmuşdur. Bir çox dövlətlər tərəfindən, o cümlədən, Osmanlı, İngiltərə və Rusiya tərəfindən rəsmən tanınmışdır. Qeyd edim ki, dövlətin qurucusu Yaqub xan dönəmin Osmanlı sultanı Əbdüləzizi İslam xəlifəsi kimi tanımış, onu bütün müsəlmanların başçısı kimi qəbul etmiş, adına xütbə oxutdurmuş və pul kəsdirmişdir. Bu dövlətin ömrü 15 il sürmüşdür. 1876-cı ildə Şərqi Türküstan Çin-Mancur imperiyası tərəfindən yenidən işğal edilmiş və 1884-cü ildə «Hisin Çyan Şinq» - «Yeni torpaqlar bölgəsi» adlandırılaraq, Çinin tərkibinə qatılmışdır. Bu işğal dövrü 1911-ci ilə qədər davam etmişdir. 1911-ci ildə Çində mancurların hakimiyyətinə son qoyulmuş və Homindən təşkilatı hakimiyyətə gəlmişdir. 1911-ci ildən 1933-cü ilə qədər Şərqi Türküstanda Çin əsgəri valilər dövrü deyilən bir rejim formalaşmışdır. Xalqın mübarizəsi nəticəsində 1933-cü ildə mərkəzi Kaşkar (Qaşqar) olan Doğu Türküstan İslam Cümhuriyyəti qurulmuşdur. Ancaq 1935-37-ci il-

lərdə müxtəlif bəhanələrlə Şərqi Türküstana yerləşən sovet-rus agentləri bu cümhuriyyətin varlığına son qoymuşlar. Sovet–rus ordusu tərəfindən Şərqi Türküstan İslam Cümhuriyyətinin başçısı Xoca Niyaz Hacı və daha 300000 nəfər həbs edilmiş, müxtəlif bəhanələrlə güllələnmişlər. 1937-1944-cü illərdə SSRİ adlanan rus imperiyası tərəfindən Şərqi Türküstan işğal altında qalmış və bu ölkədə tam bir soyqırım siyasəti həyata keçirilmişdir. 1944-cü ilin önlərində Çin yenidən burada hakimiyyəti ələ keçirmiş, ancaq uğur əldə edə bilməmişdir. 1944-cü ildə Şərqi Türküstan yenidən müstəqillik əldə etmişdir və bu müstəqillik 1949-cu ilə qədər davam etmişdir. 1949-cu ildə Mao Tsze Dunun başçılıq etdiyi kommunist Çin dövləti tərəfindən Şərqi Türküstanın müstəqilliyinə son qoyulmuş və bu ölkə yenidən işğal olunmuşdur. Qeyd edim ki, 1949-cu ildə bu ölkə işğal olunan vaxt burada yaşayan milli azlıqların, o cümlədən, çinlilərin toplam sayı 600 min civarında olub, ölkə əhalinin 6 faizini təşkil edirdi. İşğaldan sonra bu günə qədər keçən dövrdə isə xan çinlilərin bu ölkədəki sayı 40-50 faiz civarındadır. Burada qeyd edim ki, bu çinlilər Çin dövləti tərəfindən buraya köçürülməklər. Bu isə Çinin milli azlıqlara qarşı asimilyasiya siyasətinin təzahürüdür. Əlavə edim ki, Çin dövləti əhali sayı artımına, daha doğrusu, uşaq doğumuna məcburi qadağalar qoyduğundan uyğur ailələri öz uşaqlarını gizli olaraq dünyaya gətirməyə məcbur olur və dövlət qeydiyyatından gizlədirlər. Ancaq Çinin bu «sakit soyqırım» siyasəti bütün milli azlıqlara, o cümlədən, uyğurlara qarşı davam etməkdədir. Uyğur qadınlarının uşaqları ya ana bətnində, ya da təzə doğudan vaxt məcburi məhv edilir. Eyni zamanda Şərqi Türküstanda uyğur etirazçıların edam olunması adi haldır. Bu edamlar haqqında Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatı da məlumat yaymış və öz etirazını bildirmişdir. Qeyd edim ki, uyğurların müntəzəm olaraq 1953, 55, 57, 62, 67, 69, 70, 89 və 2009-cu illərdə baş vermiş etiraz aksiyaları dünya mətbuatında da işıqlandırılmışdır. Əlavə edim ki, 1949-cu il işğalından sonra sonuncu

Uyğur dövlətinin başçıları Çin dövləti tərəfindən 1952-ci ildə aldadılaraq, təyyarə qəzasında məhv edilmişlər.

Çin dövləti Şərqi Türküstanda din-vicdan azadlığına da imkan vermir. Bölgədəki Çin Kommunist idarəsinin başçısı general Vanq En Movun 1988-ci il 14 may tarixində bölgənin mərkəzi Urumçi şəhərində etdiyi çıxış rejiminin gerçək üzünü ortaya qoymuşdur. O, çıxışında belə demişdir: «... Dinə inanmama (ateist) fəaliyyətlərinə təşviq etməni gücləndirməyimiz və sosializmə dəstək verəcək din adamlarıyla əməkdaşlıq etməyimiz lazımdır. Dini bilgilərin tədrisini məhdudlaşdırmalıyıq. Həccə gedənlərin miqdarını məhdud çərçivədə saxlamalıyıq».

1949-cu ildə Çin Şərqi Türküstanı işğal edərkən burada 115 00000 baş qoyun, 1600000 baş sığır, 780000 baş at, 20000 baş dəvə vardı. Çin Kommunist Partiyası xalqa ət yeməyi qadağan etdi. 10 il ərzində qoyunların sayı 22000000 başa çatdı. Uzun və zərif yunlu qoyunlardan əldə edilən yunun miqdarı 1960-cı ildə ABŞ-dan, 1962-ci ildə isə Avstraliyadan artıq idi. Həmin illərdə uyğur ölkəsində istehsal edilib Çinə aparılan heyvani məhsulların miqdarı 1759000 baş qoyun, 128000 baş at, 6405000 ədəd qoyun dərisi, 2600000 dəst dəri geyim, 4600800 cüt ayaqqabı, 5199 ton yun, 985 ton süd məhsulu, bu bölgənin bütün faydalı qazıntıları da, xüsusilə uran, neft, daş kömür və qızıl Çin dövləti tərəfindən talan edilməkdədir. Əlavə edim ki, Çinin şərq regionları ilə qərb regionlarının inkişafı fərqlidir. Xüsusilə, milli muxtar bölgələr şərq regionlarından olduqca geridə qalır. Şərqi Türküstanda yenidən fəaliyyətə başlayan neft, kömür, dəmir, qızıl və digər mədənlərdə çalışan işçilər isə Çinin digər regionlarından bura müxtəlif yollarla gətirilən xan çinlilərdir. Buna görə də uyğur əhalisi arasında çinlilərə nisbətə işsizlik faizi olduqca çoxdur.

Bütün imperiyaların tətbiq etdiyi metoda Çin də əl atır. Bu, xalqları dilindən məhrum etməkdir. Bizdə olduğu kimi uyğurların da əlifbası bir neçə dəfə dəyişdirilib. Hazırda uyğurların girdər Türk-

lördən mədəni əlaqəsini kəsmək üçün onlara ərəb əlifbasından istifadə etməyə icazə verilib. Uyğur dilində mədrəsələr, məktəblər, universitetlər demək olar ki, yoxdur. Uyğur dili, uyğur xalqı məhv edilir. Bu siyasət Çində yaşayan bütün Türk xalqlarına qarşı, o cümlədən, qeyri-çin xalqlarına qarşı da aparılır.

Uyğur ölkəsi Çinin daxili müstəmləkəsinə çevrilmişdir. Qeyd edim ki, bu fikri uyğurlar haqqında ilk dəfə 1998-ci il 6-7 aprel tarixində Fransa-Anadolu Araşdırmaları İnstitutu tərəfindən İstanbulda təşkil edilən «XX əsrdə uyğurlar» mövzulu konfransda Havay Universitetindən professor, doktor Dru Ce. Qladney tərəfindən işlədilmişdir. Dru Ce. Qladney Şərqi Türküstanı tarix-etnik, dil, iqtisadiyyat, ölkə torpaqları və inanc başlıqları altında tədqiq edərək, bölgənin artıq Çinin «daxili müstəmləkə» regionuna çevrilmiş olduğunu izah etmişdir. «Daxili müstəmləkə» termini ilk dəfə amerikalı sosioloq M.Hetcher 1975-ci ildə İngiltərədə yaşayan keltlərlə bağlı araşdırmasından sonra ortaya atılmışdır. Ona görə, daxili müstəmləkəçilik mərkəzi yonətimin sərhəd bölgəsini siyasi və iqtisadi cəhətdən idarə etməsi, talan etməsidir. Qeyd edim ki, bu zümlərə rəğmən, uyğurlar Çin rejiminə qarşı mübarizələrini davam etdirirlər. Uyğurlar beynəlxalq miqyasda təşkilatlanmaqda və öz səslərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqdadırlar. Uyğurların ən nüfuzlu təşkilatı Dünya Uyğur Konqresidir. Bu təşkilatın rəhbəri «uyğurların anası» kimi tanınan Rəbiyə Qadirdir. Qeyd edim ki, Türk və İslam Dünyasından Nobel mükafatına rəsmi namizədliyi göstərilən ilk siyasətçi (2006-cı ildə namizədliyi irəli sürülmüşdür) qadındır. Eyni zamanda o, Çin parlamentinin də üzvü olmuşdür. Ancaq həbs edilmiş, mühacirətə getməyə məcbur olmuşdur. Bu məqaləni Rəbiyə Qadirin (Rəbiyə Kadir) keçirdiyi konfransların birində dediyi sözlərlə tamamlamaq istəyirəm. O, belə deyir: «... Kaşkarın 5 min illik bir tarixi var. Bu tarix çinlilər tərəfindən təhrif edilir. Dilimizi,

tariximizi, mədəniyyətimizi və yaşayış tərzimizi, ənənələrimizi öldürməyə çalışırlar. Qızlarımızı zorla işlətmək üçün başqa bölgələrə göndərilir. Uyğur uşaqları zorla Çin dilində oxudulur. Valideynləri etiraz edəndə «separatçılıq» ittihamı ilə həbsə atılırlar. Uyğurları təhsildən məhrum edirlər. İqtisadi inkişafımıza mane olurlar. Uyğur gənclərini həbs edir, edam edirlər. Öz torpaqlarımızda öz dilimizdə danışa bilmirik. Terrorla mübarizə adı altında uyğurlara təzyiq edilir, silahlı islamçı olmaqda günahlandırılırlar. Biz namus, şərəf üçün yaşayırdıq. Çinlilər ən müqəddəs dəyərlərimizə hücum edirlər. İnanc azadlığı yoxdur. Çinlilər namusumuza təcavüz edir, xalqımızı planlı şəkildə tədricən yox edirlər. Dünya uyğurların fəryadını duymur. Çin zülmü altında səsimizi ucalda bilmirik. Torpaq sahibi olan uyğurlar indi öz torpaqlarında qul kimi işlədilməkdə, buna etiraz edənlər isə həbsxanada çürüməkdədirlər. Uyğurlar hər şeyi gözə alaraq zülmə qarşı müqavimət göstərsələr də, ailələri və uşaqları çinlilərin əlində girov olduğundan bu müqavimət zəifləməkdədir... Təəssüf ki, bütün dünya uyğurların faciəsinə və əzilib yox edilməsinə seyrçi qalır».

Özünü axtaran adam

Bir şirkət işçisi psixoloqa müraciət edir: “Özümü axtarıram, xahiş edirəm mənə kömək edin”.

Həkim ondan: “Özünüzü tapdıqda qarşınızda necə adamı görmək istəyerdiniz?” – deyər soruşur. O isə belə cavab verir: “Qarşımda görəcəyim adam istəyirəm ki, müdirim kimi uğurlu biznesmen, hamı tərəfindən sevilən, çoxlu pulu olan, dünyanın bir çox ölkəsini gəzmiş olsun...” Həkim onun sözlərini yarıda kəsir: “Bağışlayın, onda siz özünüzü deyil, müdirinizi axtarırsınız”.

“Geçmişimizden aldığımız ilhamla geleceğe doğru yürümek istiyoruz”

- 100 yaşını yenice tamamlamış Türk Ocaqlarının mətbu orqanı olan “Türk Yurdu” jurnalını Azərbaycan insanına, oxucularımıza necə təqdim edərdiniz?

- 1911'den günümüze kadar kesintilerle yayın hayatını sürdüren Türk Yurdu, aynı çizgide yürüyen Türk milliyetçiliği hareketinin sesini yüz yıldır yükselten en uzun ömürlü bir dergidir. 13. Ciltten (1917) itibaren 1912'de kurulan Türk Ocağının yayın organı olarak çıkan Türk Yurdu muhteva bakımından, her geçen gün zenginleşir, ülkenin içinde bulunduğu zor şartlara ve savaş yıllarına rağmen, ilkelerinden ayrılmaz. Bütün Türklerce geçerli olan ortak bir ülkü yaratmaya çalışır. İlim ve kültür alanında çaba gösterir. Dergi 1911'den günümüze kadar, bazı kesinti dönemleriyle birlikte varlığını sürdürmüştür, 2011'de 100. Yılı anısına 12 ay boyunca çok kapsamlı ve zengin muhtevalı sayılarıyla Türk dergicilik tarihinde bir ilke imza atmıştır. Derginin eski harflerle basılı nüshaları Tütibay yayımları tarafından yeni Türk alfabesine aktarılmıştır. 1911'den Türk Ocaklarının kapatıldığı 1931 yılına kadar toplam 26 cilt 233 sayı çıkan Türk Yurdu, 1942-43, 1954-57, 1959-68, 1970 dönemlerinden sonra 16 yıllık bir ara verir ve 1987'den günümüze dek kesintisiz yayınlanmaktadır. Bu dönemde dergi, Türkiye'nin ve Türk Dünyasının güncel meseleleri, tarih, edebiyat, sanat, kültür alanlarında fikrî ve ilmî yazılara yer vermeye devam ettiği gibi yayın organı olduğu Türk Ocaklarının genel merkez ve şubelerinin faaliyetlerine ve Türk Dünyasındaki önemli gelişmelerin kısa haberlerine

Suallarımızı Türk Ocakları teşkilatının genel başkanı, professor Mehmet Öz cavablandırır

de yer vermiştir.

- Türk Ocaklarının tarihine ekskurs etdikdə bu təşkilatın fəaliyyətində Türk Dünyasının müxtəlif yerlərindən olan ziyalılardan bu və ya digər formada iştirak etdiyini görmək mümkündür. Məhz bu səbəbdən Türk Ocaklarının Türk Dünyası ilə bağlı çalışmalarını bilmək maraqlı olardı.

- Sizin de söylediğiniz gibi Türk Ocakları kuruluş devrinden itibaren Türk Dünyasının ziyalıları ile yakın münasebette bulunmuştur. Türk Yurdu dergisi ve Türk

Ocaklarının faaliyetlerinde Türk Dünyasının meseleleri hep birinci derecede önemli olmuştur. Özellikle 1990'lardan itibaren bu alanda çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Türk Dünyası Gençlik kurultayları, Türk Dünyasına yönelik sempozyum ve şölenler bu kapsamdadır. 100. Yılımızı kutladığımız bu yıl içinde de Ankarada Türk Dünyası Hanımlar Kurultayı (30 Mayıs-2 Haziran) ve Dilde Fikirde İşte Birlik (3-4 Ekim 2012) Sempozyumlarını gerçekleştirdik. Dilde Fikirde İşte Birlik Sempozyumunu özellikle 3 Ekim'de yaptık. Zira bilindiği üzere 3 Ekim 2009'da Naheivan Antlaşmasıyla Türk Konseyi kurulmuş ve bu gün Türk Dünyası günü olarak kutlanmaya başlamıştır. Kasım Ayında da Ankara Büyükşehir Belediyesinin desteğiyle Türk Dünyası Müzik şöleni yaptık. Türk Ocakları camiası olarak Türk dünyasından Türkiye'ye gelen gençlerin eğitimlerinde onlara yardımcı olmaya çalışmaktayız. Ayrıca Türk Yurdu temsilciliklerimizle de ilişkilerimizi daha düzenli olarak geliştirmeye gayret edeceğiz.

- Partiyalarüstü bir teşkilat kimi tanınan

Türk Ocaqlarının Türkiyənin hazırkı və gələcək durumuna, PKK probleminə, Yaxın Şərqdə baş verənlərlə əlaqədar yürütdüyü siyasətə münasibətini bilmək maraqlıdır. Türkiyə bu cür siyasət yürütməkdə davam edərsə, bölgənin lider dövləti ola biləcəmi, yoxsa fəlakətlərləmi üzləşəcək?

- Türkiyə, tarixi və kultural bağları itibarıyla Ortadoğu, Balkanlar və Türk Dünyası ilə yaxın ilişkilərə sahiptir. Osmanlı Devletinin dağılma döneminde Ortadoğuda çizilən siyasət harita, İsrail dövlətinin kuruluşundan sonra, İrak'ın Kuveyt'i işgali ilə başlayan süreçdə dəyişdirilməyə başlanmışdır. Sovyetlər Birliyinin dağılmasıyla meydana gələn yeni durumda kartlar yenidən karıldı. Dünyanın girdiyi bu yeni süreçdə fərqli güc odakları yeni strategiyələr belirlərkən Türkiyə'nin tarixindən kulturalından gətirdiyi yumşaq güc (soft power) unsurlarıyla sahib olduğu gerçək gücü iyi harmonizə edərək bir siyasət gütməsi gerektiğine inanırıq. Türkiyə, artıq gözünü dıxa kapayacaq noktayı çoktan keçmişdir. Türk Dünyasının bağımsızlığına kavuşmasıyla Türkiyə'nin önündə “hacət kapıları” açıldığı gibi bulunduğu coğrafiyada çıxarları olan digər güc odaklarıyla da daha yoğun bir rekabet dönemine de girilməsi kaçınılmaz olmuşdur. PKK problemini de bu denklem içində düşünməməz lazımdır. Mesele salt ayrılıkçı bir terör örgütü meselesi değıldir. Türkiyə, artıq 21. Değıl 22. Yüzyılın planlarının yapıldığı bu dönemde Suriye meselesində olsun PKK ilə mücadelede olsun kendi hesablarını iyi yapmalı, kendi yumşaq və sert gücünü qarşılaşması muhtemel krizlərə qarşı sağlam tutmalıdır. Türkiyə'nin bulunduğu coğrafi konum, zor bir konumdur və burada bu toprakların hakkını vermeyenlərin yaşamasına tarix boyunca izin verilməmişdir. Türkiyə'yi yönetenlər, Türkiyə'nin geleceğinin küçülməkdən və içine kapanmaktan değıl, Türk Dünyası və İslam əlemi ilə dengeli, qarşılıklı çıxarları saygı gösteren bir anlayışla ilişkilerini derinləştirmesindən geçtiğini anlamalı. Bu siyasət uygulanırken bölgədə çıxarları bulunan və bölgə devletleriyle bağları olan digər devletlərlə de qarşılıklı çıxarları diqqətə alan bir anlayış içində hareket edilməlidir. Türkiyə'nin enerji vəya silahlənmə açısından belirli odaklara “mahkum” olma pozisyonundan çıxarılması da bu noktada elzemdir.

- *Dünya Türklərinin Türkiyədən çox böyük gözləntilərinin olduğunu etiraf etməliyik. Türkiyə*

bu ümidləri doğrulda bilirmi?

- Türkiyə, bu alanda gerçəkçiliklə ülkücülüğü dengeli bir şekilde götürməlidir. Türk Dünyasında ortaya çıkan devletlər arasında kardeşlik və eşitlik esasına dayalı ilişkiler kurulmalıdır. Diğər Türk topluluklarının meseleleriyle milletlərarası hukuk və çeşitli mekanizmalar temelinde yakından ilgilenilməlidir. Yukarıdaki soruda da esas itibarıyla Türkiyə'nin bu potansiyele sahip olduğunu ama bunu daha da geliştirməsi gerektiğini ifadeye çalışmışım.

- *Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasının Bişekdə 2012-ci ilin avqust ayında keçirilən toplantısında alınan qərarlar haqqında nə deyə bilərsiniz? Şura ondan gözlənən ümidləri doğrulda bilirmi?*

- Türk Şurasının 2012 Bişkek toplantısı sonunda yayınlanan beyannameyi böyük bir memnuniyyətlə qarşıladık. Burada alınan qərarların uygulanması və bu şuraya Türkmənistan və Özbəkistan'ın da katılması ən böyük arzumuzdur. Bunun, kultural, ilmi, ekonomik, siyasət alanlarında ilişkilerimizi daha da geliştireceğine inanırıq.

- *Hazırda Türk Dünyasında təşkilatlanma fəaliyyəti gedir. Buna misal olaraq Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasını, Türk Dövlətlərinin Parlament Assmbleyasını, TÜRK-SOY-u və s. göstərmək olar. Lakin bu birliyin daha da sürətli olması üçün Ortaq Türk Əlifbasının yaradılması, Ortaq Türk Ədəbi Dili, Ortaq Türk Tarix və Ədəbiyyat kitablarının hazırlanması ilə bağlı işlər görülməlidir. Sizcə bu işin reallaşması üçün hansı addımlar atılmalıdır?*

- Bu sorunuz, merhum İsmail Gaspıralı'nın Dilde Fikirde İşte Birlik düstürüdür. Türk dünyasında, Gaspıralı'nın idealini gerçəkləştirmək bizim de ən böyük ülkümüzdür. Önceki dönemde əlifbə birliğı, ortak tarix kitabı vb. konularda birtakım addımlar atılmaya çalışıldı. Ortak əlifbə konusunun makul bir yaklaşımla gerçəkləştirilməsi nispetən daha yakın vadede olabilir. Türk Dünyasında ortak bir iletişim dilinə ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı tespit ettikten sonra ən uygunu Türkiyə Türkçesi olaraq görülmüşdür. Ne yazık ki, Türkiyə'de yaşanan “Dil Devrimi”nin olumsuzlukları sadəcə nesiller arasında değıl Türkiyə ile Türk Dünyası arasında da dil yönündən ayrılık daha da derinləşmişdir. Tabii Rus çarlığı və Sovyet politikalarının bu sürece katkıları da madalyonun diğər

yüzünde yer alır. Bugün gelişen iletişim imkanları, televizyon, sosyal medya, film ve dizi sektörü vb. bir dizi araç bizi bu anlamda daha da yakınlaştıracaktır. Ortak tarih yazımı gibi konular da yine uzlaşma ile gerçekleştirilebilir. Avrupa'da tarih boyunca çatışmış milletler Avrupa Birliği ideali doğrultusunda ortak tarih yazmaya çalışırken bunun bizim için daha kolay olacağına inanıyorum. Bu konuda 2000'lerde epeyce bir mesafenin alındığını, şimdilerde de Türk Şurasının yine bu konudaki çalışmaları başlattığını biliyorum.

- *Adətən rəqiblərimiz bizləri uzunmüddətli planlar hazırlaya bilməməkdə, strateji düşünə bilməməkdə, təşkilatlana bilməməkdə suçlayırlar. 100 yaşını tamamlayan təşkilatın rəhbəri olaraq gələcək planlarımız haqqında nə deyə bilərsiniz?*

- Türk Ocakları olarak ikinci yüzyılımız olarak genel ülkümüzü Türk ve İslam alemleri için yeni bir medeniyet tasavvuru olarak ortaya koymuştuk. Daha 2009'da Söğüt Toplantıları adlı bir çalıştay dizisi başlattık. Bu faaliyeti 2009'da, Osmanlı cihan devletinin 710. kuruluş yılında, Osmanlı çınarının kök salmaya başladığı Söğüt ve Bilecik'de başlattık. Bunun anlamı şuydu. Biz, Türkiye Türklüğü olarak tarihte kurduğumuz büyük medeniyetlerinin sonucusunu bu topraklarda kurmuş, çoğu yerde 400, 500 yıl kadar süren bir adalet nizamını gerçekleştirmiştik. Elbette ki tarih değişiyor, Osmanlı'yı, Selçuklu'yu, Karahanlı'yı yeniden diriltmekten bahsetmiyoruz. Geçmişimizden aldığımız ilhamla geleceğe doğru yürümek istiyoruz. Bunun için de yüz yüz elli yıldır bize tek medeniyet olarak dayatılan medeniyetin alternatifini, tarihte olduğu gibi bugün de Türk milletinin ortaya koyacağına inanıyoruz. Türk Ocakları olarak 2011'de Gerede'de yaptığımız toplantıda da bu medeniyet tasavvurunun genel çerçevesini çizmeye çalıştık. Bizim bundan sonraki faaliyetimiz, eğitim, sanat, bilim, kültür, mimarî, inanç vb. alanlarında Türk-İslâm medeniyetinin bu çağın diliyle, bu çağın ihtiyaçlarına göre yeni bir ruhla imar ve inşası davasına hizmet etmek istikametinde olacaktır. Eski başkanlarımızdan merhum tarihçi Prof. Dr. Osman Turan'ın tarihî açıdan Türk Cihan Hakimiyeti mefkûresi adını verdiği millî, İslâmî ve insanî esaslara dayandığı tarihî rolümüzü, merhum Mehmed Âkif'in sözüyle "asrın idrâkine" söylemeye çalışacağız.

- *Azərbaycanın 20 faiz torpaqları Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal edilib, Qarabağ adlı problemi var. Bu problemin həllində yardımçı olmaq üçün Türk Ocaqları tərəfindən hansı addımlar atılıb? Bilmək istərdik ki, Azərbaycandakı dövlət qurumları, ayrı-ayrı təşkilatlar, ziyalılarla münasibətlərinizi necə qurursunuz və bundan sonra bu istiqamətdə hansı işləri görmək niyyətinizdir? Xüsusi olaraq gənclərə hansı məsləhətləri vermək istərdiniz?*

- Azərbaycan'ın işğal altındaki toprakları konusunda Türk Ocakları her dönemde açıklamalar yapmış ve milletlerarası kuruluşların bu işğalin hukuksuzluğu karşısındaki tutumlarını kınamıştır. En son, 9 Haziran 2012'de yaptığımız basın açıklamasında bu konuyu dile getirdik. Türk Ocağı olarak bu konularda düşen tarihî sorumluluğun idrakindeyiz. Azerbaycan Türklüğü, geçmişte olduğu gibi bugün de haklı davasını savunurken bizi yanı başında bulacaktır. Şahsen ben Hocalı Katliamı ile ilgili olarak mensubu bulunduğum Hacettepe Üniversitesinde yapılan anma toplantısına katıldım ve orada bir konuşma yaptım. Toplantıda Azerbaycan büyükelçisi, TBMM Azerbaycan Dostluk grubu başkanı da vardı. 100. Yıl faaliyetlerimizden birisi İstanbul şubemiz tarafından Baku'da yapıldı. Türkiye ile Azerbaycan gerçekten de tek millet iki devlet olarak çok yakın münasebetler içindedir. Bunları daha da yoğunlaştırmak, Azerbaycanlı dostlarımızın faaliyetlerimize daha fazla iştirak etmesini sağlamak Türk Ocağı olarak arzu ettiğimiz bir husustur. Baku'daki Temsilciliğimiz vasıtasıyla bu tür faaliyetleri inşallah daha da ilerleteceğiz. Genel Merkezdeki TÜRDM bünyesinde bütün Türk Dünyasında ve tabii ki Azerbaycan'daki gelişmeleri daha yakından izlemeye çalışacağız.

Gençlere ise şunu söylemek isterim: Onlar bizim geleceğimizdir. Milletin istikbali için kendilerini iyi yetiştirmeleri, millî şuur sahibi olmaları, tarihi iyi öğrenmeleri gereklidir. Milletlerin geleceğinde artık bilgi ve eğitim faktörü ön plandadır. Her gencimiz kendisini kendi alanında daha iyi yetiştirmeye çalışmalıdır. Türk Dünyası ile ilgili faaliyetlere katılıp birbirimizi tanımamız ve kardeşliğimizi pekiştirmemiz lazım. Millet olarak daha iyi bir geleceğe iyi yetişmiş ve millî şuur sahibi gençlerle yürüyeceğiz.

Türkiyədə Azərbaycan tarixi-mədəni dəyərlərinin tanınması və qəbul edilməsinə dair bəzi məsələlər

Ələsgər Ələsgərli*

Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin ən az tədqiq olunan yönündən biri də münasibətlərin siyasi-mədəni xarakteridir. Ümumiyyətlə ölkələr arasındakı münasibətlərdə bir qayda olaraq mədəni əlaqələr siyasi və iqtisadi əlaqələrdən sonra gəlir. Lakin Azərbaycan və Türkiyə arasındakı münasibətlər bir qədər spesifik xüsusiyyətə sahibdir. İki ölkənin xalqları arasındakı soy birliyi, dil, din, adət və ənənələrdəki yaxınlıq və s. faktorlar mədəni əlaqələrin daha sürətlə inkişaf etməsi üçün zəngin baza yaradır. Bu münasibətlər nəticə etibarıyla iki ölkə arasındakı siyasi münasibətlərin xarakterinə də təsir göstərir. Ona görə də iki ölkə arasındakı ikitərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsində mədəniyyət və mədəni dəyərlər faktoru müstəsna əhəmiyyətə sahibdir.

Mədəni coğrafiyanın sərhədləri və yumşaq güc

Türkiyədə "Azərbaycan imicinin" formalaşması baxımından tarixi və mədəni dəyərlərin Türkiyə ictimaiyyəti tərəfindən tanınması və qəbul edilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu sahədə müəyyən problemlərin olduğunu söyləmək vacibdir. Lakin bu problemlərdən bəhs etməzdən əvvəl Azərbaycan mədəniyyətinin yayıldığı coğrafi sahə barədə ümumi məlumat vermək yerinə düşərdi. Hər bir milləti millət olaraq tanıdan onun mədəni varlıqları, mədəni dəyərləridir. Kökləri çox qədimlərə uzanan mədəni dəyərlər tarixi inkişaf prosesində yaranır, formalaşır və dəyişir. Bu dəyərlər dinamikdir, yəni hərəkətsiz qalmayaraq inkişaf edir. Bu inkişaf bir tərəfdən o dəyərlərə zənginlik gətirir, onları yeniləşdirir, digər tərəfdən isə onların bir qismini sıradan çıxarır, bəzən də özgəninkiləşdirir. Bu proses tarixi şərtlərlə yaxından bağlıdır və onun təsiri altında baş verir.

Bu dəyərlərin yaşandığı coğrafiya isə mədəniyyət

coğrafiyası və ya mədəni coğrafiya adlanır. Hər hansı bir xalqın mədəni coğrafiyasının sərhədləri siyasi coğrafiyasının sərhədlərindən fərqlidir. Azərbaycan mədəni coğrafiyasının da sərhədləri bu mənada siyasi coğrafiyasının sərhədlərindən daha genişdir. Cənubi Azərbaycan, Dağıstan, Qərbi Azərbaycan, Borçalı, Şərqi Anadolunun böyük bir hissəsi Azərbaycanın mədəni coğrafiyasının sərhədləri daxilindədir.

Siyasi coğrafiyadan fərqli olaraq, mədəni coğrafiya bir neçə xalqa aid ola bilər. Yaşadığımız bölgədə bir çox xalqlar bir arada yaşadıkları üçün Azərbaycanın mədəni coğrafiyası xeyli dərəcədə zəngin ünsürləri ehtiva edir.

Mədəni coğrafiyanın sərhədlərini müəyyən-ləşdirmək, onun ünsürlərindən faydalanmaq nəticə etibarilə müəyyən bir güc yaradır. Bu güc son dövrdə beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinə daxil olmuş "yumşaq güc" (soft power) anlayışına tam uyğun gəlir. Yumşaq gücün istifadəsi üçün mədəni coğrafiya sərhədləri daxilində yer almaq şərt deyil. Lakin mədəni coğrafiyanın ünsürlərini diqqətə aldıqda bu güc daha da artır. Nəzəri ümumiləşdirmələr çərçivəsində Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinə baxdığımız zaman hər iki dövlət baxımından yumşaq güc mənbələrinin həddindən artıq çox olduğunu görə bilərik. İki ölkə arasındakı ortaq soy, dil, din, tarix və mədəniyyət yumşaq gücün istifadə sahəsinin sərhədlərini olduqca genişləndirir. Lakin bunu da vurğulamaq lazımdır ki, sadəcə bu qaynaqlara sahib olmaq kifayət deyil. Yumşaq gücü meydana gətirən qaynaqların məqsədə uyğun şəkildə gücə çevrilməsi, gücün effektiv şəkildə istifadə edilməsi çox vacibdir. Yumşaq gücdən istifadə edildikdə qarşı tərəfin bunun qəbul edib-etməməsi, nə dərəcə qəbul etməsi, hansı nəticələri verə biləcəyi və s. kimi məsələlərin dərin analizini

*Hüquq elmləri doktoru, politoloq (Türkiyə)

aparmaq lazımdır. Azərbaycan və Türkiyə arasında yumşaq güc ünsürü də diqqətə alınaraq tarixi və mədəni dəyərlərin qəbul edilməsinə dair bəzi problemlərdən bəhs etməkdə fayda vardır.

Tarixi dəyərlərə baxış

Ümumtürk tarixi, Türklərin əcdadlarının Asiyadan Anadoluya doğru köçləri, tarixi Türk dövlətləri, Səlcuqlu, Osmanlı və nəhayət Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasını və müasir Türk dövlətlərinin müstəqillik dövrlərini əhatə edir. Türkiyə üçün Azərbaycan soy bağına əsaslanan qardaş dövlətdir. “Bir millət iki dövlət” və “Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimiz” şüarları iki ölkə arasındakı münasibətlərin təməl fəlsəfəsini ən azından nəzəri cəhətdən ifadə edir. Türkiyədəki ictimai tarix şüuru, Azərbaycanı 1918-20-ci illərdə müstəqil olmuş, daha sonra sovet zülmü altında yaşamış, 1991-ci ildə yenidən müstəqilliyə qovuşmuş bir dövlət olaraq qəbul edir. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında Osmanlı dövlətinin böyük rolu olduğu, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda türk əskərlərinin şəhid olduğu Türkiyədə bilinən və iftixar edilən tarixi hadisədir.

Təəssüf ki, bu dövrdən əvvəlki dövr sadəcə ictimai şüurda yer almamaqda, hətta əksinə səhv şəkildə təqdim edilməkdədir. Bunu xüsusilə Azərbaycan tarixinin parlaq dövrlərindən olan Səfəvilər imperiyası dövrünə aid materiallarda görə bilərik. Bu materiallarda və ensiklopedik maddələrdə Səfəvi dövləti bir İran dövləti, fars hökmdarlığı olaraq verilməkdədir. Səfəvi-Osmanlı müharibəsi uzun əsrlər boyu hər iki cəmiyyətin tarix yaddaşında mənfi mənada dərin iz buraxmışdır. Məzhəb fərqi, məzhəb təəssübkeşliyi subyektiv tarixi qiymətləndirmələrə səbəb olmuşdur. Bunun bir səbəbi də Türkiyədə tarixi tədqiqatların son dərəcə səthi şəkildə aparılmasından irəli gəlir. Əksər hallarda əl altında olan mənbələrin araşdırılması zəhmətindən qurtularaq xarici mənbələrə əsaslanan tədqiqatlar aparılır, məqalələr, kateqoriyalar, istilahlər və tezislər bu çərçivədə qəbul edilir. Bu yanaşma sadəcə elmi araşdırmalarla məhdudlanmamış, dövlət və hökumətlərin siyasəti üzərində də təsirini göstərmişdir. Türkiyə Cümhuriyyətinin dövlət gerbinin

üzərindəki ulduz sayına baxdığımız zaman 16 tarixi Türk imperiyasının hər biri üçün rəmzi olaraq bir ulduzun olduğunu görürük. 16 imperiya ümumtürk tarixinə sahiblənmək baxımından çox vacib bir yanaşmadır. Lakin bu ulduzlar arasında 17-ci ulduz yoxdur. Yerini almayan ulduz isə Səfəvi imperiyasının ulduzudur.

Populist və gündəm yaratma ilə məşğul olan odatv.com adlı internet saytında Lena Umay adlı biri 2009-cu ildə “Şah İsmail Aslında Kürt”ü” adlı bir məqalə yayınlamışdır. Bu məqalə başdan ayağa cəfəngiyyatla dolu, elmi əsaslardan məhrum olan bir yazıdır [5]. Daha sonra Azərbaycandan gələn təpkiləri diqqətə alaraq, Lena Umay Azərbaycanda Şah İsmayılın yaxşı tanınmadığını da iddia edərək “Şah İsmail Türkmənlərə nasıl davranmıştı” adlı ikinci bir məqaləsini yayınlamışdır. Bu məqalə də xarakteri etibarilə birincisindən çox fərqlənir. Məqalənin axırında milliyətçə kürd olan İranlı sənətkar Şahram Nazareye aid bir cem ayini musiqisini də hansısa məntiqlə (əslində məntiqsizliklə) “dəlil” olaraq vermişdir [6]. Türkiyədə çıxan Atlas Tarih dərgisinin 5-ci sayında AKP millət vəkili Reha Çamuroğlu Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin qurucusu olan Şah İsmayılın Türk olmasına da şübhə ilə yanaşaraq belə deməkdədir: “Ələvilinin köçəri Türklərin özünəməxsus İslami baxışları olduğu barədə şərhləri də qəbul etmirəm. Bu şərhlər köhnə olduğundan yanlışdır. Şah İsmayılın milli mənsubiyyəti də müzakirə mövzudur. Şah İsmayılın əslən kürd olması mümkündür”. [1] AKP-nin İstanbul millət vəkili, tanınmış yazıçı və publisist Reha Çamuroğlu özü ələvi olub eyni zamanda ‘İsmail’ adlı bir romanın müəllifidir. Bu açıqlamadan sonra Türkiyədə şahın etnik mənsubiyyətinə dair elmi faktlara əsaslanmayan, onun kürd, əcdadının tat əsilli oldukları barədə məqalələrə rast gəlməyə bilərik. Hər bir siyasi şəxsiyyətin kimliyi, mənşəyi müəkirə mövzusu ola bilər, bu təbii şeydir. Lakin əsl olmayan, spekulativ xarakterli, cılız siyasi məqsədlərə xidmət edən bu cür iddialarla gündəm yaratmaq ən azından araşdırmaçı etikası ilə bir araya sığmır.

Türkcə, Azərbaycanca, Azəricə...

Azərbaycan Türkcəsi Anadolu Türkcəsinə çox yaxındır. Son dövrdə Azərbaycanda Türkiyə

Türkcəsinə maraq çox artmışdır. Xüsusilə Türkiyə televiziya vasitəsilə Azərbaycanda Anadolu Türkcəsi çox yayılmışdır. Bunu da vurğulamaq lazımdır ki Azərbaycan Türkləri, Türkiyə Türkcəsini televiziyalardan və daha çox da öz səyləriylə öyrənməkdədir. Təəssüf ki, bu proses tək tərəfli olaraq getməkdədir. Hətta uzun illər Azərbaycanda yaşayan, işləyən insanlar, hətta təhsil alan tələbələr Azərbaycan Türkcəsini öyrənmirlər və ya öyrənə bilmirlər.

Başqa bir vacib məsələ Azərbaycan, Azərbaycanlılar, Azərbaycan Türkləri (bu eyni zamanda dil də aiddir) ifadələrinin yerinə “Azəri” ifadəsini istifadə etmələridir. Sadəcə gündəlik həyatda, mediada və kitablarda deyil, rəsmi yazışmalarda və danışıqlarda da bu ifadədən istifadə edilir. Azərbaycan sözü ən yüksək səviyyədə “AZARBAYCAN”, “AZERBEYCAN” kimi tələffüz edilməkdə və hətta yazılmaqdadır.

Musiqi əsərləri və mahnılar

Türk mədəniyyəti bu gün böyük ölçüdə populyar mədəniyyət vasitəsilə tanınır. Yəni Türk sənətçiləri, mahnıları, seriallar və televiziya proqramları Türkiyənin “yumşaq güc” istifadə etməsi baxımından böyük imkan açır. Azərbaycan mədəniyyəti isə daha çox klassik və peşəkar əsərlər üzərindən təbliğ edilir. İkincinin təbliği birincidən daha çətinlik və peşəkarlıq tələb edir. Bu bir tərəfdən obyektiv çətinlik doğursa da, həll edilə bilən məsələdir. Təəssüf ki, Azərbaycanın klassikləşmiş və eyni zamanda populyar sənət ünsürlərinə çevrilmiş bir çox mədəni dəyəri bu çərçivədə qiymətləndirilə bilmir. Bunun müqabilində Türkiyədəki ermənilər və erməni diasporası tərəfindən Azərbaycanın mədəni dəyərlərinin mənimsənilmədiyini, daha doğrusu qəsb edildiyini görməkdəyik. Məsələn Azərbaycanda, Qafqazda və Türkiyədə ifa edilən “tar”, “kamança”, “ud”, “kanon”, “dəf”, “nağara”, “qoşa nağara” və “saz” kimi çox sayda alət getdikcə “erməni xalq çalğı alətləri” şəklində reklam edilməkdədir. Vaxt keçdikcə bu dəyərlər erməniləşdirilməkdə olub, geri dönməz xarakter alır. Əlimizdən çıxmaqda olan mədəni dəyərlərin ən bariz nümunəsi “Sarı gəlin” xalq mahnısıdır. “Sarı gəlin” mahnısının tarixçəsinə dair Türkiyədə müxtəlif yanaşmalar vardır. Bunlardan birinə görə bu mahnıda Sarı Gelin adlanan obraz

Penek bəyinin qızıdır. Bu türkü də Sarı gəlinlə Abdülqadir Gilaninin müridlərindən olan Şeyx Sənan və ya Sənani arasındakı məhəbbətə həsr edilmişdir. Mahnının bu gün Türkiyədə “Ərzurum çarşı bazar” yerinə “İrəvan çarşı bazar” sözləri ilə başlayan bir variantının olduğundan, dolayısı ilə bu mahnının İrəvan bölgəsinə aid olma ehtimalından da bəhs edilir. Tanınmış alim Fahrettin Kırzioğluna görə “bu türkü XII əsrdə Qafqazların şimalından gələrək Kür və Çoruk boylarına yerləşən və provoslav gürcü kilsəsinə sitayiş edən qıpçaq-kuman Türklərindən sarı gəlinə aşiq olan müsəlman türkmən gəncinin məhəbbətini... ifadə edir.” [12. 13]

Xalq yaradıcılığında əsərlərinin mənşəyini hər zaman müəyyən etmək mümkün olmur. Ona görə də müxtəlif mübahisələrin olması təbii haldır. Bu mübahisələr aparıldığı zaman elmi əsaslara söykənməli, ortada olan mənbələr hərtərəfli araşdırılmalı və nəticə çıxarılmalıdır. Lakin bir çox mədəni dəyərlər kimi “Sarı gəlin” türkü də Türkiyədəki erməni pərəstişkarı olan bəzi qondarma “ziyalılar” tərəfindən ermənilərin adına yazılmaqdadır. Təxminən on il bundan əvvəl millət vəkili və TRT-dən məsul dövlət naziri Yılmaz Qaraqoyunlu tərəfindən Türk bir zabitlə erməni qızının məhəbbətindən bəhs edən bir film hazırlanaraq yayımlanmış, beləliklə “Sarı gəlinə” erməni pasportu verilmişdir. Filmlə bağlı “Milliyyət” qəzetində yayımlanmış bir yazının başlığı isə sanki bir erməni qəzetəsindən alınmışdır: “Yavuz Bingöl və Yeşim Salkım, Sarı Gelin’in sinema uyarlamasında Erməni düşmanlığına qarşı bayraq açacaq.” [8] Artıq Ermənistanla bağlı proqramlarda, ermənilərlə olan “mehriban qonşuluq nağılları” əks etdirən verilənlərdə “Sarı gəlin” bir simvola çevrilmişdir.

Azərbaycan şairi Sabir Rüstəmxanlıın yaxşı bir sözü var: “Biz “Sarı gəlin”i Türk qardaşlarımıza verdik, Onlar da onu ermənilərə verirlər”. Bu ifadə bugünkü mənzərəni açıq şəkildə ortaya qoymaqdadır.

O dövrdə Türk mətbuatında “Sarı gəlin”in erməni türkü olması dair onlarla iddianın arasında türkünün Azərbaycanlılara aid olduğuna dair sadəcə bir professional açıqlama yer almışdır. Azərbaycanlı bəstəkar Cavanşir Quliyevə görə “Sarı gəlin” mahnısı Şur muğamı əsasında yaradılıb. “Sarı gəlin”

uzun mahnılardan sayılır. Uzun türkülər isə Türk xalqlarının folklorunun önəmli bir hissəsi hesab edilir. Bəstələmə tərzinə görə, digər xalqların mahnılarından nəqarətin olmaması ilə fəqrlənir. Azərbaycan milli musiqisi Şərq musiqisini təcəssüm etdirdiyindən, musiqinin ruhu Şərqə yaxındır. Mahnının əsas melodiyası ilə sonrakı hissəsi arasındakı fərq, Şur muğamına xarakterik olan bir xüsusiyyətdir. Başqa sözlə, bu, Şur muğamının vizit kartıdır. Cavanşir Quliyev bundan yola çıxaraq “Sarı gəlin” bir Azərbaycan türküsü, yəni Türk xalqının musiqisi olduğunu ifadə etmişdir. [9]

Son dövrdə süni şəkildə mübahisə mövzusunda çevrilən musiqi əsərlərindən biri də “Çırpınırdı Qaradəniz” mahnısıdır. Bəzən bir siyasət adamının, tanınmış bir araşdırmaçının bilmədən işlətdiyi bir ifadə ictimai fikirdə öz mənfi təsirini göstərir. Ankarada bir restoranda işləyən erməni akkordionçu Ohanes Baronyan Türkiyədə bu mahnını türk və erməni dillərində oxumuşdur. O dövrdə MHP sədrinin müavini olmuş Şevket Bülent Yahnici çox məsuliyətsiz bir açıqlama vermiş, bu mahnının musiqisinin qədim bir erməni türküsü olduğunu ifadə etmişdir. Özünü türk və Türklük ideallarına həsr etmiş bir partiyanın sədr müavininin bilmədiyi bir şey haqqında belə iddialı danışması çox təəssüf doğurur. Qulaqdan dolma, səhv, heç bir əsası olmayan belə fikirlər təəssüf ki, qısa bir müddətə əks-səda doğurur və Türkiyədə məşhur olan “ağzı olan konuşuyor” zərb məsələni əks etdirən bir mənzərə ortaya çıxır.

Şevket Bülent Yahnici isə sanki fikrində ısrar edərək bu mahnının musiqisinin erməni musiqisi olduğunu, sözlərin daha sonradan bu musiqi üzərinə montaj edildiyini, mahnının Qara dəniz və Qafqazda ləzgilər tərəfindən də ifadə edildiyini demişdir. Musiqiylə, tarixlə heç bir əlaqəsi olmayan bu adam bilmədiyi şeylərdən bəhs etməyə davam etmişdir: Ermənilər Qafqaz mədəni sahəsi içində türk mədəniyyətinin təsiri altında qalmışlar. Türkiyədə erməni əsilli xalq şairləri türkcə türkülər, xalq şeirləri oxumuşlar. Məsələn, Sarı Gəlin bizdə də, onlarda da ifa olunur. Klassik Türk musiqisinin ən böyük ustaları erməni ud, kanon ustaları olmuş, Türk musiqisinə yüzlərlə, minlərlə əsər qazandırmışlar. Bu deyilənləri adi polemika olaraq qəbul etmək

mümkün deyil. Çünki bu cür sərsəm fikirlər vaxtaşırı olaraq “xortlamışdır”.

Son iki il içində də Türkiyə və Ermənistan arasında başlatılmış “açılım prosesində” yenidən diletantlar və fikir dəllalları tərəfindən dilə gətirilmiş, Azərbaycanın mədəni dəyərləri üzərindən alver edilərək haradasa psixoloji təzyiq göstərilmişdir. Sanki “alın payımızı” havasında əsən bu yalan rüzgarı Türk mətbuatında bir dalğa effekti yaratmışdır. Liberal, mühafizəkar, bəzən də ölkədəki siyasi ab-havaya görə tez-tez donunu dəyişən mətbuat orqanları demək olar ki son iki il içində ermənilərin təbliğatını aparmaqla fəxr etmişlər. Türkiyə mətbuatında yazılan yazılara, məqalələrə baxdığımızda bunu əyani şəkildə görə bilərik. “Türkiyədəki milliyətçilərin ən çox dinlədikləri və hər toplantıda çaldıqları “Çırpınırdı Karadeniz” mahnısı Erməni orjinli çıktı. Memleketim şarkısı ise Yahudi...”, [2] Ülkücülərə “Çırpınırdı Karadeniz” Şoku... [10] İki şarkı iki öykü: Çırpınırdı Memleketim [7]. Çırpınırdı Karadeniz' de soğuk duş : “Haftalık haber dergisi Yeni Aktüel'in son sayısında yayınlanan bir haber milliyətçi camiada soğuk duş etkisi yapacak.” [2]

Erməni açılımını dəstəkləyən kəsimlər qəzetçi, sənətçi, tədqiqatçı etikasını bir yana ataraq, bu mahnının musiqisinin Sayat Nova tərəfindən bəstələndiyini və ermənilərin əsrlər boyu oxuduqlarını, 1967-68-ci illərdə ülkücülər tərəfindən üzərinə söz yazıldığını iddia etmişlər. Guya bu əsərin musiqisi neçə əsrlər bundan əvvəl Sayat Nova tərəfindən kamançaya həsr edilmiş “Aşuği Pansis Kamança” mahnısının musiqisidir. Məqalənin müəllifi bunu isbat etmək üçün heç bir tarixi faktlara söykənməmiş, bar və pavilyon çalğıcılarının raki süfrəsindəki söhbətlərinə isdinad etmiş, youtube adlı saytda bu mahnının ermənicə sözlərlə oxunan imitasiyasına əsaslanmışlar. Nə gədər gülünc və faciəvi bir mənzərə!

Sözləri Əhməd Cavada və musiqisi Üzeyir Hacıbəyliyə aid olan “Çırpınırdı Qaradəniz” mahnısı Azərbaycanın mədəniyyət tarixində özünəməxsus mənəvi yeri olan, Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığını əks etdirən çox qiymətli əsərdir. Burada söhbət hər hansı bir mahnının alınması və oxunmasından getmir. Məsələyə başqa bir cəhətdən də yanaşa bilərik. Bu əsərləri meydana çıxarmış insanların hüquqlarına

hörmətsizlik edilir, onların bir müəllif olaraq hüquqları tapdanır.

Bu gün Türkiyədə "Dağlar qızı Reyhan" mahnısının sözləri Teyyub Qurban, bəstəsi Fikrət Əmirov, "Arzu qızım" (sözləri İskəndər Çoşqun, bəst. Ələkbər Tağıyev), Azad bir quşdum (Cəfər Cabbarlı) və s. onlarla mahnı barədə "anonim" olduğu yazılmaqda və ifa olunmaqdadır.

Türk mediası və erməni tərəfkeşliyi

Azərbaycanın mədəni və tarixi dəyərlərinin aşındırılması, erməniləri bir məzlum millət olaraq göstərilməsi istiqamətində Türkiyədəki bir çox mətbuat orqanları hətta İrəvandakı dostlarını belə geridə qoymuşlar. Türkiyənin özündə yalançı soyqırım iddiaları ilə bağlı erməni lobbisinin apardığı təbliğat öz mənfi təsirini göstərməkdədir. Bu dairələr Türkiyə cəmiyyətini "suçluluq kompleksi" nə sürükləməkdədirlər. Öz dövlətinə və millətə qarşı bu cür haqsız mövqedən çıxış edən mətbuat orqanları hər vaxtda Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsində guya "tərəfsiz" qalmağa çalışmışlar. Bu qələm əhli əslində ermənilərin yalan iddialarını müdafiə etməyə səy göstərməkdədirlər. Bu cür faktlar yüzlərlədir və mənəcə Türkiyə mətbuatındakı Azərbaycan imici ətraflı şəkildə tədqiq edilməlidir. Mən sadəcə bununla bağlı iki misal göstərəcəyəm. Məsələn 2009-cu ildə əvvəl NTV, sonra da "Axsam" qəzetlərinin əməkdaşları birbaşa Dağlıq Qarabağa getmişdilər. "Axsam" qəzetinin yazarlarından Nəgahən Alçı ermənipərəst media tərəfindən az qala qəhrəman elan edilmişdi. Daha sonra onu TRT-2-də bir proqrama çağırtdılar. Proqram başdan-ayağa cəfəngiyyat, yalan və böhtanla dolu idi. Hal hazırda da TRT-nin arxivində saxlanılan və tərəfimizdən alınaraq dəfələrlə izlədiyimiz "Medya Müfəttişi" proqramında bu cümlələr işlədilməkdədir: "Azərbaycanın bu səfərə təkisi komik deyilmi? Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra, Dağlıq Qarabağda ermənilər və azərbaycanlılar arasında çatışma başlayır. Bir-birlərini öldürürlər. Azərbaycanda ermənilərə qarşı sistemətiq yoxetmə siyasəti yürüdüüb". (!)

Başqa bir misal. 26 fevral 2011-ci ildə Türkiyənin TRT-1 telekanalı Türklərə qarşı son 100 ildə törədilmiş ən dəhşətli soyqırım olan Xocalı

qətləminin anım günündə ermənilərlə dostluğu təbliğ edən veriliş yayımlamışdır. "Pusula" adlı bu proqram əvvəldən axıra qədər Türk-erməni dostluğuna həsr olunmuşdur. Proqramda iki xalq (yəni ermənilər və Türklər) arasında dostluq münasibətlərinin qurulması, biznes əlaqələrinin vacibliyi, həmçinin vətəndaş cəmiyyətlərinin və biznes strukturlarının bu "dostluq münasibətlərinin qurulmasında" rolundan bəhs edilmişdir. Həqiqətən də anlaşılmaz bir vəziyyətdir. Xocalı soyqırımını rəsmi şəkildə anıldığı bir gündə dövlət telekanalı ermənilərlə dostluğa həsr olunmuş proqram yayımlayır. Halbuki TRT Xocalı soyqırımını kadrılarını dünyaya yayan media orqanlarından biridir. Azərbaycanın informasiya blokadasında olduğu dövrlərdə Azərbaycanın dərdlərini Türkiyə ictimaiyyətinə və dünyaya çatdıran çox sayda cəsur, vətənpərvər və obyektiv əməkdaşları var. Onlar hər zaman Azərbaycanın yanında, daha doğrusu ədalətin tərəfində yer almışdır. Bu il də bir gün əvvəl İctimai Televiziya ilə birlikdə canlı veriliş yayımladılar. Bir çox proqramda Xocalı faciəsi gündəmə gətirildi. [11] Demək ki o gün erməni lobbisi şox effektiv çalışmışdır.

Nə etməli?

Türkiyədə Azərbaycanın tarixi və mədəni dəyərlərinin bir çox müstəvidə analiz edilməsi mümkündür. Tarixi tədqiqatlar, yazılı mətbuat və digər media orqanları, ictimai şüur bu müstəvilərdən bir neçəsidir. Azərbaycanın istər qədim, istərsə də bu günkü tarixi, maddi və mədəni dəyərləri ona məxsusdur. Təəssüf ki bu dəyərlərin çox vaxt siyasi görüşlər və manevrlər mənəğənəsi içində sıxışdırıldığına şahidi oluruq. Məsələn "erməni problemi" Azərbaycanın olduğu qədər, Türkiyənin də problemidir. Lakin Türkiyədəki biganəlik, hətta daha irəli gedərək erməni lobbisinin meydan sulaması insanı təəccübləndirməyə bilməz. Bəlkə də bu gün də Türkiyə cəmiyyəti ermənilərlə bağlı tarixi həqiqətlərin unudulmasının əziyyətini çəkir. Unutmamaq kin saxlamaq demək deyil. Unutmamaq millətin tarix şüurunu canlı tutmasının ən vacib şərtidir. Tarix şüurundan məhrum bir millətin gələcəyi isə qaranlıqdır. Tarix şüuru bir ağac kimidir. Hər zaman bəslənməlidir. Əgər bəsləməsən yavaş-yavaş quruyar və axırda da məhv olub gedər. Tarix şüurunun canlı tutulması, sadəcə, tarixdə baş

verənləri bilməkdən ibarət deyil. Tarixi təcrübədən ibarət almaq lazımdır. Ermənilər Osmanlı dövlətinin ən zəif dövründə beynəlxalq imperializmin tərəfindən dövlətin parçalanması üçün istifadə etmişlər. O dövrdə ermənilərin silahlı üsyanları, Türkləri Anadolunun hər yerində ağlagəlməz işgəncələrlə öldürmələri, kənd-kənd, məhəllə-məhəllə yox etmələri hər kəs tərəfindən bilinən həqiqətdir. Bu gün üzə çıxarılan toplu müsəlman-Türk məzarları bu hadisələrə şahidlik edir.

Hal hazırda gözlərimiz önündəki mənzərə Azərbaycanın həm dövlət, həm də millət olaraq çox şey göstərməsini, çalışmasını tələb edir. Azərbaycan diasporu ilə fəaliyyətdən məsul olan qurumların üzərinə böyük iş düşür. Uzun illər Türkiyədə yaşayan biri olaraq diasporluq fəaliyyətləri ilə bağlı da bir neçə məsələyə toxunmaq istərdim. Bu gün Türkiyədə Azərbaycan diasporunun bir hissəsi tələbələrədən ibarətdir. Bir hissəsi də dünən tələbə olmuş, bu gün bizimlə universitetlərdə və müxtəlif təşkilatlarda işləyən azərbaycanlılardır. Azərbaycan diasporu olmasaydı, Türk millətçilərinin səsi erməni lobbisinin səsini batırmaq üçün yetərli olmayacaqdı. Lakin Qarabağla bağlı yenə də əskik qalan nöqtələr var, cavab verilməsi lazım gələn suallar var. Xüsusilə işğal prosesində yaşananlar, problemin həllinin bu qədər uzadılması, alternativ yollardan istifadə edilib-edilməyəcəyi və s. kimi məsələlərdə Türkiyə ictimaiyyətinə doğru, məntiqli və realist informasiya çatdırılmalıdır. [4]

Digər bir məsələ. Bu gün Türkiyədə bir çox ölkənin mədəniyyət mərkəzi fəaliyyət göstərir. Sadəcə Amerika, İngiltərə, Fransa kimi böyük dövlətlərin deyil, bir çox ərəb ölkələrinin və İranın da mədəniyyət mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzlər öz ölkələrinin tarixi, dili, mədəniyyəti və ictimai əlaqələri sahəsində müxtəlif tədbirlər, daimi və müvəqqəti kurslar təşkil edir. Ölkələrinin bayramlarını və təntənəli günlərini qeyd edirlər. Təəssüf ki, bu günə qədər Türkiyədə Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi təsis edilməmişdir. Halbuki, buna ən çox imkanı, sosial bazası və hüququ olan dövlət Azərbaycandır. Ermənilərin onlarla vəqfi, xeyriyyə fondu, sadəcə Ermənistanın mənafevləri çərçivəsində nəşrlər buraxan yayın evləri, qəzetlər olduğu halda, biz Türkiyədə bunların heç birinə sahib deyilik. Bu problemin həlli istiqamətində lazımı addımların atılmasının vaxtı çoxdan çatmışdır. Bu gün Türkiyədə Azərbaycan mədəni dəyərlərinin inventarizasiya

aparılmalı, kataloqları hazırlanmalı, hüquqi müdafiə vasitələrinə müraciət edilməlidir. Bunları etmədiyimiz müddətcə ermənilər hələ də mədəni dəyərlərimizi qəsb etməyə davam edəcəklər.

Mənbələr:

1. Alevilik Şah İsmail'in tarikatıydı!, <http://www.haberturk.com/polemik/haber/597711-alevilik-sah-ismailin-tarikatıydı>
2. Çırpınırdı Karadeniz' de soğuk duş, http://www.samanyoluhaber.com/h_215664_.html. 21.Kasım.2008.
3. Çırpınırdı Karadeniz Şarkısı Ermeni Orjinli Çıktı, <http://www.haberpan.com/cirpinirdi-karadeniz-sarkisi-ermeni-orjinli-cikti/>
4. Gözde Kılıç, "Xocalı soyqırımını törədənlərin cəzalandırılmasına nail olmaq məcburiyyətdəyik", <http://www.ayna.az/2011-02-26/siyaset/5231-GozdeKlic-Xocalı-soyqırım/print>
5. Lena Umay, Şah İsmail Aslında Kürt'tü, <http://www.odatv.com/n.php?n=sah-ismail-bilinenin-aksine-kurtdu--1612091200>, 16.12.2009.
6. Lena Umay, Şah İsmail Türkmənlərə Nasıl Davranmıştı, <http://www.odatv.com/n.php?n=lena-umay-3112091200>
7. Perihan Özcan, İki Şarkı İki Öykü: Çırpınırdı Memleketim, <http://www.yeniaktuel.com.tr/top101,176@2100.html>
8. Soyqırım İddiasına Filmlə Cevap, Milliyet, 2 Mayıs 2001.
9. Ülkücülər şarkıyı yanlış biliyor, yanlış söylüyor, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/11/21/262962.asp>, Hürriyet, 21 noyabr 2000.
10. Ülkücülərə Çırpınırdı Karadeniz Şoku, <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=372933>. 21 noyabr 2008.
11. Xocalı soyqırımının ildönümündə Türkiyənin dövlət kanalı niyə "ermənilərlə dostluğu" təbliğ edən veriliş yayımladı? <http://www.milli.az/print/news/politics/39020.html>, 28 fevral 201.
12. Yunus Zeyrek, Ahıska Araştırmaları, Ankara 2006, s. 225-235.
13. Yunus Zeyrek, Bu Dosyayı Kaldırıyorum- Ermeni Meselesi, Ankara 2011, 2. Bsk., s. 229-243.

Cəhalətdən qurtuluş

Elşən Mustafaoğlu*

İslam dininin ilkin çağırışlarından biri insanların cəhalətdən qurtulub düşünməyə, təfəkkür etməyə, elmə yiyələnməyə dəvət etmək olub. Məhz əql, elm və düşüncə üzərində qurulan dünyagörüşü və bu dünyagörüşü üzərində qurulan həyat tərzi insanı çaşqınlıqlardan qoruya və onun sağlam həyat tərzinə zəmin ola bilər. Elmə yiyələnmək, biliklər əldə etmək, düşünüb-daşınmaq çağırışı həm “Qurani-Kərim”in bir çox ayələrində buyrulur, həm də sevimli peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s.) hədislərində nəql edilir.

Cəhalətdən qurtuluşun yolu məhz düşünmək, əql işlətmək, oxumaq, öyrənmək, bilməkdən keçir. Rəbbimiz “Quran”da buyurur: “...Məgər əqlinizi işlətmirsinizmi?” (surə 21, ayə 10). Bu ayədə insan düşünməyə, əql işlətməyə çağırılır. Təsədüfi deyil ki, “Quran”ın ilk nazil olan ayəsi, ilk sözü də elə “oxu!” olub.

İslam dini elmi insan fəaliyyətinin aparıcı stimulu kimi təqdim edib. Sevimli peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd (s.ə.s.) buyurur: “Kim elm axtarmaq yolu ilə getsə, Allah onu cənnətə aparar. Həqiqətən mələklər qanadlarını elm əhlindən razılıq əlaməti olaraq yerə sərərlər. Doğrudan da göy və yerdə olan hər bir şey elm axtarışında olan kəsin günahlarının bağışlanmasını istəyər, hətta dənizdə olan balıqlar belə. Alimin abiddən üstünlüyü on dördüncü gecədə ayın ulduzlardan üstünlüyü kimidir. Həqiqətən alimlər peyğəmbərlərin varisləridirlər. Çünki peyğəmbərlər dinar, dirhəm irs qoymurlar, onların irsi elmdir. Kim ondan bəhrələnərsə, çoxlu nəsib əldə etmiş olar” (Üsuli-Kafi, c. 1, s.95-96).

Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s.) başqa bir hədisdə buyurur: “Elm axtarışında olmaq hər bir müsəl-

mana vacibdir. Həqiqətən Allah elm axtaranları sevir” (Üsuli-Kafi, c.1, s.83).

İmam Baqir (ə) buyurur: “Elmindən bəhrələnən alim yetmiş min abiddən daha üstündür” (Üsuli-Kafi, c.1, s.91).

İmam Sadiq (ə) buyurur: “Səhəri üç nəfərdən biri olaraq aç: alim, elm öyrənən və elm əhlini sevən. Bunlardan başqa bir kəs olma ki, onları sevməmək nəticəsində həlak olarsan. Elm və etiqad vəhdətdə əvəzolunmaz işlər törədə bilər” (Üsuli-Kafi, c.1, s.95).

Tarixə səyahət

Tarixə nəzər saldıqda dinimizin elmə və maarifçiliyə nə qədər əhəmiyyət verdiyinin şahidi olarıq. Hələ İslam dininin yeni zühur etdiyi və təqib edildiyi vaxtlarda müsəlmanlar Mədinəyə hicrət edib və orada ilk gördükləri işlərdən biri təhsil ocağı açmaq olub. Avropada kitabxanaları barmaqla saymaq mümkün olan vaxtlarda Bağdadda xəlifə əl-Məmunun yaratdığı “Müdrilər evi” kitabxanasında müxtəlif mövzulara dair 4 milyon kitab vardı. O dövrdə müsəlman alimləri ilahiyyat, fəlsəfə, ədəbiyyat, kəlam kimi elmlərlə yanaşı riyaziyyat, astronomiya, fizika, tibb və digər təbiət elmlərinə mükəmməl şəkildə yiyələnir, bu elmlərin inkişafına öz töhfələrini bəxş edirdilər.

Lakin bununla belə, gözümüz önündə olan belə bir faktla üzləşməkdəyik ki, çağdaş zəmanəmizin bir çox elmi və texniki nailiyyətləri bilavasitə Qərb alimlərinin adıyla bağlıdır. Günümüzdə bu bir gerçəklik olaraq qəbul edilir. Lakin elmin inkişafı tarixindən bu da məlumdur ki, Qərbdə renessans dövründən sonra inkişafa qədəm qoyan Avropa ölkələrinin elmi bazaları,

* “Mənəvi Saflığa Dəvət” İctimai Birliyinin sədri, fəlsəfə doktoru, ilahiyyatçı

mənbələri əsas etibarilə müsəlman Şərqi orta əsrlərdə əldə etmiş nailiyyətləri olub. İslam mədəni bölgəsi həmin dövrlərdə elm və mədəniyyət sahəsində aparıcı rol oynayırdı. Müsəlman alimlərinin təbiətşünaslıq, xüsusən kimya sahəsində mühüm kəşfləri, ixtiraları olub. Onlar gümüş, nitrat, sulfat turşusu və s. birləşmələri hazırlayıb, naşatır spirti, sülema, spirt (əl-kuhul), potaş (əl-qiyil), bura (əl-bura) və digər maddələri tapıb, bir sıra kimyəvi proseslərin ilk izahını veriblər.

Kimya sahəsində müsəlman alimlərinin elmi əsərləri uzun zamanlar Avropa dillərinə tərcümə edilərək mənbə əsərlər kimi geniş istifadə edilib. İmam Cəfər Sadiqin (ə) tələbələrindən olan .

Müsəlman alimləri bir çox başqa elmi sahələrdə də aparıcı rola malik olublar. Belə ki, Məhəmməd Xarəzmi (IX əsr) cəbr (əl-cəbr) elminin əsasını qoyub, Bəttani, Ömər Xəyyam, Nəsirəddin Tusi və bir sıra digər görkəmli alimlər riyaziyyat və təbiət elmlərini zənginləşdiriblər.

Yerin Günəş ətrafında hərəkət etdiyini Əbu Reyhan Biruni (X-XI əsr) Kopernikdən 500 il əvvəl bildirib. Əl-Uqlidisi adlı riyaziyyatçı alim 950-ci ildə yazdığı bir əsərində onluq kəsr təlimlərinin əsaslarını verəndən 635 il sonra holland riyaziyyatçısı Stevin (1548-1620) onluq kəsr elmə gətirib.

Avropada Alhazen kimi məşhur olan İbn əl-Heysəm (965-1037) dördüncü qüvvənin tənliklərinin həlli üsullarını göstərib. Bu məsələ ilə 5 əsr yarım sonra italyan riyaziyyatçısı Kardano (1501-1576) maraqlanıb.

İlk coğrafi qlobusu Marağa Rəsədxanasının mühəndisi Kəriməddin Səlməsi 1266-cı ildə hazırlayıb - alman alimi Martin Bahayından 226 il əvvəl.

Tədqiqatlar göstərir ki, Nyutonun korpuskulyar nəzəriyyəsinə, həmçinin Harveyin qan dövrəni nəzəriyyəsinə onlardan 100-200 il öncə müsəlman alimləri işləyib hazırlayıb.

Bu nailiyyətlər əqli elmlərdə - məntiq və fəlsəfədə də özünü göstərib.

Günümüzün reallığı

Lakin təəssüflər olsun ki, son əsrlərdə həqiqi İslami dəyərlərin cəmiyyətdə zəifləməsi ilə müsəlman Şərqi orta əsrlərdə əldə edilən nailiyyətlər uğrayıb. Buna paralel olaraq Avropasentriзм həyatın bütün sahələrində, xüsusilə elmdə özünə yer alıb. Renessansla inkişafa qədəm qoymuş Avropa zaman-zaman İslam mədəni bölgəsini elm sahəsində qabaqlayıb, öz yeni elmi və texniki nailiyyətləri ilə ikinciləri geridə qoyub.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, Qərbin elmi və texniki tərəqqiyə baxışları İslam dünyagörüşünün elmə baxışlarından müəyyən mənada fərqlənməkdədir. Hər bir insan gələcəyi haqqında düşünərkən elmi-texniki tərəqqiyə böyük ümidlər bəsləyir. Lakin Qərb dünyagörüşündə elmin qarşısına qoyduğu məqsədlər mənəvi çalarlardan xalidir və yalnız maddi xarakter daşıyır. Burada mənəvi meyarlar, ümumiyyətlə heç bir mənəvi məna kəsb etmir. İslam nöqtəyi-nəzərindən isə elm və texnikadan yalnız yüksək bəşəri ideallara çatmaq, insanların rifahını təmin etmək, çətinliklərini həll etmək, təbiət və cəmiyyətin xidmətində durmaq üçün istifadə edilməsi ləziz sayılır ki, bunların da məğzini məhz mənəviyyat meyarı təşkil edir.

Elmin maddi və mənəvi çalaları

İslam dünyagörüşündə cəmiyyətin inkişafı təkə elmlə yox, həm də mənəvi-əxlaqi dəyərlər, bəşəriyyətin min illər boyu formalaşmış mədəni idealları, humanist fəlsəfi fikirləri, nəhayət, onun ən ali meyar və metodu olan mənəviyyat prinsipi ilə bağlıdır. İslam əsliində bütün bunların vəhdəti, insanın intellektual, emosional və mənəvi-əxlaqi inkişaf istiqamətlərinin birləşdiyi zirvədir. Bu zirvəyə doğru yüksələn insanın məqsədi onu fəth edərək kamilliyə yetişib səadət əldə etməsidir. Bu cəhətdən kamilliyə yetişmək üçün mühüm şərtlərdən biri isə məhz elmin insanlığa xidmət etməsi, onun insanın mənəvi ideallarına tabe

edilməsidir. İslam insanlığın ülvü dəyərləri ilə uzlaşmayan elmi qəbul etmir. İslamın qəbul edərək zəruri, vacib saydığı və insanları ona yiyələnməyə, ona sarılmağa, ondan bəhrələnməyə səslədiyi elm məhz bəşəriyyətin ülvü məqsədlərinə xidmət edən və onu kamilliyə doğru istiqamətləndirən elmdir.

İnsanlığın xidmətində

Əsrimiz kosmos əsridir. Lakin kosmik raket bizi o vaxt işıqlı sabaha apara bilər ki, onun sükanında mənəviyyat və insanlığın keşiyini çəkən təfəkkür dayanmış olsun. Belə olduqda raket süni peyklərin Yer orbitinə çıxarılmasına, insanların neçə-neçə zəruri tələblərinin ödənməsinə xidmət edəcək. Belə olmadıqda isə o, ulduz müharibələrinə yol açan, bəşəriyyətin məhvinə yönələn niyyətlərin quluna çevriləcək.

Əsrimiz atom əsridir. Hamı bilməlidir ki, bu əsrdə mənəviyyata söykənən elmin neçə-neçə evə işıq gətirən həyatverici tərəfi də var (atom elektrik stansiyaları), Xirosima və Naqasaki əhalisi kimi insanlığı əbədi zülmətə qər qədən tərəfi də (atom bombası).

Beləliklə, İslam dini elmi mənəviyyatsız, alimi mənəvi keyfiyyətsiz təsəvvür etmir. Bu, əslində hər bir qərəzsiz, vicdanlı insanın etiraf edəcəyi bir həqiqətdir.

Acı etiraf

Mənəviyyatdan xali olan elmin bəşəriyyətə vurduğu ölçüyəgəlməz zərbələrin şahidi olan Rusiya məktəblərindən birinin müdirinin söylədikləri buna bariz misaldır. O, yeni iş qəbul edilən müəllimlərə müraciət edərək deyir: “Hörmətli müəllim, mən alman konslagerini yaşamışam. Mənim gözlərim adı gözlərin görməli olmadığı şeyləri görüb. Alim mühəndislərin düzəlttdiyi qaz kameraları, təcrübəli həkimlərin zəhərlədiyi uşaqlar, klassifikasiyalı tibb bacılarının öldürdüyü körpələr, ali təhsil ocaqları məzunlarının yandırılıb güllələdiyi qadın və uşaqlar. Ona görə də mən təhsilə inanmıram. Xahiş edirəm, şagirdlərinizə insan olmağı öyrədin. Onları insani keyfiyyətləri olmayan

məxluqatlara döndərməyin”.

Həqiqətən də mənəviyyatsız elmin bəşəriyyətə gətirdiyi bəlalər danılmazdır. Məhz elm və texnikanın inkişafı ilə kütləvi qırğın silahları meydana gəlib. Təkcə 20-ci əsrdə Qərbdən doğmuş iki dünya savaşı nəticəsində bəşər tarixindəki müharibələrdə qətlə yetirilənlərdən daha artıq, 10 milyonlarla insan məhv edilib - təyyarələrin, raketlərin, bombaların, tankların, top-tüfənglərin, digər müasir silahların “xidmətləri”, yəni elmi-texniki nailiyyətlərin mənəviyyatdan uzaq istifadəsi sayəsində.

Mənəviyyatla üzvi vəhdətdə

İslama görə, elm və texnika mahiyyət etibarilə xidmət etdiyi məqsədlərə münasibətdə neytraldır və buna görə də həm yaradıcı və qurucu, həm də destruktiv və dağıdıcı məqsədlərə yönəldilə bilər. O həm insanın özünü tapmasına, həm də özündən uzaqlaşmasına xidmət etməyə qadirdir. Məhz bu səbəbdən də İslam bir tərəfdən mənəviyyatsızlıqla mübarizə apardığı kimi elmsizliklə, cəhalətlə də amansız mübarizə aparır, digər tərəfdən də mənəvi ruha söykənən, yaradıcı və qurucu, insanlığa xidmət edən, insanlığın, bəşər mənafelərinin keşiyində dayanan və ülvü məqsədlərə yönələn elm və texnikanı dəstəkləyir, insanları ona yiyələnməyə təşviq edir və bu ruhda elmə yiyələnməyi hər bir müsəlman kişi və qadına vacib buyurur!

Bu tələb İslamın başlıca tələblərindən və ülvü prinsiplərindən biridir. Belə ki, İslama görə, kamilliyin bir qanadı mənəviyyat, digər qanadı isə elmdir, bilikdir. Bunlar yalnız vəhdət halında kamil insan yetişdirə bilər, onu səadətini təmin edə bilər. Bu qanadlardan biri olmadan isə insan kamillik ülviliyinə parvaz edə bilməz.

Allah-təalanın buyurduğu ayə məhz bu həqiqəti tərənnüm etməkdədir: “Heç elmi olanla elmi olmayan bir ola bilərmiz?” (surə 39, ayə 9). Əlbəttə, ola bilməz! Allah bizləri bilənlərdən, elm əhlindən qərar versin və elmimizi saf mənəviyyatımızla vəhdətdə ülviliyə, kamilliyə, səadətə xidmət edən bir vasitə eləsin. Amin!

Milli Azərbaycan ideyasının siyasi müəllifi: Nəsim bəy Yusifbəyli

Faiq Ələkbərov (Qəzənfəroğlu)

Azərbaycan Türkçülüüyü ideyasının yaranmasında və formalaşmasında ən mühüm xidmətlər Məhəmməd Əmin Rəsulzadədən sonra Nəsim bəy Yusifbəyliyə məxsusdur. Çünki, bu iki böyük idealist, millətpərvər və demokrat milli və müstəqil Azərbaycan ideyasının əsas müəllifləridir. Doğrudur, bu məsələ ilə həm nəzəri, həm də təcrübi baxımdan M.Ə.Rəsulzadə daha çox uğraşmış, daha böyük mənəvi-ideoloji və siyasi-fəlsəfi irs qoyub getmişdir. Xüsusilə, M.Ə.Rəsulzadənin mənəvi-ideoloji irsi ilə müqayisədə N.Yusifbəylinin bu sahədə zəngin bir irsindən danışmaq mümkün deyildir.

Bütün bunlara baxmayaraq, Nəsim bəy Yusifbəylinin milli və müstəqil Azərbaycan ideyasının müəlliflərindən biri olması da danılmazdır. Öncə qeyd edək ki, Nəsim bəy də M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli və başqa bir çox tanınmış ziyalılarımız kimi, ilk dövrlərdə maarifçiliklə uğraşmış və daha çox solçulara (sosial-demokratlara) meyil göstərmişdir. Onun ilk qələm təcrübələrindən olan «Təslim» hekayəsinin məzmununda da Türk millətinin maariflənməsi, başqa millətlər kimi inkişaf etməsi və s. məsələlər təşkil etmişdi. O qeyd edirdi ki, başqa millətlərin dili zəngin, əlifbaları mükəmməl, qrammatikaları müəyyən olub, dövlət məktəblərinin tərəqqisinə, maarifə nəzarətə çalışdığı halda müsəlman-Türk xalqlarında vəziyyət əksinədir. O yazır: «Zavalı bizlər! Bu vəzifələrin həpsini öz öhdəmizdə bulundururuq... Bu mədrəsədə, bu müqəddəs binada xidmət etmək üçün yalnız müəllim olmaq kafi deyildir, fədakar olmaq lazımdır». N.Yusifbəyli hesab edirdi ki, xalqın nıcatına nail olmaq üçün, artıq millətin övladlarına mühafizəkar, dindar ruhanilər deyil, millətini, vətənini sevən, eyni zamanda tərəqqipərvər dünyagörüşlü müəllimlər dərs verməlidir. Yalnız bu halda millətdə milli amal, milli mədəniyyəti,

milli tərbiyə və s. yarana bilər.

Bütün bunlarla yanaşı, o, ilk dövrlərdə sosial-demokratların bütün millətlərin bərabər hüquq və azadlıqlara malik olması ilə bağlı ideyalarına da müəyyən qədər meyil göstərmişdi. Belə ki, Nəsim bəy Odessda tələbə olarkən (1902-1906) və «Tərcüman»da çalışdığı ilk illərdə (1906-1907) siyasi cərəyanlar arasından sosial-demokratlara meyil göstərmişdir. Hətta Yusifbəyli 1906-1907-ci illərdə «Tərcüman»da yazdığı məqalələrdə Bakıda nəşr olunan «İrşad» və b. milli-dini yönlü qəzetlərdə sosial-demokratizmdən və onların nümayəndələrindən (Marks, Plexanov, Jores, Bebel və b.) bəhs olunmasını təqdir etmişdi. Xüsusilə, o, «İrşad» da N.Nərimanovun sosial-demokratlarla bağlı məqaləsini şərh etmiş, müəyyən dərəcə də onun fikirləri ilə razılaşdığını ifadə etmişdi. Onun fikrincə, yalnız sosial-demokrat cərəyanı dövrünün başqa şovinist «pan»izmlərindən fərqlənir və yalnız ona ləkə yaxmaq doğru deyildir: «Panslaviyanizm, panxristianizm, panermənizm, panyəhudizm və qeyri panizmlər ancaq qarnı tox ağaların xam xəyallarındır və fūqarayı-kasibəyə böylə böhtan atmaq pəva deyil!.. Doğrudur, Yer üzünün cəmi ictimaiyyəun ammiyyunların (sosial-demokratlarının) da bir «panizmi» var, ona dəxi panxristianizm deməzlər, bunu adı «panfūqarayı-kasibizm»dir».

N.Yusifbəyli ilk dövrlərdə, sosial-demokratizmə meyilli bir şəxs kimi hesab edirdi ki, çar Rusiyası Avropa ölkələrindən fərqli olaraq baş vermiş inqilabdan düzgün nəticə çıxarmır: «Avropada təcrübə və timsali olub keçmiş inqilab və hərəkətlərdən Rusiya dövləti ibrət almaq gərək idi. Qaynayıb axan bir suyun önünü kəsmək mümkün olmadığı kimi oyanmış, qəlyanə gəlmiş xalqın hüquq və vəzifəsini anlamış camaatın da önündə durub toxtatmaq mümkün olamayacağını düşün-

mək və bilmək gərək idi». Çar Rusiyasının inqilabın önünü kəsmək üçün müxtəlif hiylələrə əl atdığı qeyd edən Yusifbəyli yazır ki, artıq bu hiylələr baş tutmayacaq. Onun fikrinə görə, çar Rusiyasının qarşısında iki yol var: ya qəsb olunmuş hüquqların hamısını qaytarmaq, ya da əvvəlki istibdad yolu ilə davam etmək.

Ancaq çox keçmir ki, N.Yusifbəyli sosial-demokrat təlimindən uzaqlaşaraq Türkçülük, daha sonra onun bir qolu olan Azərbaycan Türkçülüüyü uğrunda uğraşmışdı. Nəsi bəy də Türkçülük ideyasının yaranmasında və formalaşmasında isə ilk olaraq, böyük Türkçülərdən İsmayıl bəy Qasıralının mühüm rolu olmuşdu. Ancaq Yusifbəyli də Türkçülük məfkurəsinin yaranmasında 1908-1909-cu illərdə Türkiyədə yaşaması və burada «Türk dərniyi» üzvləri ilə birgə apardığı mübarizə mühüm rol oynamışdır.

1910-cu illərdən etibarən əsasən, Azərbaycanda (Gəncədə) yaşayan N.Yusifbəyli etnik-millî Türkçülüüyün əsas dava adamlarından biri olmuşdu. Məhz bunun nəticəsidir ki, 1917-ci ilin martında yaranan «Türk ədəmi-mərkəziyyət» partiyaşının lideri kimi N.Yusifbəyli Rusiyayı federativ şəkildə görmüş, bu federasiya çərçivəsində isə Azərbaycanın muxtariyyətini tələb etmişdir. Bu faktordan çıxış edərək M.Ə.Rəsulzadə mühacirət dövründə (1920-1930-cu illərdə, Türkiyədə) yazırdı ki, N.Yusifbəylinin Azərbaycan istiqlalı hərəkatındaki rolu yalnız maarif naziri və baş nazir olmaqla kifayətlənməmişdir: «Onun hərəkatdakı həqiqi rolu sonra tutduğı bu rəsmi mövqelərdən çox əvvəl başlamışdır. Bu rol onun Gəncədə 1917-də «Türk ədəmi mərkəziyyət xalq firqəsi» namıyla təsis edilən siyasi Azərbaycan firqəsinin təşkilinə təşəbbüs etməsiylə başlayır. Azərbaycan ideyasını siyasi bir tələb maddəsi şəklində formulə etmək şərafi mərhum Nəsim bəyindir». M.Ə.Rəsulzadə daha sonra qeyd edir ki, əslində Azərbaycan-Türk milli ideyası onların tanışlığının ilk illərindən (1914-1915-ci illər) hər ikisində yaranmışdı: «Bu dostluğu bu qədər mətin bağlarla bir görüşmədə bağlayan şey, şübhəsiz, müştərək bir qaya, müştərək bir ruh daşdığımızı mütəqabilən kəşf

edişimiz idi. Bu ruhi-müştərək Gəncədə Nəsim bəyə siyasi bir firqə maddəsinin yazılmasını tələqin etdiyi bir zamanlarda, mənə də Bakıda «Açıq söz» qəzetəsinə eyni tezisi müdafiə edən bir baş məqalə yazdırmışdı».

Qeyd edək ki, Nəsim bəy 1917-ci il aprelinde Bakıda keçirilən Qafqaz Müsəlmanlarının 1-ci qurultayında «kim dava edər bilər ki, biz kəndini (özünü - F.Ə.) idarəyə səlahiyyətədar bir millət deyilik!» demişdir. Beləliklə, Rəsulzadənin də yazdığı kimi, o, bu qurultayda milliyətçilik (Azərbaycan Türkçülüüyü), Türkçülük, xalqçılıq və modernləşmə (yeniləşmə) prinsiplərini müdafiə etmişdi. Hətta, bununla kifayətlənməyərək eyni prinsiplərlə çıxış edən iki partiyanın birləşməsinə təşəbbüs göstərmiş və həmənin bunun tətbiqini istəmişdi. Rəsulzadə yazır: «Bir tərəfdən Nəsim bəy, digər tərəfdən də M.Ə.Rəsulzadə ilə A.Kazımzadə tərəfindən təmsil olunan Gəncə və Bakı milliyətçi Azərbaycan istiqlalçılıq hərəkatında çox mühüm əsərləri sonradan meydana çıxan bu ittihadın hüsulunda Nəsim bəyin zəka və səmimiyyətinin qəti rol oynadığını burada təsbiq etməliyəm».

Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasında mühüm işlər görmüş Nəsim bəy bu dövrdə bir baş nazir kimi bəyan edirdi ki, Azərbaycan Türklərinin yeganə ideyası Azərbaycanın milli istiqlalıdır. N.Yusifbəylinin fikrinə görə, bu dövrdə Azərbaycan Türkçülüüyü ideyasının tamamilə ziddinə olan isə bolşevizm olmuşdur. «Bolşevizm bizim üçün bir təhlükədir, bəlkə də daha böyük təhlükədir» deyən, Nəsim bəy daha sonra qeyd edir: «Əgər bu saat mənə desələr ki, səni tanıyıb və istiqlalını təsdiq edirəm, mən sabah burada bir bolşevik qoy-maram. Çünki bolşeviklərin təhlükəsini biz öz istiqlalımız ilə ölçürük. Biz hürriyyəti-viddan tərəfdarıyıq». N.Yusifbəylinin bildirirdi ki, milli istiqlalçı kimi bütün qüvvələrə bir nəzər ilə baxır: «Mənim tutduğum nə bolşevik, nə də mənşevikdir. Mən yalnız vətənimizin, istiqlallığımızın düşmənlərini tuturam. Onlar öylə adamlardır ki, hər zaman fikirləri bizim hüququmuza və istiqlalımıza təcavüz etməkdir və

yaxud idarə tərzimizi dəyişmək üçün çalışmaqdir. Bunlar bizim düşmənlərimizdir».

Bütün bunları gözə alaraq sonralar böyük Türkcü M.Ə.Rəsulzadə yazırdı ki, ümumilikdə, Nəsim bəy xalqçı, idealist, millətpərvər, demokrat və liberal bir şəxsiyyət olmuşdu: «O, milli Azərbaycan demokratiyasının yetişdirdiyi ən tipik mütəmülənlərdən biridir. Elə bir mütəmül ki, milli Azərbaycan hərəkatının istiqlalə münəcər olan qayəsini formulə etmək onun ismi ilə mərəbutdur».

Fikrimizcə, M.Ə.Rəsulzadənin silahdaşı, məs-ləkdaşı Nəsim bəy haqqında dedikləri o qədər doğru, dürüst və səmimidir ki, bu deyilənlərə əlavə bir söz demək çox çətindir. Rəsulzadənin Yusifbəyli ilə bağı dediklərində diqqəti çəkən məqamlardan biri də, Nəsim bəyi milli Azərbaycan ideyasının müəllifi kimi göstərməsidir. Bu onun göstəricidir ki, Rəsulzadə memarı olduğu Azərbaycan Cümhuriyyəti ideyasında Nəsim bəyin rolunu daha üstün verməklə öz ləyaqətinin ucılığıni ifadə etmişdir. Başqa sözlə, Rəsulzadənin bu fikirlərindən belə nəticə çıxarmaq olar ki, milli və müstəqil Azərbaycan ideyasının mənəvi-ideoloji müəllifi Rəsulzadə, siyasi-praktiki hədəfçisi isə Nəsim bəy olmuşdur. Nəsim bəy Rəsulzadənin nəzəri şəkildə irəli sürdüyü milli və müstəqil Azərbaycan ideyasını siyasi bir tələb kimi ifadə etmişdir. Deməli, Azərbaycan Cümhuriyyəti iki böyük liderin nəzəri-ideoloji və siyasi praktiki əməllərinin nəticəsidir. Bu mənada bu iki böyük Azərbaycan Türkünün Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması və inkişafında göstərdiyi xidmətlər misilsizdir.

Çox təəssüflər olsun ki, N.Yusifbəyli Azərbaycan Cümhuriyyəti Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən qısa bir müddətdən sonra (1920-ci ilin iyun-iyul aylarında) naməlum şəkildə şəhid olmuşdu. Burada onun hansı şəkildə şəhid olması ilə bağı geniş müzakirə açmadan yalnız onu qeyd etmək istərdik ki, bütün hallarda Nəsim bəy Yusifbəyli Azərbaycan-Türk millətinin, Azərbaycan Cümhuriyyətinin böyük şəhid oğullarından biridir. O, yalnız Azərbaycan Cümhuriyyətinin baş naziri kimi deyil, milli Azərbaycanın siyasi istiqlalının ilk müəlliflərindən biri və şəhid oğlu olaraq sonsuz

sevgiyə və hörmətə layiqdir.

Bu mənada hesab edirik ki, Nəsim bəy Yusifbəyli bu gün Azərbaycanın ən böyük şəhərlərində (Bakı, Gəncə və b.) və həmin şəhərlərin ən görkəmli yerlərində abidəsi ucaldılmalı olan ən layiqli dövlət xadimlərindən, mütəfəkkirlərindən biridir. Ən azı ona görə ki, o bugünkü Azərbaycan Respublikasının (Cümhuriyyətinin) müstəqilliyi uğrunda şəhid olmuş baş nazirdir. Bu gün torpaqları rus-erməni hərbi birləşmələri tərəfindən işğal altında olan bir dövlət və millət üçün Nəsim bəy Yusifbəyli örnəyini öyrənmək və tanımaq son dərəcə zəruridir. Hər halda Azərbaycan xalqı bilməlidir ki, onun milli varlığı və müstəqilliyi uğrunda şəhid olan Nəsim bəy Yusifbəyli kimi baş nazir də olmuşdur!!!

Həyatın güzgüsü...

Bir gün ata oğlu ilə meşədə gəzintiyə çıxmışdı. Birdən oğlanın ayağı ilişib yıxılıb və «OFF» deyə qışqırır. Qarşdakı dağın zirvəsindən «OFF» səsi eşidən uşaq təəcüblənir. «Sən kimsən?» deyə qışqırır. Aldığı cavab sən kimsən olur. Qəzəblənən oğlan «Sən bir qorxaqsan » deyə yenidən qışqırır. Dağın cavabı oğlanın sözləri ilə eyni olur. Nə baş verdiyini anlamayan uşaq atasından bunun nə olduğunu soruşur. Atası "Oğlum dinlə və öyrən» söyləyir. O dağa tərəf çevrilib, «sənə heyranam, sən möhtəşəmsən» deyə qışqırır. Dağdan gələn səs təbii ki, atanın sözləri ilə eyni olur. Oğlan nə baş verdiyini yenə də anlamamışdı. Ata oğluna izah edir: «Oğlum, insanlar buna əks-səda deyirlər. Əslində isə bu həyatın özüdür. Həyat daima sənə sənəni ona verdiklərini verir. O, davranışlarımızın aynasıdır. Daha çox sevgi istədiyən zaman daha çox sev. Daha çox qayğı gözlədiyən zaman, daha çox qayğı göstər. Hörmət istəyirsənsə, insanlara daha çox hörmət et. İnsanların səbirli olmasını istəyirsənsə, o zaman sən daha səbirli olmağı öyrən. Bu qayda həyatımızın bir parçasıdır və hər kəs üçün gərəkdir. Həyat bir təsadüf deyil, etdiklərimizin aynadakı əksidir.»

Bir daha Babəkin Türk-müsəlman hökmdarı olması barədə

(II yazı)

Ceyhun Bayramlı*

*Hürrəmilər dövlətinin mövcudluğu ilə bağlı bir
sıra suallar*

Babəkin hökmdar olması fikrini dəstəkləyən tədqiqatçılar adətən əks fikirdə olanların belə bir sualı ilə üzləşirlər – Babək müstəqil bir dövlətin hökmdarı olubsa, niyə 22 il ərzində öz adına pul sikkəsi buraxdırmayıb? Doğrudan da, ilk baxışda məntiqli və maraqlı sualdır. Lakin bu sualın cavabını verərkən ilk növbədə onu qeyd etmək lazım gəlir ki, Babəkin əsas fəaliyyət məkanı olan İran ərazisində arxeoloji qazıntılar aparmaq uzun müddətdir ki, müşkülə çevrilib. Belə olduğu halda, heç kim əminliklə deyə bilməz ki, Babəkin bir hökmdar kimi pul sikkəsi yox idi. Faktı bu cür söyləmək lazımdır ki, müxtəlif maneə və əngəllər ucbatından Güney Azərbaycan ərazilərində, ələlxüsus, Bəzz nahiyəsində arxeoloji qazıntılar aparmaq mümkün olmadığına görə bu günədək Babək Hürrəminin adına kəsilmiş hər hansı pul sikkəsi hələ ki aşkara çıxarılmamışdır. Digər tərəfdən, Babəkin öz adına pul sikkəsinin olmamasını da izah edə biləcək üç ciddi səbəbi görməzlikdən gəlmək olmaz, bu səbəblərə toxunmaq lazımdır:

1. Babəkin vətən torpağını işğaldan qorumaq məqsədilə apardığı bitib-tükənməyən savaqlar, onun xalq ordusu üçün silah əldə etmək, lokal xarakterli gündəlik çatışma və vuruşların baş verməsi, hətta Babək istəsəydi belə, onun pul sikkəsi buraxdırmasına çətin ki imkan verəydi. Təkcə Afşin Hidir ibn Kavus və onun çoxsaylı qoşun sərkərdələri ilə ayrı-ayrılıqda aparılan gündəlik savaqlar iki il yarımından artıq çəkib. Bundan

əvvəlki xilafət sərkərdələri ilə də eyni dərəcədə gərgin savaqlar yaşanıb. Bu cür gərgin bir durumda olan hər hansı bir hökmdarın pul sikkəsi buraxdırması müşkül işdir, ən azı böyük xərc çəkilərək kəsdirilən sikkələrin həmin hökmdarın hökmünün işlədiyi bütün ərazilərdə dövriyyəyə buraxılması qədər çətin, hətta bəlkə qeyri-mümkün bir işdir. Bu qədər çoxsaylı işğalçı orduların cavabını verə bilmək üçün külli miqdarda silah düzəldilməsi lazım gəldiyi bir halda, Babəkin öz adına sikkə buraxdırmaq üçün pul ayırması ağılabatan görünür.

2. Babəkin İslamın sufi yolunda olduğunu bir çox mənbələr qeyd edir, sufilikdə isə insanın şəxsi “mən”i arxa plana keçməlidir. Belə olduğu halda, Babək niyə öz adına pul sikkəsi buraxdırmalı idi ki?

3. İslam dünyasının hər yerində istifadə edilən pul vahidi, ola bilər ki, Babək üçün də keçərli olmuşdur və Babək bu cür, necə deyərlər, ikinci dərəcəli məsələyə diqqət ayırmağı artıq hesab etmişdir.

HAŞİYƏ: bir müddət əvvəl Güney Azərbaycanda üzərində Babəkin adı yazılmış olan pul sikkələrinin tapılması xəbəri yayıldı. Ümid etmək olar ki, yaxında bu dəyərli tarixi şəxsiyyətimizin pul sikkələrinin təsvirləri üzə çıxarılaçaq və tarixçilərin bu məsələdə əndişəsinə də son qoyulacaq.

*Hürrəmilər dövlətini ilk Türk-müsəlman
dövləti kimi qəbul etmək olarmı?*

Babəkin rəhbərliyi altında 816-cı ildən başlayaraq geniş vüsət almış Hürrəmilər hərəkatının

* “Oğuz” Müstəqil Araşdırmaçılar Qrupunun İdarə Heyətinin üzvü

Azərbaycan ərazilərinə nəzarəti ələ keçirməsi ilə faktiki olaraq qurulmuş olan Hürremilər dövlətinin ideya əsasları əsasən İslami yönümlü olsa da, ortodoks İslama yox, heterodoks İslama mənsub olmaqla Abbasi sarayının rəsmi məzhəbi olan Mötəziliyyəyə qarşı idi. Bu dövətdə şəriət qanunları dövlətin idarə olunmasında heç də mühüm rola malik deyildi / Abdülkahir el-Bağdadi, *“Mezhepler arasındakı fərqlər”* (El-Fark Beynel-Fırak), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005./ Bunu isbatlayacaq kifayət qədər fakt tərəfimizdən *“Babək və Hürremilik: yalanlar və gerçəklər”* adlı kitabda sadalanmışdır / Ceyhun Bayramlı, *“Babək və hürremilik”* (yalanlar və gerçəklər), Bakı, Kitab Aləmi, 2011./ Bu gün ortaya daha bir məntiqi sual çıxmaqdadır: Hürremilər dövlətini tarixdə ilk Türk-müsəlman dövləti olaraq qəbul edə bilirikmi və bunun üçün əldə hansı ciddi əsaslar vardır?

İlk əvvəl onu bildirək ki, tarix elmində ilk Türk-İslam dövləti olaraq Qaraxanlılar dövlətinin qəbul edilməsi fikri yanlışdır. Çünki bundan çox-çox əvvəl İslam xilafətinin təsir dairəsində olan torpaqlarda Türk sülalələrinin qurmuş olduqları dövlət qurumlarının mövcudluğu faktı vardır. Bu sırada Azərbaycanda IX əsrin II yarısından etibarən siyasi səhnəyə çıxmış olan Sacoğulları (Sacilər) dövlətini xatırlamaq kifayət edər. Lakin Hürremilər hərəkatının 816-cı ildən etibarən yenidən vüsət alaraq genişlənməsi və qarşısızalmaz qüvvəyə çevrilməsi ilə İslam coğrafiyasında müstəqil bir dövlət qurulmuşdur ki, bu faktı isbatlayacaq dəlillərdən bəzilərini bundan əvvəl qeyd etdik. Bu dövlətin təməl prinsiplərinin Hürremilər hərəkatının və cərəyanının ideya prinsipləri ilə eyniyyət təşkil etməsi aydındır və heç bir şübhə doğurmur. O zaman Hürremilər hərəkatının ideyalarında ən ümdə yeri tutan prinsiplərin milli təşəkkül, Türk özünüdərkli və İslam imanından ibarət olmasını təsdiqləyə biləcək faktları da demək lazımdır ki, Hürremilər dövlətinin təməl prinsiplərinin Türk-İslam sintezinə əsaslanması tezisinin ciddi əsaslara malik olması

üzə çıxsın.

1. Hürremilərin milliyyətçi dünyagörüşünə sahib olmalarını təsdiqləyən faktlar çoxdur, lakin bunun ən bariz nümunəsinə İbn Vəzeh Yəqubinin *“Tarixi-Yəqubi”* əsərində rast gəlmək mümkündür: *“Sonra o, (xəlifə əl-Məmun nəzərdə tutulur – C.B.) Hatim ibn Hərsəmə ibn Əyunu Ərminiyyəyə vali təyin edir. O, ölkəyə gəlir və mütəzililərlə ifrat milliyyətçilər arasında qalmış olur. Onlar bir-biri ilə elə vuruşurlar ki, az qala məhv olacaqdılar, sonra barışırlar. Hatim ibn Hərsəmə elə bir neçə gün ölkədə qalmışdı ki, ona atası Hərsəmənin ölüm xəbəri və onun necə şəraitdə ölməsi çatır”* / Orta əsr ərəb mənbələrində Azərbaycan tarixinə aid materiallar, Bakı, *“Nurlan”*, 2005./ Burda söhbət xilafət dövründə *“Ərminiyyə”* adlandırılan Quzey Azərbaycan torpaqlarında xəlifə Məmun dövründə hakim mötəziliyyə cərəyanının tərəfdarları ilə onlara qarşı etiraz çıxışları edən ifrat milliyyətçilərin olduqca sərt qarşıdurmasından gedir. İfrat milliyyətçi adlanan cinahın mənsublarının məhz Hürremilərdən ibarət olması tarix yazarlarının qeydlərindən də aydın görünməkdədir. Əks təqdirdə bu cinahın mənsubları Hürremilərdən ayrı bir qüvvə olaraq daha ətraflı və məxsusi olaraq qeyd olunardı, İbn Vəzeh Yəqubi isə öz əsərində 212-ci hicri ildə (827-828-ci illərdə) baş verən hadisələrə və Hürremilərin fəaliyyətinə toxunarkən bu hadisəni qeyd edir. Deməli, Hürremilər məhz Azərbaycanın milliyyətçi qüvvələri idi ki, bölgəyə nəzarəti əllərinə keçirmiş, Abbasi ordularını ardına məğlub etmiş, müstəqil dövlət qurmuşdular.

Babək başda olmaqla Hürremilərin İslam inancına sahib olmaları və imanlı müsəlmanlar olaraq da İslam adından sui-istifadə edən xilafət sarayının zülmünə qarşı cihad etmələri ilə bağlı faktlar müxtəlif mənbə məlumatlarına istinad edilməklə *“Babək və hürremilik: yalanlar və gerçəklər”* adlı kitabımda sadalanmışdır. Hürremilərin məhz heterodoks İslamın bir qolu olduqları sözügedən faktlarla öz təsdiqini tapmaqdadır. Azərbaycanda tarixində bu cür Türk

milli özünüdərk məfkurəsinə əsaslanan və İslamın heterodoksal yönümünə uyğun prinsiplərə dayanan dövlət qurulması hadisəsinə Hürremilərdən təxminən yeddi əsr sonra – Səfəvi Qızılbaş dövlətinin qurulması dönməndə də rast gəlinmişdir, bu üzədən Hürremilər dövlətinin ideoloji tərəflərini dəqiq müəyyən etmək üçün onu sonrakı dövrlərlə də müqayisə etmək və paralellər aparmaq lazım gəlir. Azərbaycan Səfəvi Qızılbaş dövlətinin təməl prinsiplərinin özülü hələ bu dövlət qurulmamışdan əvvəl – Qızılbaşların mürşidi Şeyx Cüneydin və oğlu Şeyx Heydərin zamanında qoyulmuşdu. Şeyx Heydərin təliminin Hürremilik ideyaları ilə nə dərəcədə bağlı olub-olmadığını isə müxtəlif mənbələrdən bilmək olar. Bu mənbə məlumatlarından birini bu yazıda xatırlamaq, zənnimcə, məsələyə aydınlıq gətirməyə kömək edər.

Fəzlullah ibn Ruzbehxanın fikrincə, “*Şeyx Heydər öz müridlərinə Babəkin dini qayda-qanunlarını təbliğ edirdi*” /Ziya Bünyadov, “*Azərbaycan VII-IX əsrlərdə*”, Bakı, “*Şərq-Qərb*”, 2007./ Buradan belə bir nəticə hasil edə bilərik ki, Şeyx Heydər oğlu Şah İsmayılın qurduğu Səfəvi Qızılbaş dövləti öz dini-ideya məzmununa görə məhz Babəkin qurmuş olduğu Hürremilər dövlətinin məntiqi davamı olmaqla onun təməl prinsipləri ilə eyniyyət təşkil edirdi.

Yuxarıda sadalanan tarixi mənbə məlumatları və bir sıra tarixi faktlar onu söyləməyə əsas verir ki, Babək Abbasilərin yürütdüyü siyasətə qarşı milli-azadlıq hərəkatının öndəri olmaqdan əlavə, həmçinin, bu hərəkatın nəticəsi kimi bölgədə ortaya çıxmış, Türk-İslam düşüncəsinə əsaslanan müstəqil Hürremilər dövlətinin də hökmdarı olmuşdur. Mənbə müəllifləri bu dövlətin ismini o səbəbdən öz əsərlərində qeyd etməmişlər ki, iqtidarda olan işğalçı Abbasi xanədanı mənsubları bunu yazmağı qadağan etmişlər. Sonrakı yüzilliklərin tarix yazarları isə Babəkin başçılıq etdiyi Hürremilər hərəkatı və Hürremilər dövləti barədə yazdıqları qeydlərdə özlərinə əziyyət vermədən, sadəcə olaraq özlərindən əvvəlki dövrlərin saray tarixçilərinin qərəzli məlumatlarına istinad etməyi daha doğru hesab etmişlər.

Babəkin hökmdarı olduğu Hürremilər dövləti barədə ilk növbədə bunları demək olar ki, bu dövlət Azərbaycan Türklərinin 816-cı ildə yenidən baş qaldıran milli-azadlıq hərəkatının məntiqi nəticəsi kimi təxminən 820-ci ildə meydana çıxmışdır. Azərbaycan Hürremilər dövlətinin banisi olan Babək Hürreminin konkret ərazilərdə idarəetmə sistemində malik olması bunu söyləməyə əsas verir. Hürremilər dövlətinin təməlində dayanan ideoloji prinsiplər Türklük və heterodoks İslam düşüncəsi idi, dövlət şəriət qanunları ilə idarə olunmurdu. Qonşuları Xəzər xaqanlığı ilə Bizans imperiyasının tənəzzül dövrünə təsadüf edən Hürremilər dövləti mövcud olduğu 22 il ərzində İslam dini adı altında İslama tamamilə zidd mövqə tutan və ərəb imperiazmi düşüncəsi ilə işğal siyasəti yürüdən Abbasilər dövlətinin davamlı təhdid və müdaxiləsi ilə başbaşa qalmış, özünümüdafiə məqsədilə bu işğalçı dövlətlə arasıkəsilmədən müharibələr aparmalı olmuşdur. Bu müharibələr zamanı Azərbaycan Hürremilər dövlətinin orduları hökmdar Babəkin başçılığı altında uzun müddət nəinki vətən torpaqlarını yadellilərin təcavüzündən qorumuş, hətta Abbasilər xilafətinin bir sıra digər əraziləri (Xorasan, İsfahan, Təbəristan və s.) üzərində nəzarəti zaman-zaman ələ keçirmişdir.

Bir sıra tarixçilərimiz ilk Türk-İslam dövlətinin Volqa Bulqarlarının dövləti olması fikrini müdafiə etməkdədir. Bu fikirdə az da olsa, həqiqət payı vardır. Lakin onu nəzərə almaq lazımdır ki, Volqa Bulqarlarının dövləti yaranışında İslam inancına söykənməmişdi, sonradan İslam dinini qəbul etməklə öz təməl prinsiplərində dəyişiklik etmişdi. Babəkin qurucusu olduğu Hürremilər dövləti isə məhz Türklük və İslam düşüncəsi üzərində qurulmuş dövlət idi, bu baxımdan Hürremilər dövlətini çəkinmədən ilk Türk-müsəlman dövləti olaraq qəbul etmək mümkündür. İnanmaq olar ki, bu səmtə aparılacaq gələcək tədqiqatlar Hürremilər dövləti ilə bağlı daha qaranlıq məqamları üzə çıxarmaqla yanaşı, onun Türklük və İslam prinsipləri üzərində bərqərar olması fikrini də möhkəmləndirəcəkdir.

Noqay şairi Qədriyə nədən 29 yaşında öldürüldü?

Əli Şamil*

Tanınmış noqay şairi Qədriyə Teymurbulatovanın ölümündən 34 ilə yaxın bir zaman keçir. Günün günorta çağı, 29 yaşında evində öldürülmüş, sonra da cəsədi yandırılmış şairi heç zaman unuda bilmirəm. Eyni illərdə, yaxın bölgələrdə doğulsaq da onu şəxsən tanımırdım. Sağlığında heç şeirlərini də oxumamışdım. Ölümü haqqında xəbəri də Sovet mətbuatından deyil, xaricdə fəaliyyət göstərən antisovet “Azadlıq” radiosundan eşitmişdim. Sonra da mətbuatda çap olunmuş üç-beş şeirini tapıb oxumuşdum. Bu şeirlərdə onun ölümünə səbəb olacaq bir iz tapa bilməmişdim. Amma həmişə düşünmüşdüm ki, yəqin çap olunmamış şeirlərində, yaxud da yazılarında nə isə var.

SSRİ-nin çöküşü başlayanda Azərbaycanı mitinq dalğası bürüdü. Bura sanki antisovet düşüncəli, demokratik dünyagörüşlü insanlar üçün bir təcrübə məktəbinə çevrildi. Pribaltikadan, Ukraynadan, Tatarıstandan, Dağıstandan və b. bölgələrdən buraya mitinqlərə tamaşa etməyə, onları təşkil edənlərlə fikir mübadiləsi aparmağa gələnlərlə tez-tez görüşürdüm. Bəzən onları o dövrdə yaşadığım və işlədiyim Naxçıvana da aparırdım. Dağıstandan gələnlərlə söhbət zamanı onlardan Qədriyə Teymurbulatovanın KQB - Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin əməkdaşları tərəfindən öldürüldüyünü eşitdim. Lakin onlar ciddi bir qaynağa dayanmırdılar.

Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşandan, SSRİ süquta uğradıqdan sonra Bakıda simpoziumlara, konfranslara gələn alimlər də həmin fikri söylədilər. Bu yaxınlarda dağıstanlı alimlərdən biri ilə telefonla söhbət edərkən SSRİ dağıldıqdan

sonra Qədriyə Teymurbulatovanın öldürülməsi ilə bağlı çap olunmuş sənəd və məqalələrin surətini mənə göndərməsini xahiş etdim. O həyəcanla bildirdi ki, bu mövzu telefon söhbəti deyil.

Başqa bir tanışıma zəng vurdum. Onu daha cəsarətli sanırdım. O da eyni cavabı verdi və üstüörtülü bildirdi ki, qonşu vilayətdə baş verənlərdən sonra nəinki o mövzularda yazdığı məhdudlaşdırdılar, hətta “KQB” arxivlərini də üzümüzə bağladılar.

Qədriyə Orazbay qızı Teymurbulatova 1949-cu il dekabrın 14-də Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikasının Noqay rayonu Tepekli Məktəb kəndində anadan olmuşdu. Rus qrafikasının və rus dilinin təsiri ilə noqaylar Qədriyə Teymurbulatovanın ad və familiyasını Kadriya Temirbulatova, Qırçaq kökənli olduqlarına görə də doğulduğu kəndin adını Dirəkli Məktəb deyil, Terekli Məktəb kimi yazırlar. Çoban ailəsində doğulan Qədriyəni 1954-cü ildə, hələ beş yaş tamamlamamış kəndlərindəki orta məktəbin birinci sinfinə aparırlar. O illərdə uşaqlar yeddi yaşından birinci sinifə qəbul edilirdilər. Ona görə də Qədriyə sinifdəkilərdən həm yaşda, həm də boyda kiçikmiş. Buna baxmayaraq cəldliyi, dərin zəkasıyla sinif yoldaşlarının arasında sevilərək müəllimlərinin sevimlisinə çevrilir.

1964-66-cı illərdə SSRİ-də orta məktəblər 11 illik olmuşdu. Qədriyə də 1965-ci ildə Terekli Məktəb kənd orta məktəbini bitirib həmin il də Həmzət Sadasa adına Mahaçqala Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. Orta məktəbdə oxuduğu illərdə ədəbiyyata böyük maraq göstərən çoban qızının ilk şeiri

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunun əməkdaşı

Noqay rayonunda, noqay Türkcəsində nəşr edilən “Şöllük mayakı” (Çöllük mayakı) qəzetində çap olunur.

Qədrinə Orazbay qızı Teymurbulatova 1949-cu il dekabrın 14-də Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikasının Noqay rayonu Tepekli Məktəb kəndində anadan olmuşdu. Rus qrafikasının və rus dilinin təsiri ilə noqaylar Qədrinə Teymurbulatovanın ad və familiyasını Kadriya Temirbulatova, Qırçaq kökənli olduqlarına görə də doğulduğu kəndin adını Dirəkli Məktəb deyil, Terekli Məktəb kimi yazırlar. Çoban ailəsində doğulan Qədrinəni 1954-cü ildə, hələ beş yaş tamam olmamış kəndlərindəki orta məktəbin birinci sinfinə aparırlar. O illərdə uşaqlar yeddi yaşından birinci sinifə qəbul edilirdilər. Ona görə də Qədrinə sinifdəkilərdən həm yaşda, həm də boyda kiçikmiş. Buna baxmayaraq cəldliyi, dərin zəkasıyla sinif yoldaşlarının arasında sevilərək müəllimlərinin sevimlisinə çevrilir.

1964-66-cı illərdə SSRİ-də orta məktəblər 11 illik olmuşdu. Qədrinə də 1965-ci ildə Terekli Məktəb kənd orta məktəbini bitirib həmin il də Həmzət Sadasa adına Mahaçqala Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. Orta məktəbdə oxuduğu illərdə ədəbiyyata böyük maraq göstərən çoban qızının ilk şeiri Noqay rayonunda, noqay türkcəsində nəşr edilən “Şöllük mayakı” (Çöllük mayakı) qəzetində çap olunur.

Qədrinə ilk şeirləri ilə müəllimlərinin, rayonun ədəbiyyat həvəskarlarının, Dağıstan Yazıçılar İttifaqının diqqətini çəkir. “Komsomolets Daqestana”, “Daqestanskaya Pravda”, qumuq türkcəsində çap olunan “Lenin yolu” qəzetlərində, qumuq türkcəsində çıxan “Dostluq” jurnalında müntəzəm şeir və məqalələrini nəşr edirdən Qədrinəni üçüncü kursdan sonra o dövrdə SSRİ-də böyük nüfuzu olan avar şairi Rəsul Həmzətovun zəmanəti ilə Moskvadakı M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxumağa göndərirlər.

Ədəbiyyat İnstitutunun tələbəsi ikən Qədrinənin SSRİ Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edilməsi böyük əks-səda doğurur. O dövrdə

əyalətlərdə yaşayanların, xüsusən də SSRİ-də yaşayan və rus olmayan xalqların nümayəndələrinin imzalarının Moskvada çap olunan qəzet və jurnallarda görünməsi böyük hadisə sayılırdı. Qədrinə rus dilini də ana dili kimi bildiyindən hələ tələbə ikən Moskvada çap olunan qəzet və jurnallarda nəşr olunur.

İlk qələm təcrübəsi olan “Qumlu tastar şöllüqim”, alleqorik “Gələ zaman”, “Mən tuvqanda” (Mən doğulanda) şeirləri ədəbiyyata xalqını ürəkdən sevən, onun tarixinə və ənənəsinə bağlı istedadlı bir gəncin gəldiyindən xəbər verir. Doğma kəndinə həsr etdiyi “Terekliyə (Dirəkli) üç gün”, “Menim xalkıma”, “Aytdılar” (Dedilər), “Güclü yellər əsdilər çölümde”, “Amzatxanqa”, “Almirağa” və b. şeirlərində noqay ədəbiyyatına gətirdiyi yeni ifadə vasitələri ilə seçilirdi. O, şeiri şüarçılıqdan uzaqlaşdıraraq poeziyaya klassik Doğu şeirində olduğu kimi dərin fəlsəfi məna verməyə çalışırdı.

Qədrinə “Bağçada” şeirini gözəl bir lirik lövhənin təsviri ilə başlayaraq yazır:

Tangı şakta, bavdı kezip yürənde - Dan vaxtında, bağçanı gəzib yürəkən

Tamşı tüsti kızıl güldəy ayama. - Damla düşdü qızıl gül güldən ovcuma.

Ottay yağıp, kamışıdaş şalındı - Oddan yanıb, qamçı kimi çalındı

Sol tamşının paşmanlığı yanıma. - Damçıdan peşmanlığı canma.

Lakin şair şeirinin son bəndində mövzunu gözələnilməz şəkildə dəyişir. Lirik lövhə ilə başlayan şeir qəhrəmanlığın tərənnümü ilə bitir.

Atsız bətir yata mənim koynunda - Adsız bəhadır yatır mənim koynumda

Yuvıklarga dayımğa ol yoyılğan. - Yaxınlara daima o yox olur.

Köresifime başqa güllər ayandı - Görürməsən başqa güllər söylədi

Küydirtpeydi köz yaslanman. - Yaxmaz göz yaşlarım ilə.

Yüz illər boyu rus knyazlarının canına vicvəcə

salan Noqay Ordası dövlətini məhv etdiyini düşünən rus şovinistləri əriyib yox olmaqda olan noqayların gənc bir qızının belə uğur qazanması, hətta rusiyalı gənclərin əksəriyyəti tərəfindən də sevilməsi ilə barışa bilmirdilər. Çox zaman açıq-aşkar bürüzə verirdilər ki, nədən 150 milyonluq Rusiyadan deyil, 50-60 minlik noqaylardan və b. əsarət altında saxladıkları xalqlardan belə istedadlar ortaya çıxır.

Allahın verdiyi istedadın qarşısını heç bir güclə, təbliğat və təzyiqlə almaq mümkün deyil. Bu gənc çoban qızında da şairlik Allahın verdiyi bir istedad idi. O dövrdə məşhur yazıçı və şairlərin kitablarının nəşriyyatların planına saldırılması, rəyə göndərilməsi və çapı azı 3-5 il çəkirdi. Bürokratik əngəllərin güclü olduğu bir dövrdə Qədiriyyənin 22 yaşında, yəni 1971-ci ildə Mahaçqaladakı dövlət nəşriyyatında ilk şeirlər toplusu çap olunur. Şairin ana dilində çap olunan, “*Tav danıldan başlandı*” (Dağ yamaqdan başlanar) adlandırdığı şeirlər kitabı yalnız noqaylar və Dağıstanda yaşayan qumuqlar, avarlar, ləzgilər, darginlər arasında deyil, Quzey Qafqazda yaşayan qaraçaylar, balkarlar, çeçenlər, çərkəzlər, kabardalılar, inquşlar, osetinlər, türkmənlər arasında da böyük maraqla qarşılır.

Qədiriyyənin şeirinə marağın artmasına səbəb onun poeziyanın, o dövrün siyasi məşinının tərənnümçülüyündən, şüarçılığından uzaq olması idi. O, poeziyaya ideoloji mübarizədə bir təbliğat vasitəsi kimi baxmırdı. Şeirə bir sənət nümunəsi, insanların daxili aləminə enən, onların mənəviyyatına təsir edən, iç dünyasının tələblərini ödəyən bir vasitə kimi baxırdı. O istəyirdi ki, şeirlərini oxuyanlar ürəklərindən keçirdiyi duyğuların bədii əksini orada görsün.

1956-cı ildə Sov.İKP XX qurultayında Stalinin şəxsiyyətəpərəstişdə ittiham edilməsi, ölkədəki kütləvi həbs və cəzaların onun idarəetmədəki yanlışlığı kimi dəyərləndirilməsi, bu qəddarlıq və haqsızlıqlardan ziyalıların daha çox zərər gördüyünün rəsmi məclislərdən söylənməsi gənc nəsilə böyük ruh yüksəkliyi yaratmışdı. Xüsusən gənc yaradıcılar keçmişdəki haqsızlıqların bir daha təkrarlanmayacağına inanır və böyük

həvəslə yazıb-yaradırdılar. Onlar hər gün qarşılaşdıqları haqsızlıqları, sensor nəzarətini isə yerli məmurların özbaşınalığı kimi dəyərləndirirdilər. Beləcə Sovet ədəbiyyatında altmışıncı illərin nəsli deyə bir ədəbi gənclik formalaşdı. Onların sayı o qədər artırdı ki, hamısını 1937 – ci ildə kütləvi həbslər, güllələnmələrlə aradan qaldırmağın mümkünsüz olduğunu hakimiyyət orqanları yaxşı başa düşürdü. 1960 – cı illərin nisbi yumşalmasını aradan qaldırmaq mümkün olmadığını gördükdə sensor nəzarətini artırır, arxivləri yaradıcı ziyalıların üzünə qapayır, xarici ölkələrdən qəzet-jurnal, kitab gətirilməsini məhdudlaşdırır, onların həqiqəti öyrənmək, söz demək imkanlarını məhdudlaşdırırdılar.

1973 – cü ildə Qədiriyyə Teymurbulatovanın “*Yaslıq yırları*” (Gənclik nəğmələri), “*Tav danıldan başlanadı*” (Dağ yamaqdan başlanar), “*Ayındırık yarıqı*” (İldırım işığı) və “*Yatlablar*” (Şeirlər) adlı kitabları çap olunur. Bu milli azlıqlardan olan gənc bir şair üçün olduqca böyük bir uğur idi. 1964-cü ildə N. S. Xruşşovu devirərək hakimiyyəti ələ alan partiya rəhbərləri Stalini şəxsiyyətə pərəstişdə ittiham edə-edə özləri də onun yolunu davam etdirirlər. Onlar açıq-aydın görürdülər ki, demokratik islahatların həyata keçirilməsi Sovetlərin dağılmasına gətirib çıxaracaqdır. Odur ki, xaricdə özlərini demokrat, xalqların hüququnun müdafiəçisi kimi göstərmək üçün etnik qrupa çevirdikləri avarlardan, nənələrdən, noqaylardan olan yazıçı və şairlərə müəyyən həddə milli mövzularda əsərlər yaratmağa imkan verirdilərsə də özbək, qazax, ukrayın, Azərbaycan ədiblərinin milli mövzuda yazmalarını əngəlləyir və müxtəlif təziq vasitələrilə bu yoldan çəkindirirdilər.

Qədiriyyə də yaranmış imkandan istifadə edərək “*Tereklidə üç gün*”, “*Nənəmə*”, “*Atama*”, “*Anama*” və başqa şeirlərində Rusiyanın yüzillər boyu xalqının başına açdığı müsibətləri dilə gətirirdi. Rəhbər partiya-sovet işçiləri çar hakimiyyəti zamanı əsarət altında olan xalqlara divan tutulduğunu tənqid etsələr də özləri də həmin siyasəti yürüdükdülər. Ona görə də əsarət

altında saxladıqları xalqların qələm sahiblərinin Rusiyanın işğalçı siyasətini tənqid etmələrini istəmirdilər. Yaxşı bilirdilər ki, bu milli oyanışı sürətləndirir.

Belə bir ikili siyasət yeridildiyi zamanda onlar QədrİYə kimi fitri istedadları özlərindən narazı salmaq istəmirdilər. Əksinə, nə yolla olur-olsun onları siyasətlərinin təbliğatçısına çevirmək üçün şirnikdirir, imtiyazlar, mükafatlar verirdilər.

1975-ci ildə isə Moskvadakı “*Molodoy qvardiya*” nəşriyyatı QədrİYənin rus dilinə çevrilmiş “*Ulibka luni*” (Aydın təbəssümü) kitabını nəşr edir. O dövürdə çox böyük nüfuzla malik olan, hakimiyyət orqanları tərəfindən neçə-neçə mükata laiq görülmüş, məşhur malkar (balkar) şairi Qaysın Quliyevin ön söz yazdığı bu kitab müəllifinə böyük uğur qazandırır. Kitabın birinci nüsxəsi QədrİYəyə Moskvada, Gənc Yazıçıların VI Ümumittifaq müşavirəsində təqdim olunur. Az sonra QədrİYə Teymurbulatova Ümumittifaq Lenin Kommunist Gənclər İttifaqı Dağıstan Vilayət Komitəsinin Mükafatına layiq görülür.

QədrİYə öz əsərlərini təbliğ etməklə kifayətlənmir, 26 yaşında intihara sürüklənmiş Qamzat Acıgəldiyevin noqay türkcəsində yazdığı şeirləri rus dilinə çevirərək çap etdirir. Qamzat intihar edəndə QədrİYənin 16 yaşı yenicə tamam olmuşdu. Hakimiyyət orqanları adının belə çəkilməsini istəmədikləri Qamzatın daha geniş auditoriyada təbliğ edilməsilə də razılaşa bilmirlər. QədrİYə Teymurbulatova “*Qamzatxan*” şeirində yarırdı:

Küntuvarda kün tuvmaydı zamansız, - Gündoğarda gün doğmadı zamansız,

Künbatarda kün batpaydı zamansız, - Günbatarda gün batmadı zamansız,

Yahşi yok dep aytpayman bu dünyada, - Yaxşi yox deyib söyləməm bu dünyada,

Tekbolmaydı eken dünyə yamansız... – Tək olmadı ikən dünyə ymansız...

Zaman yetpey tuvmaydılar ävletler, - Zaman yetmədən doğulmur övladlar,

Zaman yetpey atılmaydı tav suvlar, - Zaman yetmədən axmır dağ suları,

Zaman yetpey kurımaydı tenizler. - Zaman yetmədən qurumur dənizlər.

Bu dünyada bolmay bir zat zamansız, - Bu dünyada olmaz heç şey zamansız.

Bolmay bir zat zamansız bu dünyada. - Olmaz heç şey zamansız bu dünyada.

Tek zamansız kele yerge şairler, - Tək zamansız gələr yer üzünə şairlər,

Zamansız da taya olar dünyadan... - Zamansız da gedərlər onlar dünyadan..

Onu bir tərəfdən mükafatlandırsalar da, o biri tərəfdən rəhbər partiya işçiləri, hakimiyyətə yaxınlığı ilə seçilən, mükafatlı yazıçı və şairlər, KQB məmurları öyüd-nəsihətlər verir, üstüörtülü hədələyirdilər. QədrİYə isə heç bir hədə-qorxudan çəkinmir, öyüd-nəsihətə qulaq asmır. Rəsmi dairələrdə deyilənləri əldə bayraq edərək millətinin hüquqlarını qorumağa çalışır.

1978-ci ildə onu Moskvaya SSRİ Yazıçılarının qurultayına və Daşkənddə keçirilən Asiya -Afrika Ölkələri şairlərinin forumunda iştirak etməyə göndərilir. Həmin il Mahaçqalada QədrİYənin ana dilində “*Xayran*” (Heyran) kitabı çap olunur.

Rəsmi toplantılarda öyülən, mükafatlandırılan, arxada isə hədələnen, qorxudulmağa çalışan gənc şair yolundan dönməz olduğunu nümayiş etdirir. 1978-ci ilin iyulunda onun adını da Kubanın paytaxtı Havanada keçiriləcək XI Ümumdünya Gənclər Festivalına gedəcək nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil edirlər. Lakin bu səfər QədrİYəyə nəsib olmur. İyun ayının 30-da, günün-günorta çağında onun cəsədini öz evində tapırlar. Məlum olur ki, onu öldürdükdən sonra cəsədini yandırılar ki, başqalarının da gözünü qorxutsunlar. Bu faciəyə cinayət donu geydirilir. Sovetlər dağıldıqda isə bu qəddar cinayətin KQB tərəfindən təşkil edildiyi açıldı. Çeçenistanda başlayan antirusiya hərəkətindən qorxuya düşən rəhbər işçilər yenidən bu mövzunu qapatdılar və KQB arxivlərinin Dağıstan Respublikasında açılmasını əngəllədilər.

QədrİYə Teymurbulatovanın şeirləri ölümündən sonra toplanaraq “*Əsmə, saxlan*” və “*Peşiman yırları*” adlı kitablarda çap olundu.

Terrorizm və resurslar uğrunda mübarizə Şərq-Qərb qarşıdurmaları aspektində

Yasəmən Qaraqoyunlu*

İslam sivilizasiyasının coğrafi və kultural bölgəsi kimi XXI əsrin savaşı və barışı siyasətlərini müəyyənləşdirən Orta Şərq, tarixən İpək və Baharat yollarının kəsişdiyi nöqtə, Xaçlı savaşılarının gətirdiyi bir bölgə, həmçinin yəhudilik, xristianlıq və İslamın doğulduğu yer olma etibarını ilə Qutsal torpaqlar adlandırılan bölgə kimi XXI yüzildə yenidən geostrateji baxımdan hegemonluq uğrunda savaşı meydanına çevrilməkdədir. Dünya əhalisini 85%-nin yerləşdiyi bölgə kimi Orta Şərq həm də Texnogen sivilizasiyanın inkişafı nəticəsində yaranmış yeni bir inkişaf mərhələsinin, qloballaşmanın doğurduğu XXI yüzil paradigmalığının savaşı nöqtəsidir. Orta Şərq dirlərin və mədəniyyətlərin savaşıdığı bir bölgədir. Asiya, Avropa və Afrika qitələrinin kəsişmə və bir-birinə bağlanma nöqtəsi olan Orta Şərq tarixin başladığı və indi XXI yüzildə dünya siyasi coğrafiyasının və tarixinin yenidən qurulması və formalaşması üçün önəmli olan bir bölgədir. Orta Şərq qavramı Qərb mərkəzli bir dünyadan çıxmışdır. Avropa mərkəzli dünya Avropanı mərkəz adlandırdığı üçün Avropanın qərbinə qərb, şərqinə də şərq demişdir. Avropanın yaxınındakı şərq Orta Şərq olmuşdur. Balkanlar Yaxın Şərq olaraq tanımlanırkən, Asiya qitəsinin digər bölgələri də Uzaq Şərq qavramı çərçivəsində tanınmışdır. Avropa mərkəzli dünya qavramından imtina edərsək, Avropaya görə şərqdə qalan bölgənin Orta Şərq deyil, əksinə dünyanın ortası olduğunu dünya xəritələri göstərməkdədir. Avropa mərkəzli dünya qavramından imtina edib, obyektiv, tərəfsiz, siyasətdən uzaq dünya qavramına keçərsək, Orta Şərqin dünyanın ortası olduğu

haqqında elmi düşüncə birliyi saxlana bilər. Əgər Orta Şərq dünyanın ortasıdırsa, deməli Türkiyə və Azərbaycan dünyanın mərkəz ölkələrindən biridir. Hətta, Orta Şərqin də yer aldığı Avrasiya qitəsinin mərkəzi ölkəsi də Türkiyə və Azərbaycandır. XXI yüzildə Orta Şərqdə Amerikanın “*Böyük Orta Doğu projesi*”nə uyğun olaraq Orta Şərqin siyasi xəritəsi və dövlət quruluşlarının yenidən qurulması və formalaşması gündəmdə olduğundan, Azərbaycan bu bölgədəki proseslərdə və yenidən qurulma layihələrində öz milli çıxarları, mənafeləri baxımından yararlanma istiqamətində fəaliyyət göstərməlidir. Bu baxımdan Orta Şərqdə gedən siyasi, iqtisadi, ideoloji, dini prosesləri, savaşı və mübarizələri, Orta Şərqin bir hissəsi olan Azərbaycanın strateji maraqları kontekstindən izləmək zəruridir. Belə önəmli bir geopolitik mövqeyə malik ölkə olmaq baxımından Orta Şərqə baxıldığında Avropa və digər bölgə ölkələrinin baxışlarından fərqli bir siyasi durum ortaya çıxmaqdadır. Hazırda dünya neft ehtiyatının 65% Orta Şərqdədir. Dünya neft ehtiyatının çox az hissəsi (cəmi 5%) metropol ölkələrindədir. Keçmiş Sovetlər Birliyi torpaqlarında 5,8%, Venesuelada 5,8%, Meksikada 5,6%, ABŞ-da 3,4%. Çində 6% neft ehtiyatı var. Orta Şərq neftinin 80%-ni Yaponiya, 60%-ni Almaniya, 14%-ni İngiltərə, 22%-ni ABŞ idxal edir. ABŞ-ın neft idxalatını gələcəkdə 30%-ə çatdırmaq planlarının olduğu bildirilir”. Dünya neft ehtiyatlarının 65%-nin Orta Şərqdə yerləşməsi səbəbindən metropol ölkələrinin başqa qaynaq seçmə imkanı yoxdur. Orta Şərq neftinə bağlılıq bölgənin siyasi stabilliyinin məsuliyyətini çəkməyi bu ölkələrin boy-

* Qlobal İnteqrasiya və Dialoq Mərkəzinin sədri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə, Hüquq və Sosialogiya İnstitutunun əməkdaşı

nuna qoyur.

Industrial istehsal və istehlak prosesinin neftə, enerjiyə bağlı olması səbəbindən metropol ölkələrinin Orta Şərqiə bağlı olması hələ XXI yüzillikdə də davam edəcəkdir.

“Beynəlxalq Enerji Təşkilatının bildirdiyinə görə gələcəkdə 30 il içində neftə olan tələb ildə 75 milyard varildən 120 milyard varilə yüksələcək. Təbii qaza olan tələb 30 ildə iki dəfə artacaqdır. Bu təşkilatın hesablamalarına görə sürətli artacaq tələblərin ödənilməsi üçün 4,2 trilyon dollar yatırım qoyulması tələb olunur. Siyasi təhlükəsizliyin və mənafeyin ödənilməsi baxımından qlobal stabilliyə nail olmaq zərurəti də buna əlavə edilməlidir. Digər tərəfdən BP-Amoco Şirkətinin hesablamalarına görə dünyada varlığı müəyyən edilmiş enerji ehtiyatlarının ömrü (tükənmə müddəti) 60 ilə qədərdir”.

Texnoloji inkişaf və yenilikləri və hələ tapılmamış ehtiyatları da düşünsək, enerji ehtiyatlarının tükənməsini ancaq 100 ilə qədər uzatmaq olar.

Belə kritik şəraitlər üzərində duran dünya enerji bazarlarının geopolitik zəmini böyük Orta Şərqi - hazırda mövcud enerji qaynaqlarının 100-də 70-i, gələcəkdə olması ehtimal olunan qaynaqların 100-də 47%. Artıq böyük neft rezervlərinin tapılması ehtimalı sıfırdır. Ən böyük neft hövzələrində istehsal ən yüksək zirvəyə çatmışdır. Bundan sonra neftin azalacağına inanların sayı getdikcə artır. Dünya əhalisinin artması, kütləvi istehlak normalarının genişlənməsi enerji tələbinin artacağını göstərir. Beləliklə qeyd etməliyik ki, dünya enerji təhlükəsizliyi baxımından *“Geniş Orta Şərqi”*in önəmi gedərək artacaq.

ABŞ qlobal üstünlüyünü qoruya bilmək üçün bu qaynaqlara nəzarəti əlinə keçirmək məcburiyyətindədir. Bu işə neft ehtiyatlarının coğrafiyasını ABŞ milli maraqları və strateji təhlükəsizliyi baxımından yenidən formalaşdırmağı zəruri edir. Orta Şərqi qlobal liderlik və hegemonluq uğrunda savaşı gücləndirən faktorlardan biri də atom silahlarına malik olan Hindistan və Çinin enerji tələbatlarının getdikcə artmasıdır. Neft idxalatı 2000-ci ildə 50 milyon tondan 2012-ci ildə 120

milyon tona çıxması gözlənilən Çin Yaponiyani keçərək dünyanın ikinci böyük neft istehlakçısı olmuşdur. Çin neft idxalatının içində *“Geniş Orta Şərqi”* payı 100-də 80-dir. 2000-ci ildə 67 milyon ton neft idxal edən Hindistanın idxalatının 2020-ci ilə qədər 230 milyon tonu keçməsi gözlənilir. Bu sırada ABŞ-ın və Avropanın da enerji idxalatının sürətli yüksəlməsi Orta Şərqi neftinə bağlılıqlarını artırır. Digər tərəfdən, dünyanın ikinci nüvə cəbbəxanasına, ordusuna, zəngin enerji qaynaqlarına sahib Rusiya neft və qazın qiymətləri artdıqca, ixracat gəlirlərindən istifadə edərək, son illərdə hərbi texnologiyasını genişləndirir və iqtisadiyyatını gücləndirir. Rusiya: Avropa, Çin, Yaponiya ilə yeni enerji xətləri qurur. Bir sözlə, dünyanın enerjiyə olan tələb və təklifi arasındakı fərq böyüdükcə, enerji qiymətləri artdıqca Rusiyanın həm iqtisadi gəlirləri, həm də siyasi təsirləri yenidən artmaqdadır. Burada əsas diqqət yetirməli olduğumuz nöqtə dünya siyasətindəki hegemonluq iddiasının və yarışının neftlə bağlı olmasıdır. ABŞ-ın neft qaynaqları və qiymətləri üzərində söz haqqı artır, Yaponiya və Almaniyaya qarşı yürütdüyü hegemonluq mübarizəsində ABŞ üstünlüyünü hələ ki saxlamaqdadır. Digər yandan Körfezdə 2 dollara çıxarılan neft Amerikada çıxarılan zaman 25 dollara başa gəlir.

Bütün bu faktorlara əsaslanaraq belə nəticə çıxarıyıq ki, *“Geniş Orta Doğu”*, *“Böyük Orta Şərqi”* ABŞ, Rusiya, Avropa, Çin, Hindistan və Yaponiya arasında yeni paylaşma sahəsi, resurslar uğrunda savaş bölgəsi olaraq *“Böyük Oyun”* meydanı kimi şəkillənməyə başlayır. Hələlik bu *“Böyük Oyunda”* hegemonluğu ABŞ *“Yeni dünya düzəni”*, *“Azadlığın yeni strategiyası”* kimi lahiyələrini həyata keçirməklə Orta Şərqi yenidən qurulmasına nail olmaq istəyir. Qeyd etməliyəm ki, hazırda dünyada sənayeləşmənin və aşırı istehlak nəticəsində yaranmış tullantıların yaratdığı CO2 meton qazı CFC kimi qazlar, təbiətə tökülən kimyəvi tullantılar, qaynaq və təbii resursların qıtlığı, çatışmazlığı problemini doğurur. Bu tullantılar qlobal istiliyin artmasına səbəb olur, ekosistemin dağılmasını geri dönməz şəkildə

sürətləndirir. Həm qlobal istiləşmənin təsiri ilə, həm də sənayeləşmənin yaratdığı tullantıların təsiri nəticəsində içməli su qaynaqları sürətlə azalır. Orta Şərq quraq bir bölgədir. Əhalinin sürətlə artması, suvarma və enerji ehtiyaclarının aradan qaldırılması üçün suya olan ehtiyac hər gün artmaqdadır. Su qaynaqlarının az olması, bir neçə ölkə tərəfindən istifadə olunması su probleminin həllini daha da çətinləşdirir. Bölgədəki su problemi əsas su qaynaqları olan Fərat çayı (Türkiyə, İraq, Suriya arasında) və Ürdün çayı hövzəsinin (İsrail, Ürdün, Livan, Suriya və Qərbi Suriya arasında) bölüşdürülməsi ilə yaranmaqdadır. Su böhranı son 50 ildə Türkiyə-Suriya-İraq münasibətlərində tez-tez gərginlik yaratmışdır. Türkiyənin Cənub-Şərqi Anadolu bölgəsinin iqtisadi və sosial inkişafı məqsədilə Kuban, Qaraqaya və Atatürk su barajı layihələrinin reallaşdırılması yönündə apardığı çalışmalar zamanı Türkiyə-Suriya-İraq arasında gərginlik yaranmışdır. Fərat çayı Suriya və İraq üçün içməli su, suvarma və hidroelektrik ehtiyatının ödənilməsi etibarilə çox önəmlidir. Türkiyə çaya tam nəzarət edir. Suriya və İraq çay üzərində hər hansı təsisatın qurulmasının əleyhinədir. Resursların əsas mənbəyi olan təmiz su azaldıqca taxıl istehsalı da geriləməyə başlayır. Dünyada taxıl tələbiylə-təklifi arasında fasilə son illərdə böyüməyə başlamışdır. Digər yandan Çinin taxıl ehtiyatlarının tükənməsi səbəbindən onun gələcəkdə dünya taxıl bazarlarına girməyə başlaması gözlənilir. Həmçinin ABŞ, Kanada, və Avstraliya kimi əsas taxıl ixracatçıları, taxıl ixracatına kvota qoymağa başlamışlar. Bu adi həqiqətlər belə, gələcəkdə su və taxılın qiymətlərinin artması, bu resurslar üzərində rəqabətin kəskinləşməsi, savaqların sürətlənməsi ehtimalını doğurur. Bütün bunlarla bərabər XXI yüzillikdə iqlim dəyişikliklərinin təbii resurslar üzərindəki təsiri, bu təsirdən doğan proseslər də qaynaq və resurslar uğrunda müharibələrin qaçılmaz olduğunu göstərməkdədir. Hələlik Orta Şərqdə baş verən müharibələr bunun bariz nümunəsidir.

Orta Şərqdə davam edən resurslar uğrunda hegemonluq mübarizəsi Qərb-Şərq qarşıdurmasının əsas səbəblərindən biri kimi, terrorizmin

doğulmasına səbəb olmaqdadır. Qərb bu kimi problemlərin həlli yollarını araşdırmaq əvəzinə terrorizmin sorumluluğunu İslama yükləməkdədir. Qərb mətbuatı terrorizmin İslam Dünyasındakı hegemonluq savaqlarından yox İslam fəlsəfəsindən və ruhundan qaynaqlandığını iddia etməkdədir. İslamın təməl əsaslarından biri olan Cihad konsepsiyası terrorla əlaqələndirilməkdədir.

Terrorizm yeni bir hadisə deyil, bəlli bir keçmiş, tarixi olan bir hadisədir. Amma bugünkü qədər planetar təhdidə və təhlükəyə çevrilməmişdir. Bu gün terrorizm tək-tək ölkələrin deyil, bütün dünyanın təhlükəsizliyini təhdid edən bir xarakter almışdır.

Terrorizmə hələlik beynəlxalq qanunvericilikdə aydın məna və tərif verilməmişdir. Öz dövlətini yaratmaq uğrunda mübarizə aparan xalqların mübarizəsi də, milli və insani haqlarını müdafiə edən kiçik etnik qrupların mübarizəsi də, bir dövlətin ərazisinin başqa dövlət tərəfindən işğal edilməsi də, bandit, quldur dəstələrinin, qaçaqmalçıların basqınları da terrorizm adlanır.

Rusiya Federasiyası Təhlükəsizlik Təşkilatının Elm Komitəsi üzvü və Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin sədri general Anatoli İvanoviç Cuserə görə, *“əgər bu gün terrorizm İslam rəngində ortaya çıxmışdırsa, deməli İslam Dünyasında hər şey qaydasında deyil. Bu gün İslam Dünyası böyük çətinliklərlə qarşılaşmışdır”*.

İslam sivilizasiyasının coğrafi və kultural bölgəsi olan Orta Şərq uzun zaman Osmanlı imperatorluğunun tərkibində olub və bu XVII əsrə qədər davam edib. 1699-cu il Karlofça andlaşması və 1894-cü il Seykəs Pikot andlaşması ilə Orta Şərq Osmanlı idarəsindən çıxıb və ingilis-fransız müstəmləkəsinə çevrilib. Osmanlı dövləti dağılıqdan sonra, Şimali Afrika, Ön Asiya, Orta Asiya kimi nəhəng coğrafi ərazilərdə yeni yaranan dövlətlər bu günə kimi özünün müasir sivilizasiyaya uyğun vətəndaş cəmiyyətlərini yarada bilməmişlər. Bunun əsl səbəbi isə ABŞ və Avropa dövlətlərinin insan haqları və demokratiya adı altında yeni neoimperializm siyasətlərinin bütün dəyərlərin fəvqündə dayanmasıdır. Orta Şərqdə idarə olunan totalitar, diktatura rejimləri ancaq

Qərb siyasətinin maraqlarını təmsil edirlər. Neoimperializm siyasətinin nəticəsi olaraq metropoliya prinsipləri əsasında Şərq dövlətlərində monarxiya, vassal rejimləri yerli xalqları müasir quldarlıq qanunlarına uyğun idarə edirlər. Somali, Sudan, İordaniya, Qətər, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya, Livan, İraq, Liviya, Əlcəzair, Tunis, Əfqanıstan, Pakistan, Özbəkistan, Türkmənistan kimi ölkələr buna misaldır.

Qərb ölkələri və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Şərq ölkələrinə yatırım qoyulması və bunun əsas təminatı kimi yerli diktatura rejimlərini ciddi şəkildə dəstəkləmələri vətəndaş cəmiyyəti və demokratiya uğrunda mübarizələrin nəticə verməməsi ilə sonuclanmış və bütün bunlar bölgədə terrorizmin çiçəklənməsinə səbəb olmuşdur. Əfqanıstanda Həmid Kərzai adı altında qurulan yeni əfqan hökuməti bu gün sadəcə paytaxt Kabil və Məzari Şərif şəhərlərinə nəzarət edə bilir. Ölkənin ən böyük şəhərlərindən biri olan Cəlilabad və digər yaşayış məntəqələri hər gün yeni əfqan hökuməti adı altında bombarduman edilir. Yüzminlərlə əfqan vətəndaşları Qərb silahları vasitəsilə məhv edilir. Bu siyasət İraqda, Livanda, Əfqanıstanda, Suriyada, Fələstində tətbiq edilir və gələcəkdə Türkiyədə, İranda həyata keçirilməsi planlaşdırılır. Terrorizmin yaranması və inkişafına səbəb olan amillər kimi:

- 70-ci illərdə güclənərək Orta Şərq siyasətinə öz damğasını vuran İslami hərəkatın İslam ölkələrində doğmasının əsas səbəblərindən biri kimi 1948-ci ildən İngiltərə Parlamentinin Balford deklarasiyası adlı qərarına əsasən Fələstin torpaqlarında yəhudi muxtariyyəti yaratmaq məqsədilə yəhudilərin Fələstinə köçürülməsi və İsrail dövlətinin qurulması ilə başlayan, yarım əsrdir davam edən Ərəb-İsrail savaşlarını (1948, 1956, 1973, 2007-ci illər);

- BMT-nin Fələstin ərazisində İsrail və Fələstin dövlətinin yaradılması haqqında qərarının həyata keçirilməməsini, ABŞ-ın birtərəfli şəkildə İsraili dəstəkləməsini, Fələstin dövlətinin yarana bilməməsi və yerli Fələstin əhalisinin köçürülərək yurd-yuvasız, işsiz qaçqına çevrilməsini, 1992-ci ildə ABŞ Konqresinin Qüdsü İsrailin paytaxtı

kimi tanıması haqqında qərar qəbul etməsini, İran və İraq arasında gedən I Körfəz savaşını (1980-88); İraqın Küveyti işğal etməsi nəticəsində başlayan II Körfəz savaşını (1990-91); ABŞ-ın İraqı (2003), Əfqanıstanı işğal etməsi və Suriyanı, Livanı hədələməsini, 1945-ci ildə əsası qoyulmuş Ərəb Birliyi Liqasının və 1969-cu ildə əsası qoyulmuş 54 ölkəni birləşdirən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının İslam ölkələrinin problemlərinin çözülməsində ciddi rol oynaya bilməməsini və İslam Birliyinin iqtisadi, siyasi, hərbi-ideoloji mahiyyət daşıymaması, yalnız kulturdə mövcud olmasını, beləliklə İsrail-Ərəb müharibəsinin qarşısının alınmasında heç bir rol oynaya bilməyən ərəb dövlətlərinə qarşı ümidlərini itirmiş dinc əhəlinin silahlı dəstələr quraraq, kamikadze müharibələrinə başlamasını göstərmək olar. Ərəb dünyasındakı İslami hərəkatlardan olan Müsəlman Qardaşları Birliyi (Misir) və İslam Dirəniş Hərəkatının (HƏMAS, Qəzza bölgəsində yaranıb) yaranma səbəbləri bu təşkilatların bildirişlərində belə göstərilir.

- *“Ərəb hökumətinin Fələstin xalqı üçün heç nə edə bilməməsi müqabilində Fələstin xalqının ümidini ərəb dünyasından kəsməsi. 1987-ci ildə Almaniyada keçirilən Ərəb Zirvə Görüşündə bu ümitsizliyin daha da güclənməsi. Fələstin Qurtuluş Təşkilatının (Yasir Ərafat liderliyində) Fələstinin müstəqilliyi yönümündə uğur əldə edə bilməməsi və s”*. Qloballaşma prosesinin dünya informasiya texnologiyalarına nəzarət edən ABŞ və Qərbin mənafelərinə uyğun yönləndirilməsi və tənzimlənməsi bütün dünyanın zorla Qərb dəyərləri əsasında standartlaşdırılmasına çalışılması və bunun nəticəsində yaranan müasir Şərq-Qərb sivilizasiyaları arasında çatışmalar Orta Şərqdə siyasi İslam ideyalarını əldə rəhbər tutan təşkilatların mübarizə məqsədlərini böyüdərək potensial ümumdünya İslam hərəkatlarının bir parçasına çevrilməsinə səbəb olur. Hal-hazırda Əlcəzair, Misir, Ürdün, Yəmən, Faş, Suriya, Sudan və Tunisdən 20 min müzdlü əsgər və Pakistandan Özbəkistandan könüllülər İslam adına ABŞ-a və İngiltərə hərbi birləşmələrinə qarşı vuruşur. (Araşdırmalara görə Əfqanıstanda 28 döyüşə hazır

düşərgə var). “*Ümumdünya İslam Hərəkatının*” ideallarını həyata keçirməyi iddia edən ən böyük İslam qruplarından olan Hizbullahın (mənası Allahın tərəfdarları, Allahın Partiyası) özünü dəyərləndirməsi belədir. “*Hizbullah yaxşı təşkilatlanmış partiya və ya siyasi bir qurup deyil, dünyanın hər yerindəki müsəlmanlarla İslam ideologiyasına dayanaraq siyasi bağları olan bir ümmətdir*”. Öz siyasi-ideoloji görüşlərində İran İslam İnqilabının lideri Xomeyniyə söykənən və İranın hərbi maliyyə dəstəyindən bəhrələnən Hizbullahın məqsədi millət dövləti deyil, bütün müsəlmanların bir dövlətdə, İslam dövlətində birləşməsinə və ümmət dövlətini qurmaqdır. Hizbullah Xomeyninin vilayəti-fəqih idarəetmə sistemini İslam dövlətinin idarəedilməsi modeli kimi qəbul edir. Hizbullahın yaranma səbəbləri: Livan Şiə lideri Şeyx Musa Sədrin 1978-ci ildə yox olması (oğurlanması). Musa Sədr 1959-cu ildə Livana gəlmiş, 1967-ci ildə yüksək İslami Şiə Konqresinin keçirilməsinə nail olmuş, 1970-ci ildə “*Məhrum edilmişlərin hərəkatı*”, 1974-cü ildə “*Livan Müqavimət Alayı*” hərbi birliyini yaratmışdır. (Bu hərəkatlar Nəcəf və Qum Şiə hərəkatlarına bağlı idi). 1978-1982-ci illərdə İsrailin Livanı işğal etməsi, 1979-cu ildə İran İslam İnqilabının qalib gəlməsi və bunun digər İslam hərəkatlarına bir örnək olması əsas kimi göstərilir. Beləliklə göstərə bilərik ki, İslam Dünyası və intellektualları qloballaşmaya və Qərb hegemonluğuna qarşı yeganə yol kimi İslam siyasi hərəkatının mübarizə aparması zəruriliyini qəbul edirlər.

- Orta Şərqdə dominantlıq təşkil edən İslam dini inancı əsasında formalaşmış orta mədəniyyət orta tarix, ortaq dünyagörüşü paylaşan dövlətlərin və millətlərin orta “*sentrizm*” ideyalarının olmaması: (Məsələn, Avropa sentrizm xristian birliyi, xristian klubu və s. kimi) İslam xilafəti ideyasının iflasa uğraması, hərbi, iqtisadi, siyasi blok və təşkilatlarının orta strateji təhlükəsizlik konsepsiyalarının olmaması, İƏT-in qərarlarının tövsiyəedici bir xarakter daşması, İslam sivilizasiyasının öz içərisində müxtəlif etno-mill, dini, ideoloji münafiqələrin mövcud olması, yeni

İslam sivilizasiyasının formalaşmasına mane olan ciddi faktorları terrorizmin səbəbləri kimi göstərə bilərik.

Vahid İslam Dünyası, vahid İslam təhlükəsizliyi, hərbi strategiyası ideyası Osmanlı dövləti çökdükdən sonra tarixə gömülmüşdür. İslam Dünyası dini təriqət və məzhəblərə parçalanmışdır. Vəhabizm, sünnü, şiə, əhmədiyyə, nurçuluq kimi cərəyanlar, sünnü-şiə qarşıdurmaları İslam sivilizasiyasının gələcəyini təhdid edir. Bu gün XXI əsrdə İslam Dünyasında mərkəzi dövlət yoxdur və İslam ölkələri ayrı-ayrı sivilizasiya və mədəniyyətləri təmsil edən (əsasən Qərb) dövlətlərin periferiyasına çevrilmişlər.

“*İran İslam mərkəzli dövlətin əsas keyfiyyətlərinə malik olsa da, (əhalisinin 90% şiədir) yalnız İslamın şiə qanadına rəhbərlik edə bilər. Pakistan yoxsulluğu ucbatından lider roluna iddia edə bilməz. İslamın beşiyi olan Səudiyyə Ərəbistanı Amerikanın təsiri altındadır. Dünyəvi dövlət kimi Türkiyə İslam liderliyinə iddia edə bilməz*”.

Orta Şərqdəki ərəb ölkələri adına dövlət deyilsə də, bu dövlətlər daha çox anonim şirkətlərə bölünmüş vəziyyətdədir. Orta Şərqdə mövcud status kvonu ərəb milləti yaratmamışdır. İngilis və Fransız imperialistlərinin Seykess-Pikott müqaviləsi əsasında bu ölkələrin istəklərinə uyğun cızılmışdır. Bu baxımdan indiki ərəb şeyxlikləri və əmirlikləri ərəb millətinin problemlərini həll edən liderlərdən və təsisatlardan daha çox imperialist status kvosunun siyasi, hərbi və iqtisadi baxımdan yerli icraedici funksionerləridir. Küveyt dövlətdən çox holdinqə oxşayır. “*Küveytin neft təşkilatı Q8-in beş qitədə 22 ölkədə cəmi 6500 neft stansiyası var. Yalnız Qərbi Avropada 4800 ədəd benzin stansiyası var. 90-cı ildə Küveytin dünya banklarında 110 milyard dolları var idi. Küveyt, sərvətinin böyük bölümünü “Ərəb ölkələri xaricində” yatırmışdır. Küveyt ABŞ-dakı xarici yatırımların 10%-nə sahibdir. Küveyt Yatırımı Ofisi (KİO) ABŞ-dakı Canta-fe və İngiltərədəki st. Martuns Property Corporation kimi böyük şirkətlərin yatırılmalarına orta q durumdadır*”.

1988-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanı neft təşkilatı

Aramco ABŞ neft şirkəti Texasonu aldı və birlikdə Star Enterprise şirkətini qurdular. Bu şirkətin ABŞ-da 11450 benzin stansiyası var. Ərəb monarxistləri və şeyxlikləri inkişafını xarakterizə edərkən deməliyik ki, industrial istehlak mərhələsini aşmış, neft sayəsində maliyyə sərmayəçilərinə, maqnatlarına çevrilmişlər. Neft ixracatından gələn gəlir metropol ölkələrinin finans mexanizminə yatırılır. 1973-1981-ci illər arasında OPEC-in əldə etdiyi 400 milyard dolların (ki, bunun 4/5 ərəb ölkələrinə aiddir. Bu rəqəmin yarısı Səudiyyə Ərəbistanına aiddir) 80%-i metropol ölkələrin böyük bank və şirkətlərinə axmışdır. Körfəz Əməkdaşlıq Şurasının baş katibi 1989-cu ilin sonunda altı üzvün 342 milyard dollarlıq varlığa sahib olduğunu bildirdi. Bu pulun 47,4%-nin Amerikada və Avropada olduğu açıqlanmışdır.

“Ərəb Fransız Bankları Birliyi başqanının ifadəsinə görə, 1989 ilin sonunda ərəblərin metropol ölkələrin banklarında 670 milyard dolları olmuşdur. Bütün bu milyardlar beynəlxalq banklarda dolaşmaqda və əsas maliyyə strategiyası isə anqlo-sakson maliyyə mərkəzləri tərəfindən təyin edilməkdədir”. İndi isə Vikolas Sarkisin (petrol et qaz arabes, 16 mart 1990) 1988-ci il statistikasına əsaslanaraq təsbit etdiyi adambaşına düşən gəlirin cədvəlinə baxaq. *“Somali - 17\$, Misir - 650\$, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri - 15.700\$, Sudan - Yəməni 543\$, Ürdün 1154\$.”*

Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində əhalinin 69% xarici işçilər olmasa idi, gələn gerçək gəlir adam başına 15.700\$ yox, 54 min dollar olmalı idi. Qətərdə də əhalinin 73,2% xaricilərdir. Fələstin xalqı isə bütün yaşayış səviyyələrini itirmiş qaçqına çevrilmişlər. Bütün bu kimi səbəblər və *“Anqlo-sakson maliyyə qurumlarının apardığı maliyyə siyasət”*ləri nəticəsində ərəb ölkələrinin beynəlxalq banklarda 670 milyard dollar yatırımı olduğuna baxmayaraq, 260 milyard dollar xarici borcları var. Bu qədər borcların olmasına baxmayaraq bölgədəki münafişə ocaqlarının mövcud olması dini, etnik savaqlar sürətlə silahlanmanı qaçılmaz etmişdir.

“Dünyanın ən böyük silah idxalatçıları bu bölgədədir. İsrail, Türkiyə və İranda ən üstün texnologiyaya malik silah sənayesi və istehsalı getdikcə inkişaf etməkdədir. Bölgəsəl güc olma strategiyasına söykənən silahlanma iqtisadi inkişaf baxımından problemlər yaratmaqdadır. Orta Şərqi dünya silah maqnatlarının əsas bazarıdır. 1963-cü ildə Orta Şərqi ölkələrinin hərbi xərci ümumilikdə dörd milyard dollar, 1983-cü ildə 68 milyard, 1992-ci ildə isə 150 milyard olmuşdur”.

ABŞ bu bölgəyə silah ixracatında birinci yerdədir. 1973-1978-ci illərdə silah bazarının 51%-ni, 1979-83-cü illərdə 62%-ni gerçəkləşdirdi. ABŞ və Fransanın dəstəklədiyi atom silah proqramı əsasında İsrail yüzlərlə atom başlığına sahib oldu.

İsrailin ən müasir silahlara sahib olması ona səbəb oldu ki, Ariel Şaron atom gücü təhdidi ilə Orta Şərqi xəritəsini yenidən çözmək iddiasında bulundu. İsrail eyni zamanda atom texnologiyası ixracatçısıdır və Cənubi Afrika ölkələrinə atom silah araşdırmaları tədqiqatlarının aparılmasında iştirak edir.

Terrorizmi doğuran digər səbəb isə Orta Şərqi və İslam sivilizasiyasında baş verən sosial-iqtisadi böhran, sürətli urbanizasiya və onun doğduğu sosial-psixoloji gərginliklərdir. Qeyd edək ki, *“müsəlmanlar dünya əhalisinin 22%-ni təşkil edir və onlara məxsus torpaqların sadəcə 2%-ni istifadə edə bilirlər”.* Bu gün İslam Dünyasında əhali sürətlə artır, insanların ehtiyacları isə ödənmir.

Bu bölgədəki torpaqların işlənməsi, məhsulların süni artırılması artan ehtiyacları qarşılaya bilmir. Beləliklə insanların həyatda qalma savaqları artır. Buna görə terror da daxil olmaqla bütün mübarizə vasitələrindən istifadə olunur. Bu səbəbdən də Şərqi-Qərb çatışmalarının müasir aspektlərindən biri olan terrorizmin əsas səbəblərini İslamda yox, sosial-iqtisadi vəziyyətin ağırlaşmasında axtarmaq lazımdır.

Müsəlmanlar dünya əhalisinin 22%-ni təşkil etsə də, (150000000 nəfər olmaqla) dünya miqyasında ümumi milli məhsulun yalnız 5%-i

bunların payına düşür. Bütünlükdə 57 müsəlman ölkəsinin ümumi Milli məhsulu 2 trilyon dollar olur, halbuki, bu göstərici yalnız ABŞ üçün 10.4 trilyon, Çində 5,7 trilyon, Yaponiyada 3.5 trilyon, Almaniya 1.3 trilyon, Hindistanda isə 3 trilyon dollardır. BMT-nin ərəb ölkələrində inkişafı bağlı yaydığı hesabatı əsasən 50% Ərəb qadınları savadsızdır və hər 5 ərəbdən biri gündəlik 2 dollarla yaşamaqdadır. Ərəb Ölkələrinin əhalisinin yalnız 1%-i şəxsi kompyutera malikdir və yalnız 0,5 % ərəb internetdən istifadə edir. Ərəblərdə iqtisadi aktiv əhalinin 15%-i işsizdir ki, bu rəqəm 2010-cu ildə iki dəfə artmışdı. Ərəblərdə adambaşı illik gəlir əmsalı ötən 20 ildə yalnız 0,5% artıb, bu dünyada bəzi Afrika ölkələrini istisna etməkb ən aşağı göstəricidir. Dünyanın ən yoxsul ölkələri Mozambik, Pakistan, Nigeriya, Somali, Kamboca, Əfqanıstan, Şrilanka və Efiopiyadır. Ali təhsil ocaqları baxımından üst-üstə 57 müsəlman ölkəsinin hər birinin payına yalnız 10 universitet düşür. Ümumilikdə 14 milyard müsəlman üçün 600-dən az universitet mövcud olduğu halda, Hindistanda 8407, ABŞ-da isə 5785 universitet vardır. 1,5 milyard müsəlmandan yalnız Əbus Səlim və Əhməd ABŞ-da elmi işlə məşğuldur. Zuveyl fizika və kimya sahəsində nobel mükafatına layiq görülüb.

Ümumilikdə ötən 105 ildə yalnız 8 müsəlman nobel mükafatına layiq görülüb, halbuki, 14 milyon yəhudi xalqından 167 nəfər bu mükafata layiq görülüb. Deməli, dünya əhalisinin 22%-ni təşkil edən müsəlmanlar bu mükafatın 1%-ni, dünya əhalisinin 0,2%-ni təşkil edən yəhudilər isə 22%-ni qazana bilmişlər. 15 milyard müsəlmandan yalnız 300 min nəfəri mövcud standartlara uyğun olaraq tədqiqatçı statusu aldığı halda, ABŞ-da eyni şəraitə uyğun 1,1 milyon tədqiqatçı (hər bir milyon nəfər 4099 tədqiqatçı), Yaponiyada isə 700 min nəfər (hər bir milyon nəfərə 5095) tədqiqatçı var, 1,4 milyard müsəlmanın 800 min nəfəri yazıb-oxuya bilmir (hər 10 müsəlmandan 6 nəfəri savadsızdır). Ümumiyyətlə xristian ölkələrində əhalinin 78%-i savadlıdır.⁵

“Bu gün terrorizmin səbəblərini bir milyard

500 milyon əhalisi olan İslam Dünyası üzərinə yükləməklə, ABŞ və Qərbi ölkələri, Rusiya terrorizmdən öz ölkələrinin geopolitik, iqtisadi və ideoloji problemlərini çözmək üçün istifadə edirlər”. Terrorizm ABŞ-ın “Yeni dünya düzəni” siyasətinə uyğun olaraq Orta Şərqi yenidən maraqlarına uyğun şəkildə formalaşdırmaq siyasətinin nəticəsidir.

Beləliklə, terrorizmin və Şərqi-Qərbi çatışmalarının meydana çıxmasının əsl səbəbləri dünyada sürəklilə olaraq siyasi, iqtisadi, mədəniyyətlərarası dəyişmələrin və rəqabətin mahiyyətindədir. Bu gün modern dünyada şimal və cənub dövlətləri arasındakı inkişaf fərqi, bu fərqdən doğan çatışmalar və qarşılıqlı anlaşmazlıqlar, mədəniyyətlərarası münasibətlərdəki gərginliklər terrorizmin çiçəklənməsinə şərait yaradır. Elmi-texniki inqilabın, küresəl iqtisadiyyatın, təbliğat və informasiya vasitələrinin köməyiylə zəngin ölkələrin kasıb ölkələri öz dəyərləri vasitəsilə marjinalaşdırması, standartlaşdırması terrorizmi və Şərqi-Qərbi çatışmalarını doğuran səbəblərdir. Bəşəriyyətin, insanlığın yeni inkişaf mərhələsi olan və texnologiya sivilizasiyanın nəticəsi olan qloballaşma prosesinin Vesternizasiya xəttinin diqtəsi altında getməsinə və bütün dünyanın qərbi dəyərləri əsasında standartlaşdırılması. Yerli resurslarının və sərvətlərinin 80%-nin Qərbi avropada və ABŞ-da toplanması, nəticədə qitənin digər hissələrində aclıq və səfalətin hökm sürməsi, Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, BMT-nin, digər beynəlxalq təşkilatların bütün qitədə ədalətli, hüquq bərabərliyini iqtisadi və siyasi tarazlığı və balanslaşdırmanı yaratmaq və tənzimləmək əvəzinə, Qərbin və ABŞ-ın maraq və mənafeələrini qorumaqla məşğul olmaları, bütün bunların nəticəsində qitədə iqtisadi-siyasi tarazlığın pozulması terrorizmin doğmasına səbəb olur.

Beləliklə: bu gün terrorizmin genişlənməsi və global müharibəyə çevrilməsi təhlükəsini yaradan birinci səbəb, qərbin XVII əsrdən etibarən İslam ölkələrində apardığı müstəmləkəçilik siyasətidir və bu indi də davam et-

məkdədir. ABŞ-ın Əfqanıstanı və İraqı işğal etməsi, Livanı, Suriyanı, İrani hədələməsi bunun bariz nümunəsidir. İkinci əsas səbəb Orta Şərqdə davam edən Resurslar uğrunda hegemonluq mübarizəsidir. Üçüncü səbəb Yaxın Şərq probleminin 64 ildən çoxdur ki, həll edilməməsidir.

1948-ci ildən İngiltərə Parlamentinin Bolfor deklarasiyasına əsasən Fələstin torpaqlarında yəhudi muxtariyyəti yaratmaq məqsədilə yəhudilərin Fələstinə köçürülməsi və İsrail dövlətinin qurulması ilə Ərəb-İsrail savaşları başlamış, beləliklə də Yaxın Şərq probleminin əsası qoyulmuşdur. BMT-nin Fələstin ərazisində İsrail və Fələstin dövlətinin yaradılması haqqında qərarının həyata keçirilməməsi, ABŞ-ın birtərəfli şəkildə İsrail dövlətini dəstəkləməsi, fələstin dövlətinin yarana bilməməsi və yerli Fələstin əhalisinin köçürülməsi, ərazilərin yəhudilərlə tərəfindən işğal edilməsi 64 illik Fələstin-İsrail müharibələrinə gətirib çıxartdı. Ərəb-İsrail ordusu arasında 1948, 1956, 1967, 1973-cü illərdə baş verən müharibələr, 1992-ci ildə ABŞ Konqresinin Qüdsü İsrailin paytaxtı kimi tanınması qərarı, İran və İraq arasında gedən I Körfəz savaşı, İraqın Küveyti işğal etməsi nəticəsində baş verən II Körfəz savaşı (1990-91), ABŞ-ın Əfqanıstanı və 2003-cü ildən isə İraqı işğal etməsi, 1945-ci ildə əsası qoyulmuş Ərəb Ölkələri Birliyi Liqasının və 1960-cı ildə əsası qoyulmuş 54 ölkəni birləşdirən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının İslam ölkələrinin problemlərinin çözülməsində ciddi rol oynaya bilməməsi və İslam Birliyinin siyasi-iqtisadi qərar və strategiyalarda deyil, yalnız kulturdə mövcud olduğu qənaətini doğurmaqdadır. Bölgədə qlobal geosiyasi maraqların kəsişməsi və ümitsiz qaçqınlar ordusunun yaranması bölgə əhalisinin terrora əl atmasına şərait yaradır.

Terrorizmin digər səbəbləri isə ABŞ-ın “*Yeni dünya düzəni*” adlı Orta Şərq siyasətidir. Dünya əhalisinin 86%-nin yerləşdiyi və əhalisinin İslam dininə etiqad etdiyi Orta Şərq dövlət, mədəniyyət və din baxımından yenidən ABŞ və Qərbi maraqlarına uyğun şəkildə formalaşdırıl-

ması, şəkillənməsi siyasətidir. Dünya neftinin 65%-i bu bölgədə yerləşir və ABŞ İslam gücünü parçalamaq üçün bu bölgədə çox dilli, çox dinli, çox kultürlü, çox uluslu bir düzən formalaşdırmaq istəyir. Orta Şərqdə dominantlıq təşkil edən Ərəb və Türk gücünü parçalamaq üçün İsraildən və Quzey İraqda ABŞ-ın əli ilə yaradılmaqda olan Quzey İraq Kürd dövlətindən istifadə edilməkdədir. Türk gücünü parçalamaq üçün yaradılmış Ermənistanın işğalçı siyasətinin durdurulmaması, erməni soyqırımını uydurmasınının Qərbi ölkələri tərəfindən dəstəklənməsi bu bölgədə terrorizmin daha da genişlənməsinə şərait yaradır. Anqlo-sakson siyasi-hüquqi dəyərlərinin, liberal demokratik bazar sisteminin heç də kamil bir sistem olmadığı, bu sistemin nəticəsində varlı ölkələrin daha da varlanması, kasıb ölkələrin daha da kasıblaşması prosesinin sürətlənməsi və beləliklə də varlı şimal və kasıb cənub ölkələri arasında gələcəkdə baş verməsi ehtimal olunan qlobal müharibə təhlükəsinin artması, ölkələrin Mərkəz və periferiyalara bölünməsi nəticəsində yaranmış ədalətsiz iqtisadi-siyasi düzən, terrorizm probleminin aradan qaldırılmasına maneə olmaqdadır.

Yaxşılıq və pislik...

Bir gün yaxşılıq və pislik bir dəniz sahilində qarşılaşırlar və qərara alırlar ki, dənizdə yuyunsunlar. Hər ikisi geyimlərini çıxarıb dənizə girirlər.

Bir müddət sonra Pislik dənizdən çıxıb Yaxşılığın geyimlərini geyinir və yoluna davam edir. Yaxşılıq da dənizdən çıxır və öz geyimlərini tapa bilmir. Amma çılpaq olmaqdan utanır deyə, ələcsiz qalıb Pisliliyin geyimlərini geyinir və yoluna davam edir.

Elə o vaxtdan insanlar onları bir-biriyənən səhv salırlar. Ancaq səbirlə və ağıllı insanlar Yaxşılığın gözlərindəki saflığı görüb, geyiminə baxmadan tanıyarlardı onu. Eləcə də, Pisliliyin üzünü görən kimi tanıyanlar vardır ki, geyim onun kimliyini gizlədə bilməz.

XX əsrin 50-60-cı illərində erməni diasporasının antitürk fəaliyyəti

Taleh Cəfərov*

(II yazı)

Qeyd etmək lazımdır ki, I Vazgen SSRİ tərəfindən dəstəkləndiyi halda, I Xoren də ABŞ tərəfindən himayə edilməkdə idi. Hər iki patriarxın əsas məqsədi erməni xalqını ayağa qaldırmaq, onlarda ümumtürk düşmənçilik hisslərini daha da alovlandırmaq, Türkiyənin Avropaya in-teqrasiyasını ləngitmək və bütövlükdə qarşısını almaq, regionda ABŞ-ın və Qərbin mövqeyini birmənalı şəkildə dəstəkləmək idi. Bu işdə onlara dəstək verən ABŞ və SSRİ erməni kartından Türkiyəyə qarşı zaman-zaman təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməkdə idilər. Tarixçi Musa Qasımlı da məsələyə münasibət bildirərək qeyd edir ki, “...*belə yanaşma təkcə 1915-ci ildə hərbi əməliyyatların gedişində baş vermiş hadisələrlə bağlı deyildi, Türkiyənin Avropa Birliyinə üzv olmaq istəyinə və Kipr məsələsində Türklərin milli maraqlarına mane olmaq niyyətləri güclənirdi*”. (Musa Qasımlı “*səh. 104*”)

Qeyd etmək lazımdır ki, erməni xalqına səs-lənən hər iki patriarxın çağırışlarından bu günə qədər baş verən hadisələri aşağıdakı kimi sistem-ləşdirmək olar:

1. Türk xalqını qondarma soyqırımla günahlandıraraq sistemli və əsası olmayan kompaniyanın başladılması;

2. Qondarma “*erməni soyqırımı*” qurban-larının xatirəsini yaşatmaq üçün, əslində isə Türkiyəyə qarşı kin və nifrət duyğuları aşılamaq məqsədi ilə müxtəlif ölkələrdə “*soyqırımı*” abidələrini acılması;

3. Türk təşkilatlarına, missiyalarına və Türk diplomatlarına qarşı terror aktları təşkil edilməsi,

Türk diplomatlarının və ailə üzvlərinin şəhid edilməsi;

4. Əsassız erməni iddialarının siyasi müstəvidə müzakirəsi və müxtəlif ölkələrin qanunverici orqanlarında “*soyqırımı tanıma*” qərarlarının çıxarılması;

5. AB və BMT təşkilatlarından Türkiyəyə qarşı təzyiq vasitəsi kimi istifadə olunması;

6. Türkiyə daxilində peyda olan bəzi iş adamlarından və media vasitəçilərindən erməni maraqları üçün istifadə olunması.

Xüsusilə, bir faktı qeyd etmək ki, 1955-1994-cü illərdə Katalokos vəzifəsində oturan I Vazgen kilsədə mühüm islahatlar aparmış, diaspora erməniləri ilə əlaqələri möhkəmləndirmiş və Qriqor-ryan Erməni Kilsəsini 1962-ci ildə Dünya Kilsələr Birliyi üzvlüyünə qəbul etdirmişdir. Məhz bu illərdə ermənilərin azadlıq mübarizəsinin arxasındakı gücün kilsə olduğu haqqında ciddi fikirlər formalaşmışdı. 1988-1990-cü illərdə (ermənilər bu illəri milli-azadlıq mübarizəsinin ilk illəri kimi qəbul edirlər-T.C) kilsə yenə də siyasi mübarizə meydanında ön plana çıxmış, ancaq daha sonrakı mərhələdə öz yerini siyasi partiya və qeyri-hökumət təşkilatlarına buraxmışdır.

Qondarma “*erməni soyqırımı*”nın 50-ci ildönümü yaxınlaşdıqca erməni diasporasının fəaliyyətində də bir canlanma hiss olunmuş və diasporanın sosial bazası daha da rəngarəng xarakter almışdır. 60-cı illərdən başlayaraq, Ermənistan SSR-də yeni-yeni antitürk əhval-ruhiyəli gizli təşkilatlar və dərnəklər yaratmağa başladı. 1967-

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Türk və Şərqi Avropa xalqları tarixi və tarixin tədrisi metodikası kafedrasının müəllimi, “*Oğuz*” Müstəqil Araşdırmaçılar Qrupunun İdarə Heyətinin üzvü

ci ildə qeyri-rəsmi milliyətçi Milli Birlik Partiyasının yaradılması və mayasında millətçilik ideologiyasının əsas götürülməsi bu partiyanın gizli şəkildə fəaliyyət göstərməsinə gətirib çıxarmışdı. Yerli orqanları da gizli şəkildə fəaliyyət göstərən partiyanın əsas hədəfi Azərbaycan SSR-in ayrılmaz tərkib hissələri olan Qarabağ və Naxçıvan MSSR-nin, eləcə də ermənilərin “*Qərbi Ermənistan*” adlandırdıqları Türkiyənin Şərqi Anadolu bölgəsinin Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi idi. Bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən partiyanın əsas başbirlənləri kütləvi sayda kitablar, bukletlər, xəritələr çap etdirərək gizli şəkildə ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən yerli orqanlarına paylatdırmış, gizli xəfiyyələr vasitəsilə mütəmadi olaraq əhaliyə çatdırmış, eləcə də ölkə xaricindəki erməni diasporasının ayrı-ayrı təşkilat və orqanlarına çatdırılmasına nail olmuşdur. Lakin qısa müddət ərzində SSRİ Təhlükəsizlik Orqanları tərəfindən partiyanın fəaliyyətinə son qoyulmuş, fəal üzvləri isə həbs cəzasına məhkum edilmişdir. Digər təşkilatların ölkə xaricindəki nümayəndəlikləri də iri şəhərlərdə bu istiqamətdə bir sıra kompaniyaları davam etdirməkdə maraqlı idilər. Xüsusilə, ABŞ-da, Fransada, SSRİ-də və digər aparıcı ölkələrdə Türk düşmənçiliyi adı altında keçirilən kompaniya kütləvililiyi ilə diqqəti cəlb etmişdir. Belə ki, Ermənistan SSR hökumətinin qondarma “*erməni soyqırımı*”nın 50-ci ildönümü ilə bağlı ölkə rəhbərlərinə, hökumət üzvlərinə, beynəlxalq təşkilatlara, mədəniyyət mərkəzlərinə, universitet rektorlarına, dünyanın tanınmış simalarına göndərmiş olduğu məktublarda açıq-aşkar Türk düşmənçiliyi, qisas məqamının yaxınlaşdığı qeyd olunmuş, ümumtürk düşmənçilik əhval-ruhiyyəsi daha çox qabardılmışdır. 1964-cü ildən başlayaraq, davam edən kompaniyada dünyadakı erməni təşkilatlarının və dərnəklərinin sayında nəzərəcarpacaq dərəcədə artım hiss olundu, yüzlərlə yeni erməni birlikləri yarandı. Təkcə ABŞ-da erməni təşkilatlarının ümumi sayı 1228-ə çatdı ki, bunların da 182-si kilsələr idi. (Bilal Şimşir, səh. 373) Təşkilatların sayı artıqca onların fəaliyyəti də genişlənməkdə idi. Daş-

naqsütyun partiyasının xeyir-duası ilə açılan yeni yaranmış təşkilatlardan biri də Erməni Məsələsini Müdafiə Komitəsi idi. Komitənin qısa müddət ərzində bir sıra iri şəhərlərdə nümayəndəlikləri açıldı. Açılmış təşkilatlarının maliyyələşdirilməsində daha çox mərkəzi qərargahı Portuqaliyada yerləşən Gülbənkyan fondunun mühüm rolu olmuşdur. Təşkilatın 1966-cı il fəaliyyət hesabatında dünya ermənilərinə təxminən 1 milyon 548 min 330 dollar verildiyi qeyd edilmişdir. Ayrılmış vəsait dünyanın müxtəlif yerlərinə səpələnmiş ermənilərin mədəniyyət, təhsil və sənət sahələrində inkişafına və sosial yardım məqsədilə olan ehtiyaclarına xərclənmişdir. 1956-cı ildən fəaliyyətə başlayan dərnəyin 31 dekabr 1966-cı ilə qədərki fəaliyyəti dövründə erməni vətəndaşlarına verilmiş vəsaitin ümumi məbləği 9 milyon 781 min 730 dollar təşkil etmişdir. (Bilal Şimşir, səh. 374)

Yuxarıda qeyd etdik ki, Sovet dövləti Eçmiədzindəki erməni kilsəsinin vasitəsilə xarici erməni təşkilatlarına təsir etməyə çalışırdı. Eyni zamanda SSRİ-də akkreditə olunmuş diplomatik korpusun nümayəndələrinin və səfirlərin Cənubi Qafqaza səfərləri zamanı kilsə rəhbərləri ilə görüşləri təşkil edilirdi. Belə bir səfər 1963-cü il martın 18-23-də oldu. Heyətin tərkibində Türkiyənin SSRİ-dəki səfiri Fahri Korutürk də vardı. Ermənistana səfər edən diplomatik korpusun nümayəndələri və səfirlər bir sıra görüşlər keçirdilər. Qədim əlyazmalar institutu ilə tanış olduqdan sonra Eçmiədzində erməni katalikosu ilə söhbət etdilər. Daha sonra kilsə ilə tanış oldular. Katalikos I Vazgen erməni kilsəsinin bütün dünyada “sülhə tərəfdar” olduğunu bildirirdi.

60-ci illərin əvvəllərində Türkiyə Avropa Birliyinə üzv olmaq üçün müraciət etdi. Bundan sonra təkcə erməni dairələri deyil, sovetlər də hərəkətə keçdi. Erməni dairələri Türkiyənin Avropa Birliyinə üzv olmasının əleyhinə çıxdılar. Xüsusilə, xarici ölkələrdəki erməni diaspora təşkilatları sovet-Türk yaxınlaşmasının açıq şəkildə əleyhinə çıxdılar. İdeoloji müxtəlifliyinə baxmayaraq, Ermənistandakı kommunistlərin dias-

porada təmsil olunan ermənilərdən fərqi o qədər də çox deyildi. Kommunistlər mövcud sovet sisteminin şərtləri altında hərəkət etməyə məcbur idilər. 1965-ci ildə Ermənistanda uydurma “*erməni soyqırımı*”nın ildönümünün geniş keçirilməsi sovet-Türk münasibətlərində yenidən narahatlıq yaratdı. Çünki mərkəzin icazəsi olmadan SSRİ-ni təşkil edən respublikalardan birində belə tədbirlərin keçirilməsi yolverilməz idi. Aprelin 20-də Yerevan Dövlət Universitetinin yeni binasında Ermənistan Elmlər Akademiyasının və Universitetin ermənilərin uydurma “*soyqırımı*”nın 50 illiyinə həsr edilmiş birgə elmi sessiyası keçirildi. Sessiyanı giriş sözü ilə EA-nın prezidenti V. Ambartsumyan açdı. Hüquq elmləri doktoru, professor A. Yesayan “*Osmanlı imperiyasında erməni xalqının soyqırımı və beynəlxalq imperializm*” adlı məruzə ilə çıxış etdi. Digər nətiqlər də tarixdə heç bir zaman olmayan “*erməni soyqırımı*”ndan geniş söz açdılar. Aprelin 21-də Yerevanda incəsənət işçiləri evində Ermənistan ali məktəblərində təhsil alan xarici ölkələrdən olan erməni tələbələrin iştirakı ilə uydurma “*soyqırım*”a həsr edilmiş gecə keçirildi. Gecəni giriş sözü ilə Xaricdə Yaşayan Ermənilərlə Mədəni Əlaqələr Komitəsinin sədri V. Amaspyan açdı. Sonra şair Gevorg Emin çıxış etdi. Daha sonra akademik A. Şaginyan, tələbələr A. Arabyan, M. Adamyan, T. Torosyan, şair Silva Kaputikyan nitqində Osmanlı imperiyasını bu “*faciəni*” törətməkdə günahkar hesab edirdilər. (Musa Qasımlı, səh.139-140)

Kifayət qədər güclənmiş təşkilatların hökumətlə birgə fəaliyyəti nəticəsində 24 aprel 1965-ci ildə ilk dəfə olaraq Yerevanda siyasi gərginlik hiss olunmağa başladı. Məhz həmin gün A. Spandaryan adına Yerevan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının binasında şəhər ictimaiyyəti nümayəndələrinin uydurma “*soyqırım*”la bağlı tədbiri keçirildi. Toplantının Rəyasət Heyətində Ermənistan rəhbərləri Q. Arutunyan, H. Arutunyan, E. Asatryan, O. Baqdasaryan, D. Draqunskiy, Y. Zarobyan, A.

Koçinyan, M. Melkonyan, Q. Ter-Qazaryan, B. Muradyan, S. Arakelyan, S. Poqosyan, nazirlər, yazıçı, şair və alimlər əyləşmişdilər. Bütün ermənilərin katalikosu I Vazgen də burada idi. Tədbirdə həmçinin Suriya, Fransa, Livan, İran və başqa ölkələrdən gəlmiş 200-ə yaxın erməni iştirak edirdi. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri H. Arutunyan toplantını açaraq bu günün bir daha təkrarlanmayacağı inamı ilə xatırlatdı, genosid siyasətini ittiham etdi. Məruzə edən Ermənistan EA-nın prezidenti V. A. Ambartsumyan çıxışında tez-tez “*Sultan Türkiyəsinin müstəmləkəçiləri əvvəlcədən hazırladıqları planı həyata keçirdilər, Qərbi Ermənistanda erməni əhalisini kütləvi şəkildə məhv etdilər*” kimi sərsəm fikirlər səsləndirdi. Bundan sonra iclas bağlı elan edildi. Ermənistan rəhbərliyi özünü mərkəzin tənqidlərindən qorumaq üçün xarici qonaqların Yerevandakı Lenin abidəsinə çələng qoymalarını təşkil etdi. Həmin gün sahəsi 200 hektardan çox olan Çiçernakabert parkında uydurma “*erməni soyqırımı*” qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidənin açılışı oldu. Bu zaman Yerevan küçələrinə çıxan dörd yüz mindən artıq erməni əbədi məşəl abidəsinə ziyarət etdilər. Əvvəlcə sakit məcrada davam edən nümayiş daha sonra nəzarətdən çıxmış, bir sıra obyektlərə ciddi ziyan dəymiş, qatı antitürk düşmənçiliyi ruhunda şüarlar səsləndirilmişdir. Nümayişçilərin əsas tələbləri Türkiyənin 1915-ci il hadisələrini soyqırımı olaraq tanımasını və Şərqi Anadolu torpaqlarının Ermənistana birləşdirilməsi və s. olmuşdur. Nümayiş və mitinqlərin yatırılmasında keçmiş hökumət və dini rəhbərlərin qabaqleyici tədbirləri də bir nəticə verməmişdir. Yalnız güc strukturlarının iş qarışmasından sonra nümayiş dağıdılmış və bir sıra nümayiş iştirakçıları həbs edilmişdir. Erməni qəzetləri sonradan bu hadisəni yalnız matəm kimi deyil, “*milli tarixin yaddaş səhifəsi*” kimi qiymətləndirirdi. Ermənistan mətbuatında Q. Qaroyan, D. J. Kirakosyan, M. Nersisyan və başqalarının uydurma “*soyqırım*”a həsr olunmuş məqalələri çap edildi. Belə hərəkətlər Türkiyə tərəfdən narahatlıqla izlənilirdi. Əslində,

SSRİ rəhbərliyinin bu məsələyə münasibəti heç də radikal olmamış, əksinə bu tipli nümayişlərin keçirilməsinə gizli şəkildə dəstək verilmişdir. (Musa Qasımlı, səh.139-140)

Məlum olduğu kimi, erməni diasporası, Ermənistan hökuməti və daşnaqlar qondarma “*erməni soyqırımı*”nın 50-ci ildönümü ilə əlaqədar olaraq dünyanın hər tərəfində iri miqyaslı kompaniyaların keçirilməsi haqqında bildirişlər yayımlamağa başladılar. Xüsusilə, ermənilərin böyük patriarxı, Eçmiədzin Katalikosu I Vazgenin və “*Böyük Kilikiya Katalikosu*” kimi tanınan I Xorenin dünya ermənilərinə müraciəti bu prosesi bir qədər də sürətləndirdi. 1964-cü ildən başlanan erməni mihiyyətçiliyinin yeni dalğası məhz bu Katalikosların çağırışlarından sonra daha da şiddətləndi. “*Soyqırımı*” qurbanlarının xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində bir sıra iri şəhərlərdə abidələrin ucaldılmasına başlandı. ABŞ-da ilk erməni “*soyqırımı*” abidəsi Kaliforniya ştatının Montebello şəhərində ucaldıldı. Rəsmi açılış mərasimi 21 aprel 1968-ci ildə təşkil edildi. Türkiyəni hədəfə alan bu abidənin ucaldılmasına qarşı mübarizə aparan və heç olmasa abidənin üzərində yazılacaq sözlərin daha yumşaq olması üçün Türkiyə Cümhuriyyətinin Vaşinqtondakı səfirliyi ABŞ-da Xairici İşlər Nazirliyi səviyyəsində ard-arda düzənlədiyi tədbirlərə baxmayaraq, abidənin üzərinə bu ifadələr həkk etdirildi: “*Türklərin insanlığa qarşı təşkil etdikləri qətlə və Türklər tərəfindən qətlə yetirilən ermənilərin xatirəsinə*”. Göründüyü kimi, abidənin üzərində həkk etdirilən bu yazı Türklərin qaniçən, vəhşi, barbar xalq olduğunu dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaq baxımından erməni diasporasının növbəti oyunu idi.

Bu abidənin açılışından sonra daha da fəallaşan erməni diaspora təşkilatları digər iri şəhərlərdə də bu kimi abidələrin qoyulmasına başladılar. Əslində abidələrin ucaldılmasında əsas məqsəd qondarma “*soyqırımı*” qurbanlarının xatirəsinə əbədiləşdirməkdən daha çox dünyada Türk düşmənçiliyini daha da qızışdırmaq idi.

Qeyd edək ki, ilk dəfə belə bir abidə 7 ok-

tyabr 1967-ci ildə Ermənistan SSR-nin paytaxtı Yerevan şəhərinin mərkəzi meydanlarından birində ucaldıldı. Bu abidə də birinci abidədən elə də fərqlənmirdi. Burada da Türk düşmənçiliyi, xüsusilə, Osmanlı Türklərinin erməniləri kütləvi “*soyqırımı*”na məruz qoyduqlarını və kommunizm ideologiyasının bu və ya digər formada dəstəkləndiyi aşkar şəkildə qeyd olunurdu.

29 oktyabr 1967-ci ildə Sovet Ermənistanının Sisernakabert şəhərində xatirə daşı şəkilində daha bir “*soyqırımı*” abidəsi ucaldıldı. Açılış mərasimində nitq söyləyən A. Y. Koçinyan “*1915-ci il “soyqırımı”nın yüzilliklər boyunca Osmanlı boyunduruğunda yaşadıkları böyük faciənin son pərdəsi olduğunu, şərqdəki ermənilərin XVIII əsrin əvvəllərində Rusiyaya qatılaraq qurtulmuş olduqlarını, Osmanlıların ermənilərə olan siyasətinin XX əsrdə ilk “soyqırımı” siyasəti olduğunu, bu siyasətin daha sonra faşistlər tərəfindən Avropada daha geniş şəkildə tətbiq edildiyini, hələ də (1967-ci ildə) Vyetnamda qan tökülməkdə olduğunu*” qeyd etdi. Bu fikirlərə qarşı çıxan akademik Ramiz Mehdiyev yazır: “*ermənilər birinci dünya müharibəsi illərində Osmanlı imperiyasında erməni qiyamının nəticələri barədə nə üçün on illiklər boyu şüvən qaldırılar? Onlar özləri öz dövlətinə xain çıxmış, ona arxadan zərbə vurmuş, düşmən tərəfə keçmiş, ölkənin şərqində müsəlman əhalini qırmağa başlamışlar və bunun nəticələrinə görə elə özləri də məsuliyyət daşıyırlar. Guya bu cür əməllərin nəticələri xoşagəlməndə ola bilərmiş. Ermənilər hansı “soyqırımı”ndan danışa bilərlər ki, o vaxt bu söz yox idi. Hələ üstəlik, onlar XX əsrdə “soyqırımı”nın ilk qurbanları olmaq istəyirlər, guya bundan əvvəl bütün müsəlman əhalini qılıncdan keçirən ermənilər özləri deyilmiş və 1904-1907-ci illərdə Namibiyada gerrero və hottentot xalqlarının qırğını olmamışdır*”. Göründüyü kimi, akademik Ramiz Mehdiyev haqlı olaraq ermənilərin XX əsrin ilk “*soyqırımı*” qurbanları olması iddialarını uydurma, cəfəngiyyat adlandırmış və bəhs olunan dövrdə hələ hüquq sistemində “*soyqırımı*” adlı hər hansı bir ifadənin, terminin olmadığını qeyd

etmişdir.

Türkiyənin yaxın müttəfiqi və NATO-nun əsas qurucularından olan ABŞ-ın Montebello şəhərində erməni soyqırımı abidəsinin ucaldılmasının qarşısını ala bilmədiyi kimi, Varşava Paktı ölkəsi SSRİ-nin də buna bənzər abidə ucaltmasına mane ola bilməməsi hər kəsdə bir maraq doğurmaqdadır. Əslində hər iki dövlətin əsas niyyəti Türkiyəyə qarşı erməni diaspora təşkilatlarını hərəkətə gətirmək və bu ölkənin beynəlxalq nüfuzuna sarsıdıcı zərbələr vurmaqdan ibarət idi. Maraqlısı ondan ibarətdir ki, XIX əsrdəki ingiliss-rus rəqabəti bu dəfə amerika-rus yarışması ilə davam etdi.

Erməni diasporasının maaliyyə vəsaitləri hesabına ucaldılan bu abidələrin növbəti Avropada ermənilərin daha çox məskunlaşdığı ölkədə - Fransada ucaldıldı. Fransada ilk erməni "soyqırımı" abidəsi 1971-ci ilin aprel ayında Marsel şəhərində erməni kilsəsinin baxçasında ucaldıldı. Fransa abidə yarışında digər dövlətlərdən geridə qalmaq istəməmiş, əksinə bu cür abidələrin ucaldılmasına hərtərəfli dəstək nümayiş etdirmişdir. O zaman Türkiyənin Fransadakı səfiri Hasan Esat Işık abidənin ucaldılmasına öz kəskin etirazını bildirməklə protest etmiş və Fransanı tərək etmək məcburiyyətində qalmışdır. Ölkəni tərək edən səfir bir daha geri dönməmişdir. Qeyd edək ki, səfir Işık 1967-ci ilin oktyabr ayında Ermənistanda erməni "soyqırımı" abidələrinin ucaldıldığı vaxt Türkiyə Cümhuriyyətinin Moskvadakı səfiri postunda yer almışdı. O zaman səfir Ermənistan SSR-də açılmış bu abidələrin hər iki dövlət arasındakı mövcud əlaqələrin pozulacağına gətirib çıxaracağını dəfələrlə qeyd etmişdir. Fransa bu oyuna gec başlasa da qısa müddət ərzində digər ölkələri geridə qoya bilmişdir. Belə ki, bu gün Fransada erməni "soyqırımı" ilə əlaqədar 34 ədət abidə, xaç, meydan və s. adına rast gəlmək mümkündür.

XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq, bu günə qədər davam edən qondarma "soyqırımı" abidələrinin ucaldılması prosesi nisbətən zəifləməyə başladı. Bu kompaniyaya qoşulan

dövlətlər içərisində Almaniyanın da adını qeyd etmək lazımdır. Belə ki, Almaniya ilk erməni abidəsi 24 aprel 2005-ci ildə Bremen şəhərində açıldı. Qısa müddət ərzində digər iri şəhərlərdə də, o cümlədən, Berlində də bu cür abidələr ucaldıldı. O zaman erməni diaspora fondları bu abidələri daşnaqların ən böyük qələbəsi kimi qeyd edirdilər.

60-ci illərin sonu-70-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq, erməni diasporasının Türk Dünyasına qarşı fəaliyyətində mühüm dəyişiklik baş verdi və dünyanın dörd bir yanında fəaliyyət göstərən Türk diplomatlarına, missiyalarına və təşkilatlarına qarşı geniş terror kompaniyasına start verildi.

Sağır kurbağa

Kurbağalar bir gün yarışma düzenlemiş. Hedef çok yüksek bir kulenin tepesine çıkmakmış. Bir sürü kurbağa da arkadaşlarını seyretmek için toplanmış ve yarış başlamış. Gerçekte seyirciler arasında hiç biri yarışmacıların kulenin tepesine çıkabileceğine inanmıyormuş. Sadece şu sesler duyulabiliyormuş: "Zavallılar! hiç bir zaman başaramayacaklar!"

Yarışmaya başlayan kurbağalar kulenin tepesine ulaşamayınca teker-teker yarışı bırakmaya başlamışlar. İçlerinden sadece bir tanesi inatla ve yılmadan kuleye tırmanmaya çalışıyormuş. Seyirciler bağırma devam ediyorlarmış: "Zavallılar! Hiç bir zaman başaramayacaklar!"

Sonunda bir tanesi hariç, hepsinin ümitleri kırılmış ve bırakmışlar. Ama kalan son kurbağa büyük bir gayret ile mücadele ederek kulenin tepesine çıkmayı başarmış. Diğerleri hayret içerisinde bu işi nasıl başardığını öğrenmek istemişler. Bir kurbağa ona yaklaşmış ve sormuş; 'Bu işi nasıl başardın?' diye. O anda farkına varmışlar ki; Kuleye çıkan kurbağa sağır olmuş!

Məşhur rus səyyahı Afanasi Nikitin müsəlman imiş?

Natiq Rəhimov*

XV-XVI əsrlər tarixdə coğrafi kəşflər əsri kimi tanınır. Məhz həmin dövrdə dünyanın ən ucqar nöqtələri elm aləminə məlum olmuş və xəritəyə salınmışdır. Orta əsr səyyahları arasında özünəməxsus yerə malik olan, Kolumb, Magellan, Ameriqo Vespuççi kimi tədqiqatçılarla bir sırada adı çəkilən şəxsiyyətlərdən biri də məşhur rus səyyahı Afanasi Nikitindir.

Öz yazılarından məlum olduğu kimi, Afanasi Nikitinin əsas məqsədi Şərq bazarlarında rus malına olan tələbatı öyrənmək idi. Onun səyahətləri 1466-cı ildə başlamış və təqribən 8 il davam etmişdir. Məhz həmin ildə Nikitin daha bir neçə tacirlə birlikdə iki gəmidə qədim rus şəhəri Tveri tərk edib, Volqa çayı boyunca cənub istiqamətində yola düşür. Həştərxan yaxınlığında yerli hakimlə aralarında yaranmış anlaşılmazlıq üzündən tacirlərin gəmiləri qarət olunur. Nikitin yoluna davam edib, əvvəlcə Dərbəndə, oradan da *“sönməyən alovun yandığı”* Bakıya gəlir. Sonra o, şimaldan cənuba İran torpaqlarını arxada qoyaraq, dəniz yolu vasitəsilə Hindistana keçir. Müflisləşmiş səyyah Hindistan torpağında yolun hər qarışını min bir əziyyətlə qət edirdi. Yol boyu xırda ticarətlə məşğul olan Nikitin öz yol xərcini çətinliklə təmin edə bilirdi. Hindistanda yüksək qiymətə sata biləcəyi ümidi ilə aldığı cins atla hərəkət etmək də əlavə çətinliklər törədirdi. Nəhayət, səyyah Hindistanın mərkəzi vilayətlərini idarə edən müsəlman Bəhmənilər dövlətinin paytaxtı Bidar şəhərinə gəlir. Nikitin burada Bəhmənilərin böyük vəziri, bacarıqlı sərkərdə və bilikli alim kimi tanınan Mahmud Havanla tanış olur. Məhz böyük vəzirin nüfuzu sayəsində o, radikal düşüncəli bəzi yerli hakimlərin təzyiqlərindən amanda qalır. Üç il Hindistan torpaqlarında gəzib-

dolaşdıqdan sonra Nikitin Vətənə qayıtmaq qərarına gəlir. O, İran və Türkiyədən keçərək, Qara dəniz vasitəsilə Rusiya ərazisinə daxil olur, amma öz şəhəri Tverə çatmadan Smolensk yaxınlığında vəfat edir.

Afanasi Nikitinin səyahəti həm də ona görə müstəsna əhəmiyyət daşıyır ki, o, Avropadan Hindistana gedən dəniz yolunu kəşf etmiş Portuqaliya səyyahı Vasko da Qamadan 25 il əvvəl Hindistanda olmuşdur. Nikitin öz səfər xatirələrini *“Üç dəniz arxasına səyahət”* adlı gündəlikdə qeyd edirdi. Səyyah öz zəmanəsi üçün fantastik sayıla biləcək məsafə qət edərək, 3 dənizi üzüb keçmişdi. Bunlar Xəzər dənizi, Ərəbistan dənizi və Qara dəniz idi.

Afanasi Nikitinin vəfatından dərhal sonra onun səfər gündəliyi Moskva knyazının katibi Vasili Mamırovun əlinə keçmiş, artıq XV əsrin sonlarında Rusiyanın Salməmələr məcmuəsinə daxil edilmiş, II Sofiya və Lvov salnamələrində öz əksini tapmışdı.

Hər şeydən öncə onu qeyd etmək lazımdır ki, Afanasi Nikitinin səfər gündəliyinin mətni katiblər və xristian rahibləri tərəfindən dəfələrlə köçürüldüyü üçün, müəllifin orijinal əlyazması bizə gəlib-çatmamışdır. Hal-hazırda gündəliyin 3 mötəbər əlyazma nüsxəsi məlumdur: Salməmələr, Troitsa və Suxanov nüsxələri. Bu nüsxələr arasında kifayət qədər fərqlər mövcuddur. Elə bu fərqlər kitabın mətninin sonralar dəyişiklik və təhriflərə məruz qaldığını göstərir. Lakin bütün bu təhriflərə baxmayaraq, əsərdə diqqət çəkici xeyli məqamlara rast gəlmək mümkündür.

Nikitin gəzdiyi ölkələrdə əhalinin dini inancları, adət-ənənələri və məşhur ziyarətgahlarla maraqlanırdı. Onun hinduizm dinində əsas ziyarətgahlardan

* Dini Araşdırmalar Mərkəzinin icraçı direktoru, ilahiyyatçı

sayılan Parvat məbədinə getməsi və orada keçirilən ibadət mərasimini ətraflı təsvir etməsi dediklərimizə sübutdur. Gündəlikdəki yazılardan məlum olur ki, o, fars, Türk və hind dillərini kifayət qədər öyrənməyə nail olmuşdu. Ümumiyyətlə Afanasi Nikitin hər şey maraqlandırır: geyim dəbləri, yeməklər, silahlar, müharibə qaydaları, heyvanat və bitki aləmi, bazarlardakı vəziyyət və s.

“*Üç dəniz arxasına səyahəti*” oxuyarkən, kitabın mətni boyunca müəllifin dini baxışlarının nə qədər təbəddülata uğradığının şahidi oluruq. Nikitin öz gündəliyini xristian əqidəsinə uyğun olan dua ilə başlayır və səfərə çıxarkən həm xristian keşişlərindən, həm də yerli knyazlardan xeyir-dua aldığı bildirir. Lakin gündəliyin sonrakı səhifələrində müəllifin xristian dininə bağlılığını nümayiş etdirən sübutlar getdikcə azalır, bunun əvəzinə Nikitinin müsəlmanlara və İslam dininə rəğbətini göstərən ifadələr görünməyə başlayır.

Afanasi Nikitinin Hindistanda keçirdiyi günlər haqqında xatirələrində bir maraqlı məqam diqqətə layiqdir. Səyyah səfərinin lap əvvəlində bütün əmlakını, o cümlədən, kitablarını və təqvimini də itirdiyi üçün, xristian dini ayinlərini vaxtında icra etməyə çətinlik çəkirdi. Müsəlman Bəhmənilər dövlətində hicri təqvim işləndiyinə görə, xristian dini ayinlərinin miladi təqvimlə vaxtını dəqiq bilmək səyyah üçün qeyri-mümkün idi. Buna görə Afanasi Nikitin bir müddət təqribi hesablamalar vasitəsilə xristian təqviminin əlamətdar günlərini təyin edir və dini ayinləri yerinə yetirir. Maraqlıdır ki, bu zaman Nikitin Tanrıya müsəlman duaları ilə müraciət edirmiş. Dua orijinalda belə səslənir: “*Tanrıdan istəməni ol saklasın. Ollo xudo, ollo akber, ollo raqim, ollo kerim. Tanrısen, Xudo sensen*”.

Bir müddət keçdikdən sonra Afanasi Nikitin xristian ayinlərinin vaxtını təqribi də olsa təyin etmək fikrindən əl çəkir və müsəlmanlarla birlikdə dini ayinləri icra etməyə başlayır. O yazır: “*Mühəmməd Rəsulullahın dininə əsasən, müsəlmanların ulu bayramından bir ay əvvəl Bidardan çıxdım. Pasxa, İsanın dirilməsi bayramları nə vaxtdır bilmirəm. Müsəlmanlarla birlikdə onların oruc vaxtında oruc tutdum, onlarla eyni vaxtda orucumu qurtardım*”.

Diqqət yetirin ki, burada müəllif İslam peyğəmbərini müsəlman əqidəsinə tam uyğun olaraq “*Rəsulullah*”, yəni Allahın elçisi adlandırır.

Afanasi Nikitinin yerli müsəlman feodalı Məlik Həsən Bəhri ilə görüşünün təsviri də gündəliyin maraqlı hissələrindəndir. Məlik səyyaha təklif edir ki, İslam dinini qəbul etsin. Lakin mətndən görünür ki, bu təklif məcburi deyildi. Nikitin həmin söhbətdən sonra qəlbində yaranmış təlatümü bu sözlərlə təsvir edir: “*Vay mənim halıma! Düz yoldan azmışam, bilmirəm ki, hansı yolla gedim. Ey hər şeyə qadir olan, yeri-göyü yaradan Tanrı! Öz bəndəndən üz çevirmə, məyusluq içindəyəm. İlahi, mənə rəhmin gəlsin, axı, mənə sən yaratmışsan. Mənə düzgün yoldan döndərmə. İlahi, mənə öz düzgün yoluna hidayət et. Mən ehtiyac üzündən sənə yaxşı bəndəlik etməmişəm, günlərimi şər içində yaşamışam*”. Dua bu sözlərlə qurtarır: “*Allah pərvərdigar, Allah sənsən. Kərim Allah, rəhim Allah, əlhəmdulillah*”. Bu ifadələr müəllifin qəlbində öz keçmiş əqidəsinə qarşı şübhələrin yarandığını və onun “*düzgün yol*” - sira tələ müstəqim axtarışında olduğunu göstərir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Afanasi Nikitinin gündəliyi lap əvvəldən xristian rahiblərin əlinə keçdiyi üçün, onun mətnində xeyli uyğunsuzluqlar mövcuddur. Belə ki, burada xristian əqidəsi ilə müsəlman əqidəsinə bildirən ifadələr bir-birinə qarışıb. Bəzi yerlərdə müəllifin dilindən söylənən və İsa Məsihi tanrı kimi vəsf edən cümlələrə rast gəlinir. Bəzən isə Nikitinin obrazı böyük çətinliklə öz əqidəsinə qoruyan təəssübkeş xristian təsiri bağışlayır. Məşhur amerikalı tədqiqatçı Lenkoff və başqaları bu cümlələrin xristian katiblər tərəfindən mətnə sonradan əlavə edildiyini bildirirlər.

“*Üç dəniz arxasına səyahət*”, müəllifin əhatəli bir duası ilə sona çatır. Bu duanın mətninin mövzu ilə bağlılığını nəzərə alaraq, onu orijinalda olduğu kimi səsləndiririk: “*İsa rux ollo, alik solom. Ollo akber. La iləqıla illollo. Ollo pervordiqer. Alxamdu lillo, şukur xudo afatad. Bismilnaqi raxman irraqim. Xuvo muqu ləzi lə iləqu illə quə. Alimulqaybi va şaqadati. Xuva raxmanu raqim. Xuva moqu ləzi lə iləqa illəxu*”. Zənnimizcə, bu sözlərin

tərcüməsini söyləməyə ehtiyac yoxdur. Yalnız İsanın xristianlıqda olduğu kimi, “Allahın oğlu” deyil, əsil müsəlman əqidəsinə, “Allahın ruhu” adlandırıldığı vurğulamaq istərdik. Duanın sonunda isə azacıq təhrif olunmuş şəkildə Allah-təalanın gözəl adlarından 28-i çağırılır: “*əl-Məlik, əl-Quddus, əs-Səlam, əl-Mömin, əl-Muheymin, əl-Əziz, əl-Cabbar, əl-Mutəkəbbir, əl-Xaliq, əl-Bari, əl-Musəvvir, əl-Ğafir, əl-Qəhhar, əl-Vahid, ər-Raziq, əl-Faiq, əl-Alim, əl-Qabiz, əl-Basit, əl-Hafiz, ər-Rəfi, əl-Məvuf, əl-Muzill, əs-Səmi, əl-Bəsir, əl-*

Qaim, əl-Adil, əl-Lətif!”. Kitabın sonluğunu təşkil edən bu müqəddəs kəlmələr sanki bir müsəlmanın ölümqabağı söylədiyi kəlməyi-şəhadət cümlələrini xatırladır.

Sonda bu məşhur rus səyyahının İslamı qəbul etməsi barədə gətirilən sübutlara inanıb-inanmamağı oxuyucuların öz öhdəsinə buraxırıq. Yalnız bunu xatırlatmaq istərdik ki, Afanasi Nikitindən təqribən 30 il əvvəl Hindistana səfər etmiş italyan səyyahı Nikola de Konti də Hindistanda İslamı qəbul etmiş və orada evlənərək bir müddət yaşamışdı.

“Bu adamlardan ehtiyatlı olun: Əlinizdən topraqlarınızı almağa gəlirlər!”

1957-ci ildə Amerikanın cənubunda araşdırma aparmaq üçün baza quran Nasanın ekspeditorlarını bir gün azyaşlı qırmızıdərilili uşaq görür və qaça-qaça uzaqda olan düşərgələrinə gedib babasına xəbər verir.

-Baba, ağ adamlar gəlib, aşağıdakı vadidə gördüm... Çoxdular və nəsə edirlər. Yaşlı qırmızıdərilili fikrə gedir..Əsəbi halda

-Onlarla danışdın?

-Xeyr, məni görmədilər. Mən böyük tərənin üzərindən onları izlədim.

-Onda səhər yanlarına get və orada nə axtarıqlarını soruş.

Kiçik qırmızıdərilili ertəsi səhər yola düşür. Ekspeditorların yanına çatır və ağ adamlardan birinə:

-Burada nə edirsiniz? deyər soruşur

Ağ adamlardan bir neçəsi uşağın başını tumarlayaraq gülümsəyərək:

- Gecələr səmada parlayan bir şey var ha, biz burdan onu seyr edirik.

-Ayı?! Yaxşı, amma niyə?

Adamlar kiçik uşağın sualına yenə gülümsəyərək cavablandırırlar.

-Gələcəkdə... çox illər sonra burdan ora insanları apara və orada yeni bir həyat qura bilmək üçün... Anladınmı?

Kiçik qırmızıdərilili tam anlamasa da «Anladım» deyir və qaça-qaça uzaqlaşır ordan.

Qaçaraq babasının yanına gedir və özünə dey-

ilənləri izah edir. Yaşlı qırmızıdərilili nəvəsinin izah etdiklərini dinlədikdən sonra çox əsəbləşir, qışqırır bağırır.

Ertəsi səhər yenə nəvəsinin yanına çağırır, heyvan dərisi üzərinə sərt bir çubuqla və öz dillərində yazdığı qeydi ona uzadaraq deyir ki:

-Götür bunu, ağ adamlara ver və onlara de ki;

«Bunu babam göndərdi... Ora, yəni aya getdiyinizdə bunu oradakılara verərsiniz».

Kiçik qırmızıdərilili babasının dediyi kimi də edir. Ağ adamlardan birinə qeydi verir, babasının dediklərini də çatdırır və ordan uzaqlaşır.

Ekspeditorlar müəyyən hissələri yandırılmış dəri parçasına baxıb saatlarla gülürlər.

Ancaq hadisədən bir neçə gün keçdikdən sonra, yaşlı qırmızıdərilinin o qeydlə ayda yaşayanlara necə bir mesaj çatdırmaq istədiyi ilə maraqlanmağa başlayırlar. Bu maraq gündən-günə elə böyüyür ki, bir tərcüməçi çağırmağa qərar verirlər.

Tərcüməçi gəldiyində hər kəs bir yerə toplaşır və maraqla gözləməyə başlayırlar. Bu vaxt gülüşmələr hələ arada bir davam edir.

Tərcüməçi dəri parçasını əlinə alır, oxuyur və ağlamağa başlayır. Hər kəs çəşir. Tərcüməçi yaşlı gözlərlə üzünü adamlara çevirir və deyir ki;

-Dəri parçasında bu sözlər yazılmışdı:

«Bu adamlardan ehtiyatlı olun: Əlinizdən topraqlarınızı almağa gəlirlər!»

“Türk Dünyası QHT-lər Birliyinin yaradılması” mövzusunda konfrans keçirildi

“Müasir İnkişaf” İctimai Birliyi, “Türk Hərəkəti” İctimai Birliyi və Türk Ocaqlarının Bakı Təmsilçiliyinin birgə təşkilatçılığı ilə 3 oktyabr Dünya Türklərinin Həmrəylik Günü münasibətilə “Türk Dünyası QHT-lər Birliyinin yaradılması” mövzusunda konfrans keçirildi.

Tədbiri giriş sözüylə açan **“Müasir İnkişaf” İctimai Birliyinin İdarə Heyətinin sədri Mübariz Göyüşlü** iştirakçıları salamlayırdan sonra hər kəsi “3 oktyabr Türk Dövlətlərinin Birliyi Günü – Dünya Türklərinin Həmrəylik Günü” münasibətilə təbrik etdi: “Bu, təsadüfi bir gün deyil. Türk dövlət başçılarının 2010-cu ildə Türk Dövlətlərinin Birliyi Günü, Əməkdaşlığı Günü, Dünya Türklərinin Həmrəylik Günü kimi İstanbulda keçirilən Zirvə Sammitinin yekun bəyannaməsində qəbul edilib”. O, Türk Dünyası Qeyri-Hökumət Təşkilatlarının birliyinin yaradılmasının yeni deyil, gündəmdə olan bir məsələ olduğunu söyləyib: “Bu istiqamətdə diqqətəlayiq çalışmaları Azərbaycanın ən böyük QHT platforması olan Milli QHT Forumu edib. Yalnız bəzi obyektiv və subyektiv səbəblərdən ən son məqama qədər bu işi həyata keçirmək mümkün olmayıb. Müzakirəmizin mahiyyəti isə bu məsələylə bağlı təkliflər toplusunu Türk dövlətlərinin rəsmi qurumlarına, eyni zamanda da Türk dövlət başçılarına göndərməkdir. Bu işin təşkil olunmasının zamanı çatıb. Madam ki, rəsmi səviyyədə əlaqələr sürətlənir, genişlənir niyə də ictimai sektorda bu istiqamətdə işlər görülməsin, niyə Türk Dünyası bu sektorda da bir araya gəlməsin? Bu baxımdan rəsmi qurumlar məsələni öz himayələrinə götürməli, amma iş aparıcı qeyri-hökumət təşkilatlarının fəallığıyla təşkil olunmalıdır. Azərbaycanda bunun üçün Milli QHT Forumu ilə yanaşı, Prezident yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası platformasının olması da işin təşkili üçün böyük dəstək ola bilər”.

Tədbirin digər təşkilatçısı, “Türk Hərəkəti” İctimai Birliyinin sədri Həbib Ələk-

bərsöy da öz növbəsində iştirakçıları salamladıqdan sonra bayram münasibətilə hamını təbrik etdi. Bildirdi ki, Gənc Türklər Hərəkətinin bazasında yaranan “Türk Hərəkəti” İctimai Birliyinin ana prinsiplərini bu ideyalar təşkil edirdi. Hələ 1999-cu ildən bu prinsiplərə əsasən görülən işlərdən danışan Həbib bəy qeyd etdi ki, ölkənin inkişafında Qeyri-Hökumət Təşkilatları çox böyük töhfə verməkdədir: “Türk ölkələri arasında müxtəlif sahələrdə birliklər yaradılmış, formalaşmış və inkişafdadır. Amma Qeyri-Hökumət Təşkilatlarının mərkəzləşmə forması yoxdur. Məhz bu baxımdan bu məsələ çox önəmlidir”. Çıxışının sonunda Həbib bəy hər kəsi bu məsələdə dəstək olmağa çağırırdı.

Milli QHT Forumunun prezidenti Rauf Zeyni bu işin, çox müqəddəs və vacib olduğunu dedi: “2004-cü ildə Forumu Azay Quliyevin rəhbərlik etdiyi vaxtda bu ideyanı təklif olaraq irəli sürdük. Bu istiqamətdə bir neçə işlər də görüldü. Amma maliyyə imkanları ucubandan gerçəkləşdirə bilmədik. 2008-ci ildən mən Forumun prezidenti seçiləndən sonra layihə yazıldı, büdcə təyin olundu. Ramiz Mehdiyevə məktub ünvanladım. Eləcə də beynəlxalq qurumlara müraciətlər etdik. TİKA tədbirin keçiriləcəyi halda 20 min dollar vəsait ayıracağına rəsmi məktubla bildirdi. Təklifimiz dövlət tərəfindən də dəstəkləndi. Lakin bu işi sona çatdırma bilmədik. Mən çox sevinirəm ki, dostlarımız bu məsələni sönməyə qoymurlar, çox gözəl təşəbbüslə çıxış edirlər. İrəli sürdüyünüz bu təşəbbüsdə sizinlə bir yerdəyik, tərəfdaşım”. Rauf Zeyni təklif olaraq bu qurumun formalaşdırılması üçün İşçi Qrupunun yaradılmasını, onun saytının yaradılmasını, keçirilən konfransların vaxtının, gününün orada bildirilməsinin vacibliyini söylədi.

Sabiq millət vəkili Nazim Məmmədov çıxışında fondların yaradılması məsələsini önə sürdü. Türkçülüyü bir ideya kimi qəbul etdiyini bildirəndən sonra qeyd etdi ki, Türk Birliyi is-

tiqamətində ictimai inteqrasiya, iqtisadi inteqrasiya daha çox ön plana çıxmalıdır.

Türk Xalqları Beynəlxalq Assambleyasının vitse-prezidenti Yəhya Yusif Canıyar Astanadan məhz bu tədbir üçün gəldiyini bildirib: “Bir zabit kimi, bu cür işlərin başında belə gənclərin olmasıyla qürur duyuram. Bir vaxtlar bu cür məsələlər asanlıqla danışılırdı. Hazırda dünyada Türk adından qorxulur. Anlamırlar ki, Türk Dünyası sivilizasiya tarixidir, intellektual tarixdir”. O, haşiyə çıxaraq Ramil Səfərov məsələsinin Türk dövlətlərində çox yüksək əhval-ruhiyyə yaratdığını dedi. Bildirdi ki, Azərbaycan tarixini, mədəniyyətini, bayrağını təhqir edən Ramil Səfərovun öldürdüyü erməninin taleyi gözləyir. Çıxışçı, Türk Xalqları Beynəlxalq Assambleyası olaraq Türk Dünyası QHT-lər Birliyinin yaradılması ilə bağlı təşəbbüsə qoşulduqlarını bəyan etdi. Eyni zamanda yaradılacaq qurumun qərargahının da tikintisi Qazaxıstanda başa çatmaqda olan Turan şəhərində olmasını təklif olaraq dilinə gətirdi.

Milli Dəyərlər Mərkəzinin sədri Azər Həsənsəyidman, tarix, mədəniyyət sahəsindəki QHT-ləri bu təşəbbüsə cəlb etmək lazım olduğunu vurğulayaraq konkret addımlar atılmasına tərəfdar olduğunu bildirdi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı Xalidə Xalidin çıxışından sonra **AzTV-nin “Turan” verlişinin aparıcısı Zərnışan İnciləbzadə** Türk Dünyasının dünyaya inteqrasiyasını təşkil edən yolda müxtəlif təşkilatların yaradılmasının vacib olduğunu söyləyib. O, eyni zamanda hansı QHT-nin nəyə xidmət elədiyinə diqqət ayrılmasını təklif edib.

Professor Məhəmməd Teymurlunun çıxışından sonra **tarixçi Taryel Faziloğlu** Türk Dünyası QHT-lər Birliyinin yaradılması üçün Türkiyə təcrübəsindən yararlanmağın lazım olduğunu söyləyib. Qeyd edib ki, Türkiyə dövləti Baş Nazirlik yanında Xaricdəki Türklər və Əqraba Topluluqları üzrə komitə təsis edib: “Həmin Komitə isə öz fəaliyyətini Türk Dünyasında fəaliyyət göstərən QHT-lərlə əməkdaşlıq etməklə, Türk Dünyasının inteqrasiyası və tanıtımı üzərində qurub. Bunu bir təklif olaraq önə çıxarıb, mətbuatı

da cəlb edərək piarın qurulması lazımdır”.

Daha sonra tədbirdə Azərbaycan Jurnalist Qadınlar Assosiasiyasının prezidenti Sevil Yusifova; “Türk Hərəkatı” İctimai Birliyinin sədr müavini Nigar İbrahimova; Gürcüstan Gənclərinə Yardım və Maarifləndirmə Dərnəyinin sədri Musa Hacıyev də çıxış edərək müxtəlif təkliflər səsləndiriblər.

Bundan başqa tədbirdə **Qardabani Gənclər Mərkəzinin sədri Məhəmməd Sarıyev; Millətçi Gənclər Təşkilatının sədri İlkin Əliyev; AMEA Fəlsəfə İnstitutunun əməkdaşı Faiq Qəzənfəroğlu; “Türküstan” qəzetinin baş redaktoru Aqıl Camal; Türkiyə Səfirliyinin Din Xidmətləri Müşaviri Sadıq Eraslan; Müstəqil Mətbuat Mərkəzinin sədri Elçin Xalidbəyli; Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə Fondunun əməkdaşı Samirə Haşımzadə** və s. şəxslər, aidyyəti qurumların, KİV-lərin təmsilçiləri, tələbələr iştirak və çıxış ediblər. Tədbirin sonunda Türk Dövlətlərinin Başçılarına, Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasına, Türk Dövlətlərinin Parlament Assambleyasına ünvanlanan və Türk Dünyası QHT-lər Birliyinin yaradılması üçün dörd bənddən ibarət olan Müraciət qəbul olunmuşdur:

-Türk Dünyası QHT-lər Birliyinin yaradılması üçün bu günə qədər görülən işləri dəstəkləyirik.

-Türk Dünyası QHT-lər Birliyinin yaradılmasına nail olmaq üçün dövlət başçılarından və qərargahı İstanbulda yerləşən Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasından bu işlə birbaşa məşğul olmağı, ona dəstək olmağı xahiş edirik.

-Birliyin yaradılması üçün hər bir Türk dövlətində və ya muxtar qurumunda aktiv fəaliyyət göstərən, real imkanlara malik olan aparıcı ictimai təşkilatların nümayəndələrindən ibarət ortaq İşçi Qrupu yaradılmasını məqbul sayırıq.

Konfransın yekun nəticələri ilə bağlı Türk dövlətlərinin başçılarına, Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasının, TÜRK PA-nın, TÜRK-SOY-un, Türk Dünyasının Ağsaqqallar Şurasının, Türk Akademiyasının məlumatlandırılmasını, onlardan bu istiqamətdə görülən işlərə dəstək olmalarını xahiş edirik.

Dünya Türklərinin Həmrəylik Günü möhtəşəm bayram konserti ilə qeyd olunub

Rəşid Behbudov adına Dövlət Mahnı Teatrında Dünya Türklərinin Həmrəylik Günü - Türk Dövlətlərinin Birliyi Günü həsər olunmuş vətənpərvərlik konsert proqramı baş tutub. Tədbir "Müasir İnkişaf" İctimai Birliyi, Bakı Şəhər Gənclər və İdman Baş İdarəsi, "Türk Hərəkatı" İctimai Birliyinin birgə təşkilatçılığı ilə həyata keçirilib.

Hərəkatda böyük həqiqəti özündə əks etdirən kiçik bir zarafatımız var: Bir Türk yaxşı insan deməkdir, iki türk yaxşı dost, üç türk hakimiyyət. Biz birləşsək dünyanı idarə edirik. O zaman dünya ədalət, dostluq və insanlıq qanunları ilə idarə olu-

"Müasir İnkişaf" İctimai Birliyinin İdarə Heyətinin sədri Mübariz Göyüşlü qeyd edib ki, "uzun zamandan bəri, cəmiyyətin ayrı-ayrı fərdlərinin həyata keçirdiyi işləri artıq dövlət başçıları həyata keçirir. Bu çox sevindirici haldır. Ona görə də biz mütəmadi olaraq bayram kimi bu günü qeyd etməliyik".

"Türk Hərəkatı" İctimai Birliyinin sədri Həbib Ələkbərsəy çıxışında 3 oktyabrın mahiyyətindən danışıaraq vurğulayıb ki, "bu gün bayram kimi qeyd etdiyimiz həmin tarixdə Türk xalqlarının birləşməsi və həmrəyliyi istiqamətində Türk dövlətləri Naxçıvan Zirvəsində çox mühüm qərarlar alınmışdı. Bu iqtisadi, siyasi, mədəni və digər sahələri əhatə edirdi. Alınmış mühüm qərarlardan biri də Turan şəhərciyinin yaradılmasıdır ki, hazırda salınan bu şəhərcik Türk Dünyasının mənəvi mərkəzi olacaq. Yəni Avropa üçün Vatikan nəyi ifadə edirsə, Türk Dünyası üçün də Turan şəhəri elə bir mərkəz olacaq. O əməkdaşlığın nəticəsidir ki, bu gün artıq Türk Birliyinin vahid bayrağı var. Başımızın üstündən asılmış bu bayraq Avropa Birliyinin bayrağı kimi simvolik xarakter daşımır, bu bayraq Türkün mənəviyyatını və ruhunu özündə əks etdirdiyindən Türk milləti üçün müqəddəslik simvoludur!" Həbib Ələkbərsəy sonda bir şüar da səsləndirdi: "Bizim

nacaq!"

Bakı Şəhər Gənclər və İdman Baş İdarəsinin rəisi Raqif Abbasov bildirib ki, bu cür konsertlərin keçirilməsində məqsəd Türk Dünyasının bəşəriyyətə tanınmasında rol oynamaqdır: "Türk Dünyası həmişə ədalətin rəmzi kimi qəbul olunub və biz də hesab edirik ki, bu kimi tədbirlər Türk Dünyası haqqındakı bilgiləri daha da artıracaq".

BMT-nin Xalq Yaradıcılığı Şurasının üzvü, həkim Seyfəddin Əsəd, Türk Xalqları Assambleyasının vitse-prezidenti Yəhya Yusif Cənvar və digər qonaqlar öz çıxışlarında təəccüblərini gizlədə bilməyiblər və təşkilatçılara gənclərə bu ruhu aşıladıqları üçün minnətdarlıqlarını bildiriblər.

Bayram konserti Novruz Novruzlu, Şəmistan Əlizamanlı, Nuriyyə Hüseynova, Əlirza Amanbəyli, Nemət Qasımlı, Yaqub Zuruşçunun möhtəşəm ifaları ilə rəvnəqləndirilib. Azərbaycan Sayokan Döyüş növləri Federasiyasının azyaşlı üzvləri maraqlı idman nömrəsilə, Azərbaycanın xalq rəti Rüfət Xəlilzadənin "Azəri inciləri" rəqs qrupu isə "Zəngəzur yallısı"yla çıxış ediblər. Gənclərin bayraq şöləni hər kəsi ayağa qaldırıb. Bayram konserti Novruz Novruzlunun Azərbaycan bayrağına sarılmış halda oxuduğu "Giziroğlu Mustafə bəy" mahnısıyla sona çatıb.

Naxçıvan Bəyannaməsində nələr var?

7 mart 2012-ci il

Azərbaycan, Türkiyə və İranın xarici işlər nazirləri Elmar Məmmədیارov, Əhməd Davudoğlu, Əli Əkbər Salehi arasında Naxçıvanda keçirilən üçtərəfli görüş başa çatmışdır.

Regional əlaqələrin və layihələrin müzakirə olunduğu görüşün yekunlarına dair Naxçıvan Bəyanatı qəbul olunmuşdur.

Azərbaycanın xarici işlər naziri Elmar Məmmədیارov bu görüşün ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsinə zəmin yaradacağına əminlik ifadə etmişdir. Nazir E.Məmmədیارov növbəti görüşün bu ilin sentyabrında Van şəhərində keçiriləcəyini bildirmişdir.

Türkiyənin xarici işlər naziri Əhməd Davudoğlu və İranın xarici işlər naziri Əli Əkbər Salehi də belə görüşlərin gələcəkdə davam etdirilməsinin vacibliyini vurğulamışlar.

AzərTAC Xarici İşlər Nazirliyinin mətbuat xidmətindən daxil olmuş Bəyanatın tam mətnini təqdim edir.

Azərbaycan Respublikası, Türkiyə Respublikası və İran İslam Respublikasının xarici işlər nazirlərinin Naxçıvan Bəyanatı

Azərbaycan Respublikasının xarici işlər naziri Elmar Məmmədیارovun dəvətinə əsasən Türkiyə Respublikasının xarici işlər naziri Əhməd Davudoğlu və İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Əli Əkbər Salehinin (bundan sonra Tərəflər) iştirakı ilə xarici işlər nazirlərinin üçtərəfli görüşünün ikinci sessiyası 2012-ci il martın 7-də Naxçıvan şəhərində keçirilmişdir.

Tərəflər, Ortaq mədəni irs, tarixi köklər və dini dəyərlərə söykənən dostluq və yaxın qonşuluq münasibətlərinin hər üç ölkə xalqlarının əsas mənafələrinə cavab verməsinə və birgə səylərin müştərək maraqların həyata keçirilməsində, müasir təhdid və çağırışların aradan qaldırılmasında vacib-

liyinə inanaraq;

Hər üç ölkə arasında həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əlaqələrin inkişafından məmnunluq ifadə edərək siyasi, iqtisadi, ticarət, mədəniyyət, humanitar, turizm və idman sahələrində əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi imkanlarının araşdırılması qətiyyətlərini vurğulayaraq;

BMT Nizamnaməsinə və beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunmuş əsas norma və prinsiplərinə sadıq olduqlarını bəyan edərək və bütün ölkələrin davamlı inkişafa nail olmaq, bilik və texnologiyalardan azad və bərabər şəkildə yararlanmaq hüquqlarına hörmət edilməsinə vurğulayaraq;

Üç ölkə arasında əməkdaşlığın regional və beynəlxalq sülh və sabitlik, təhlükəsizlik və tərəqqiyə töhfə verdiyini qeyd edərək;

2011-ci il aprelin 16-da İran İslam Respublikasının Urmiyə şəhərində keçirilmiş xarici işlər nazirlərinin üçtərəfli görüşünün ilk iclası zamanı qəbul edilmiş Urmiyə Bəyanatının əhəmiyyətini vurğulayaraq;

2011-ci il noyabrın 29-da İran İslam Respublikasının Tehran şəhərində keçirilmiş Üçtərəfli İqtisadi Komitənin birinci iclasının tövsiyələrini

təsdiq edərək;

Aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

1. Tərəflər qarşılıqlı maraq doğuran mühüm regional və beynəlxalq məsələlərin xarici işlər nazirləri səviyyəsində, həmçinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Asiyada Qarşılıqlı Fəaliyyət və Etimad Tədbirlərinə dair Konfrans və İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı kimi beynəlxalq və regional təşkilatlar çərçivəsində məsləhətləşmələri davam etdirəcəklər.

2. Tərəflər Azərbaycan Respublikasının BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü seçilməsinin regionun ortaq maraqlarına töhfə verəcəyinə inanırlar.

3. Tərəflər Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinə hörmət prinsipləri əsasında tezliklə həll olunmasının vacibliyini qeyd edir və regional əməkdaşlığın təşviqi vasitəsilə sülh və sabitliyin qorunub saxlanılmasının gücləndirilməsinin regional münaqişələrin sülh yolu ilə həllinə müsbət təsir göstərəcəyini və ümumi maraqlara xidmət edəcəyini vurğulayırlar.

4. Tərəflər öz ərazilərinin düşmənçiliyə gətirib çıxara bilən hər hansı bir təhdid və ya fəaliyyət üçün istifadə edilməsinə heç bir halda icazə verməyəcəkləri barədə qətiyyətli olduqlarını ifadə edirlər.

5. Tərəflər terrorizm, ekstremizm və onun bütün forma və təzahürləri, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, narkotik maddələrin və qanunsuz silah alveri, həmçinin insan alveri və qeyri-qanuni miqrasiyaya qarşı mübarizədə əməkdaşlığı gücləndirəcəklər.

6. Tərəflər üç ölkə xalqlarının rifah halının yaxşılaşdırılması, iqtisadi artım və inkişafın gücləndirilməsi məqsədi ilə iqtisadi, enerji, ticarət, sənaye, nəqliyyat, telekommunikasiya, rabitə, mətbuat, mədəniyyət, idman və ətraf mühitin qorunması sahələrində əlaqələrin birgə layihə və əməkdaşlıq planları vasitəsilə daha da inkişaf etdirilməsini təşviq edəcəklər.

7. Tərəflər Üçtərəfli İqtisadi Komitənin tövsiyələrinə uyğun olaraq, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin daha da gücləndirilməsi, həmçinin öz ölkələrində rifah halının və tərəqqinin təşviq edilməsi məqsədilə birgə fəaliyyət göstərməkdə davam edəcəklər.

8. Üçtərəfli İqtisadi Komitə tərəfindən yaradılmış alt komitələr əlavə edilmiş vaxt cədvəlinə uyğun olaraq, Komitənin 2012-ci ilin noyabr ayında Azərbaycanda keçirilməsi nəzərdə tutulan görüşündən əvvəl öz iclaslarını keçirəcəklər.

9. Tərəflər tarixi və mədəni irsin qorunması sahəsində əməkdaşlığı davam etdirəcəklər.

10. Tərəflər mərhələli şəkildə tədbirlərin görülməsi vasitəsilə öz vətəndaşlarının bir-birinin ərazisinə vizasız səyahət etmə imkanlarını nəzərdən keçirəcəklər.

11. Tərəflər Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyinin normaların həyata keçirilməsi sahəsində yeganə səlahiyyətli qurum olduğunu nəzərə alaraq, Nüvə Silahının Yayılmaması haqqında Müqavilə çərçivəsində heç bir ayrışkıllıq və qeyri-bərabərlik olmadan dövlətlərin sülh məqsədləri üçün nüvə enerjisi əldə etmək hüququnu dəstəkləyirlər.

12. Tərəflər Yaxın Şərqdə nüvə və digər kütləvi qırğın silahlarından azad zona yaradılması barədə 1995 sayılı Yaxın Şərq üzrə Qətnamənin həyata keçirilməsi üçün fəaliyyət planının qəbul edildiyi 2010-cu il tarixli Nüvə Silahının Yayılmaması haqqında Müqavilənin yenidən nəzərdən keçirilməsi üzrə Konfransın yekun sənədini dəstəkləyirlər.

13. Tərəflər dövlət sərhədindən buraxılış məntəqələrinin infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və sərhəd və gömrük məsələlərində təcrübə mübadiləsi imkanlarını araşdıracaqlar.

14. Tərəflər Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolunun mövcud Naxçıvan–Culfa–Təbriz dəmir yoluna birləşdirilməsi imkanlarını araşdıracaqlar.

15. Növbəti görüş 2012-ci ilin sentyabr ayında Türkiyənin Van şəhərində keçiriləcəkdir.

Fəal interaktiv təlim müasir dövrün tələbi kimi

Elvin Səlimov*

Təhsilimizin bugünkü vəziyyəti bizim gələcəyimiz haqqında ən yaxşı proqnoz mənbəyidir. Gələcəyimiz bu gün ümumtəhsil məktəblərində, təhsilə onun səviyyəsinə, səmərəliliyinə göstərilən qayğıdan asılıdır. Təhsil islahatının keçirilməsi, fənn kurikulumlarının hazırlanması və tətbiqinə başlanması gələcəyə ümidlə baxmağa əsas verir.

Bu proqram və sənədlər təhsil prosesinin, fənn tədrisinin yenidən qurulmasını tədricən ənənəvi dərs tipindən fəal interaktiv təlimə keçilməsini zəruri edir. Digər fənnlər kimi tarix fənninin tədrisi də bu prosesdən kənar qalmayıb. Ümumtəhsil məktəblərində tarix fənni Azərbaycan tarixi və Ümumi tarix fənni istiqamətlərində aparılır.

Azərbaycan tarixi fənninin kurikulumuna əsasən ümumi orta təhsil səviyyəsində Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olması, dövlətçilik ənənələri, Azərbaycan xalqının, onun milli, sosial, əxlaqi-mənəvi dəyərlərinin təşəkkülü və formalaşması, geosiyasi məkanda mövqeyi və rolu, bəşər sivilizasiyasının inkişafına təsiri, Azərbaycanın məruz qaldığı təcavüzlər və onlara qarşı mübarizə, müasir dünyada mövqeyi, ölkənin ümumi inkişafı, tarixi şəxsiyyətləri, maddi və mənəvi mədəniyyət abidələri haqqında sistemli məlumatların mənimsənilməsi təmin olunur, şagirdlərdə tarixi hadisələri təhlil etmək və onlara münasibət bildirmək, əlavə faktlar toplamaq və sistemləşdirib təqdim etmək, tarixi mənbələrlə işləmək bacarıqları formalaşdırılır, onlara vətənpərvərlik, milli iftixar hissləri aşılanır.

Tam orta təhsil səviyyəsində ümumi orta təhsil pilləsində nəzərdə tutulmuş fəaliyyətləri genişləndirməklə sivilizasiyalı inkişaf şəraitlərində yürüdülmən siyasi xəttin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə, milli mənəvi dəyərlərinə təsiri, bu dövrlərdə sosial-iqtisadi, mədəni inkişaf tendensiyaları, milli azadlıq hərəkatı, dövlətçiliyin bərpası, qorunması, inkişafı, müasir dövrdə Azərbaycanın dünyadakı mövqeyi, ölkənin ümumi inkişafını şərtləndirən amillər haqqında məlumatlar mənimsənilir, demokratik cəmiyyət şəraitində şagirdlərdə sosial-siyasi və tarixi hadisələrə münasibət bildirmək və qiymətləndirmək bacarıqları formalaşdırılır.

Ümumi tarix fənni kurikulumuna əsasən ümumtəhsil məktəblərində ümumi tarix fənninin təlimi vasitəsilə şagirdlərdə ümumi orta təhsil səviyyəsində dünya tarixinin sivilizasiyayaqədərki dövrü, müxtəlif dövrlərdə insan birliklərinin yaranması, dövlətin meydana gəlməsi və sivilizasiyaların formalaşması, bəşər sivilizasiyasının formalaşmasında ayrı-ayrı dövlətlərin və xalqların rolu, sivilizasiyaların tənəzzülü və dağılmasının ictimai-iqtisadi, siyasi səbəbləri, ümumbəşəri, əxlaqi-mənəvi və maddi mədəniyyətlər haqqında sistemli məlumatların mənimsənilməsi təmin olunur, şagirdlərdə tarixi hadisələrə obyektiv mövqedən yanaşma, onları müvafiq zaman və məkan kontekstində qiymətləndirmək bacarıqları formalaşdırılır. Tam orta təhsil səviyyəsində ümumi orta təhsil səviyyəsindəki fəaliyyətləri genişləndirməklə tarixi inkişafa və sivil mədəniyyətə nümunə ola

* Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı

biləcək, habelə tarixən bağlı olduğumuz ölkələrin və xalqların tarixinin mühüm məqamları, sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni proseslər, beynəlxalq münasibətlər, cəmiyyətlərin inkişafının islahat və inqilab yolları, aqrar sivilizasiyadan sənaye sivilizasiyasına keçid, müasir informasiya cəmiyyəti, dünyada gedən integrasiya prosesləri, bəşəriyyəti narahat edən global problemlər haqqında ümumi məlumatlar mənimsənilir, şagirdlərdə sosial-iqtisadi və siyasi prosesləri, cəmiyyət və şəxsiyyət münasibətlərini səciyyələndirən faktları, siyasi və ictimai hərəkətlər, ictimai inkişafda maddi və mənəvi mədəniyyətin, insan amilinin rolu haqqında informasiyaları sistemləşdirmək və təqdim etmək bacarıqları formalaşdırılır. (kurikulum.az)

Son illərə qədər ənənəvi təlim metodları ilə təşkil olunan tarix dərslərində biliklər şagirdlərə hazır şəkildə verilir, müəllim aktiv şagirdlər passiv olur, şagirdlərin təlim fəaliyyəti müəllim tərəfindən qiymətləndirilir, müəllim–şagird, şagird–şagird arasında ünsiyyət yüksək səviyyədə olmur, şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına diqqət yetirilmir ki, bu da tarix fənninin tədrisi prosesində yol verilən ciddi səhvlərdəndir, o cümlədən, müəllim avtoritar xarakter daşıyır və şagirdlərin yaradıcı inkişafı təmin edilmirdi (1, səh 32). XX əsrin mövcud parametrləri daxilində bu təlim metodu optimal sayılmış olsa da bu günün tələblərinə cavab vermək baxımından geri qalır. Bütün bunlar yuxarıda göstərilən milli kurikulumla müəyyən edilən standartlara nail olmağa imkan vermədiyindən yeni üsul və vasitələrin tətbiqi edilməsinə zərurət yaradır.

Yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi ilə isə tarix dərslərində quruluq və fakt əzbərlənməsinə dayanan monotonluğun aradan qaldırılması nəzərdə tutulur. Yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi ilə biliklər şagird tərəfindən müstəqil əldə edilir, belə dərslərdə şagirdlərin müstəqil bilik əldə etməsi üçün şərait yaradılır, şagirdlər aktiv, müəllim isə passiv olur, şagirdlərin təlim fəaliyyəti onların özləri tərəfindən qiymətləndirilir, humanizm və demokratiya prin-

siplərinə əməl olunur, şagirdlər təlim-tərbiyənin subyektinə çevrilirlər, onların vətəndaş kimi formalaşmasına şərait yaranır, şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini formalaşdırmaq mümkün olur. (1, səh 32)

Təbii ki, nəzəriyyə praktikaya dayananda özünü isbat etmiş olur. Eyni nüansın ənənəvi və fəal interaktiv yolla tədrisi zamanı şagirdə göstərdiyi müxtəlif təsirlərə praktiki nümunədə baxaq və onlardan hansının rentabelli olduğunu qiymətləndirək.

Sınıf: XI

Dərs: Ən yeni tarix

Mövzu: §19 İkinci dünya müharibəsinin başa çatması.

Məqsəd: 1) II dünya müharibəsinin Almaniya üçün nəticələrinin mənimsənilməsinə həyata keçirmək

2) Təlim prosesində şagirdlərdə vətəne məhəbbət tərbiyəsi.

XI sinifdə Ümumi tarix kursunun tədrisində dərslərin sonuna yaxın yeni dərslərin izahı zamanı II Dünya müharibəsinin Almaniyaya üçün nəticələri o cümlədən, Şərqi Prusiyanın SSRİ–yə ilhaq edilməsi Almaniyanın parçalanması və birləşdirilməsi məsələləri öyrədilərkən aşağıdakı məlumatı nitqinə daxil etməklə müəllim ənənəvi metodun ən vacib atributlarından sayılan “nağıletmə” əsasında qarşısına qoyduğu ikinci məqsədə yaxınlaşmış olur: Şərqi Prusiyanın Almaniyanın əlindən alınmasından 60 il keçməsinə baxmayaraq, o həmin torpaqları mənən özünün hesab edir. Hətta həmin illərdə Almaniya hər gün dəmir yolu və ya avtobus vağzallarında nəqliyyat vasitələrinin hərəkət cədvəllərində göstərilən yola düşmə vaxtından 10 dəqiqə əvvəl rəsmən elan edilir ki, qatar və ya avtobusa minik başlanır və o, Koninsberqə yola düşəcəkdir. 10 dəqiqədən sonra elan olunur ki, həmin şəhər düşmənin işğalı altında olduğundan səfər təxirə salınır. Bu hal Almaniyanın birləşdirilməsinə 1990–cı ildə Berlin hasarının söküldüyü, həmin reysin həqiqətən bərpa olunduğu gündənk

davam etdi. O vaxta qədər dünyaya göz açan hər bir alman uşağı illər keçməsinə rəğmən bilir ki, Koninsberq alman torpağıdır və onun borcu zamanı gəldikdə həmin əraziyə sahib olmaqdan ibarətdir” (2, səh 50). Ənənəvi dərstdə bu informasiyanı müəllim nitqinə daxil etdikdə şagirdin yaddaşında parlaq təsvir yaratmaqla onlarda hissələrin yüksəlməsinə nail olsa da, izahdan sonrakı vaxtın məhdudluğu onu genişləndirməyə kifayət qədər imkan yaratmır.

Müasir fəal texnologiyalardan istifadə etməklə təşkil olunan dərslərdə isə müəllim bu informasiyadan dərslərin əvvəlində motivasiya yaratmaq üçün istifadə edə və tədqiqat aparılması üçün problem–situasiyanı yarada bilər. Bu zaman tədqiqat üçün aşağıdakı suallardan ibarət çəlişmələr tərtib oluna bilər:

-Burada Almaniya tarixi ilə Azərbaycan tarixinin hansı dövrü arasında paralelləşdirmə aparıla bilər? Nə üçün?

-Almaniyanın torpaqlarını itirməsi ilə Azərbaycanın torpaqlarının itirilməsinin səbəbləri arasındakı fərqlər nələrdən ibarətdir?

-Danışdığım bu faktlar Almaniya baş vermişdir. Bəs Azərbaycanda işğal olunmuş torpaqların daima xatırlanmasını harada müşahidə etmişiniz?

Qruplarda işin təşkilinin bu istiqamətdə qurulması istər–istəməz onlarda milli mənlilik şüurunun vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hissələrinin və vəzifələrinin formalaşması üçün fəal vasitə olacaqdır. Bununla onlar ədalətli və ədalətsiz müharibə anlayışlarına faktlara tətbiq edəcək, sinxronlaşdırma aparacaqlar. Sonuncu sual isə xüsusilə onları maraqlandıracaqdır və mütləq cavab kağızlarında yazacaqlar: “Gün ərzində hava haqqında məlumatlarda işğal olunmuş torpaqlarımızın da hava dərəcələrinin deyilməsi, Carçı proqramının (İTV) başlanğıcında 3 dildə (azərbaycan, rus, ingilis) Azərbaycan torpaqlarının işğalı haqqında həqiqətlərin çatdırılması, Xəbərçi proqramının (ANS) başlanğıcında “Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü davam edir”, ANS ÇM radiosunun devizində “döyüş alınma yazılıb” ifadələri daim bizə

işğal altında olan torpaqlarımızı xatırladır və biz o torpaqları geri qaytarmalıyıq. Bununla şagirdlərin təkcə vətənpərvərlik hissələri yüksəlməyəcək, eyni zamanda onlar fəal sürətdə, həyəcanlanmış şəkildə vətən qarşısında öz vəzifələrini dərk edəcəkdir.

Nümunədən də görüldüyü kimi yeni texnologiyalara əsaslanan dərslər modelindən istifadə etməklə daha böyük nəticələrə nail olmaq mümkündür. Lakin yeni texnologiyaların və milli kurikulumun bu gün həyata keçirilməsində müəyyən problemlər də vardır ki onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. hal hazırda ölkədəki əksər məktəblərin maddi texniki bazası və infrastrukturundakı çatışmazlıqlar sistemin tam gücü ilə işləməsinə mane olan ən başlıca amildir;

2. əksər müəllim kadrların ənənəvi təlim modelləri əsasında orta, orta ixtisas və ali təhsil alması və yeni sistemlə tanış olmaması, o cümlədən, kompüter bilgilərinin kifayət dərəcədə yüksək olması;

3. müəllimləri yeni texnologiyalarla tanış edəcək kadrların qıtlığı;

4. Azərbaycan tarixi və Ümumi tarix dərslərinin ənənəvi dərslər modelinə uyğun qurulmuş olması və problem situasiyaların qurulması üçün lazımi tərtibata malik olmaması və sairə.

Cəmiyyətə yararlı, düzgün düşünməyi bacaran həyatın tələblərinə cavab verə biləcək, informasiya əsrində zamanını qabaqlayacaq qərarlar verə bilən şəxsiyyət yetişdirmək istəyiriksə, qarşımızda dayanan bu problemləri həll edərək məktəblərdə fəal interaktiv təlimin geniş miqyasda tətbiq olunmasına can atmalıyıq.

Ədəbiyyat siyahısı:

1) Bədiyev S.R Yeni təlim texnologiyalarından mühazirə mətnləri (müəllimlər üçün metodik vəsait), Bakı, Dərsləyəz-M 2009;

2) Mehdiyev B. Təlim prosesində şagirdlərdə vətənə məhəbbət tərbiyəsi. Tarix insan və cəmiyyət (elmi- metodik jurnal), Bakı- 2006 1(2);

3) kurikulum.az .

“O pilot mənəm!”

08.07.1972... Amerika təyyarəsi Vyetnamda bir dəstə uşağın sığındığı bir məbədə 4 napalm bombası atdı. Sağ qalan uşaqlar alovlar içərisində qışqıra-qışqıra qaçmağa başladılar. Bu vaxt amerikalı fotomüxbir Nik Ut orada idi və ona Pulitser Mükafatını gətirən məşhur fotoşəklini çəkdi. Çox keçmədi ki, bu şəkil (həm də bu şəkildəki çılpaq balaca qız) Vyetnam Müharibəsinin simvoluna çevrildi. Bu şəkil həm də Amerikanı dünya ictimaiyyəti qarşısında "məhkum edirdi".

1982-ci ildə hollandiyalı bir jurnalist o qızı axtarmağı qərara aldı. Və uzun axtarışlardan sonra o qızı tapdı. Bu qız Kim Fuk idi. O, bütün bədəni yandığı üçün Sayqonda 14 ay xəstəxanada yatmış, yanan yerlərin yarısından çoxunda üçüncü dərəcəli yanıq olduğu üçün həkimlər ondan ümidlərini üzmüşdülər. Kim Fuk dözülməz ağrılar çəkir, hətta bəzən bu ağrılardan huşunu itirirdi. Ən dəhşətlisi isə

çənəsi ilə sinəsi bir-birinə yapşmış, sol əli sümüyünə kimi yanmışdı.

İllər sonra Kim Fuk Kanadaya köçdü. Onda onun 34 yaşı var idi. Üstəlik o, Kanadaya tək yox, həyat yoldaşı və oğlu ilə köçmüşdü. Astma və şəkərdən əziyyət çəkir, tez-tez miqren sancıları keçirirdi. Hələ də bədənində sağalmamış yaralar var idi.

1996-cı ildə Vaşinqtonda Vyetnam Müharibəsinin xatirəsinə bir mərasim keçirildi. Bu mərasimdə Kim Fuk da var idi. Nəhayət, söz Kim Fuka

çatdı. Çıxışının sonunda o: "Əgər o bombaları atan pilotla üz-üzə gəlsə idim, yəqin ki, ona "Artıq keçmişi dəyişdirə bilmərik" deyərdim. Deyərdim və sonra da əlavə edərdim: "Keçmişi dəyişdirə bilmərik, ancaq gələcəyi dəyişdirə bilərik. Həm də sülhə xidmət etmək üçün..."

Kim Fuk zaldan çıxmaq istəyirdi ki, kimsə ona bir kağız verdi və əli ilə kağızı göndərən adamı göstərdi. Kim Fuk istər istəməz kağızı göndərən adama baxdı. Onun əli-ayağı titrəyir və dəhşətli baxışlarla Kim Fuka baxırdı. Sonra Kim Fuk əlindəki kağızı oxudu. Kağızda: "Kim! O pilot mənəm!" sözləri yazılmışdı.

Bəli, o, 8 iyun 1972-ci ildə Vyetnamdakı məbədə napalm bombası atan təyyarənin pilotu Con Plammer idi. Müharibədən sonra uzun illər özünə gələ bilməmiş və o kiçik qızın şəklini cibində gəzdirmişdi. Kim bir anlıq pilota baxdı və sonra qollarını açaraq ona doğru qaçdı...